

UNGVÁRY JENŐ

MAGYAR ŐSTÖRTÉNET MAGYAR KÖZÉPKOR

TANULMÁNYOK

A SZERZŐ KIADÁSA

PÁKOZD

2012

A címlapon:

Krisztus megáldja
VII. Konstantinos Porphyrogennétos császárt

Elefántcsont faragvány, Ermitázs
(Forrás: Wikipedia)

Tartalomjegyzék

Előszó	5
„... qui Ungri vocantur”	7
Πρῶτος βοέβοδος	15
Verdamp lang her	21
Κεφαλή	47
Rendíthetetlen szavárdok?	53
Λιούντικα(ς)	63
Anonymus és középkori latin szótárunk	73

E kiadás elkészítéséhez sem alapítványi, sem pályázati kiírásból származó, sem más forrásból érkező pénz nem járult hozzá. Feleségem, Gyömrei Ildikó egyetlen betűt sem ütött le a billentyűzeten annak érdekében, hogy ezen tanulmányok napvilágot lássanak, sőt legjobb tudása szerint akadályozta ezek publikálását.

Köszönet viszont Bárdos Máriának, Marcinka Dorottyának és Nemesné Juhász Juditnak, akik lehetőségeik szerint segítettek az anyag formába öntésében.

Előszó

Zenei általános iskola hét év zongoratanulással, biológia-kémia tagozat a gimnáziumban, rövid kitérő egy műszaki főiskolán, majd latin-német, később latin-görög szak az egyetemen, számviteli főiskola Svájcban, egyetemi doktori cím Szegeden, és mindezek eredménye az itt következő néhány, történelmi-filológiai kérdéseket boncolgató tanulmány. Nem véletlenül sorakoztak az előző mondatban egymás mellett egymástól látszatra gyökeresen eltérő diszciplínák, hiszen a triolák lejátszásához, a titráláshoz, a műszaki rajzhoz, egy latin szöveg megfejtéséhez vagy a könyveléshez ugyanaz szükséges: precizitás. És persze némi lélek. A trehány ember még teafozósba se nagyon fogjon, nem fog neki sikerülni.

A történelem, főleg a korai magyar történelem mindig is izgatott, de történelem szakos nem voltam, aminek persze megvoltak az előnyei és a hátrányai is. Óriási előnynek éreztem akkor és érzem ma is, hogy kimaradtam abból az ideológiai agymosásból, ami főként a generációm történész-hallgatóit érte.¹ Hátránynak is nevezhetném, mégis inkább az előnyök közé kell sorolnom azt, hogy így nem befolyásolt véleményalkotásomban egyetlen történésziskola sem. Ugyanakkor voltak kiváló mestereim: Karácsonyi Béla (1919–1995) „Kódex- és oklevélolvasás” szemináriumán a magyar középkor emlékein szoktattam szemem a régi latin írásokhoz; a görög paleográfia titkaiba pedig Szádeczky-Kardoss Samu (1918–2004) professzor úr segítségével nyertem betekintést. Az itt közölt tanulmányok majd mindegyikében köszönettel vettem hasznát kettejük akkori munkájának.

Jól látható, több mint tíz évnyi lyuk tátong az itt közölt tanulmányok két csoportja között. Ez a lyuk azonban nem űrt mutat, csupán az őstörténeti illetve középkor-történeti ötleteimet „érleltem” egy kissé. A kilencvenes évek végétől más témák foglalkoztattak: a helytörténetírás csábításának engedve elsősorban szülőhelyem, Kőbánya múltjának szenteltem időm jó részét. Négy albumot szerkesztettem és adtam ki,² ezek közül a két kőbányait magam

¹ Jól emlékszem arra az esetre, amikor egyik akkori tanárunk, később nagyhírű professzor, 1977-ben, Györffy György „István király és műve” című könyvének megjelenésekor felháborodottan jelentette ki néhányunknak az egyetem folyosóján, hogy ebben a műben a marxizmusnak a nyomát sem találja.

² UNGVÁRY JENŐ: Üdvözet Kőbányáról! Régi kőbányai képeslapok. Budapest–Kőbánya 2001. ÜRMÖS LÓRÁNT: Üdvözet Pápáról! Képeslapok Pápa városából 1897–1944. Budapest–Pápa, 2003. ÜRMÖS LÓRÁNT: Üdvözet Szentendréről! Régi szentendrei képes-

írtam, a pápainak pedig a lektora voltam. Ebben az időben több írásom is megjelent képeslap-történeti kérdésekről, illetve jónéhány előadást is tartottam ebben a témában.³ Rendeztek kiállítást kőbányai képeslapjaimból Kőbányán és Pápát ábrázoló metszeteimből Pápán; mindkét helyen szívesen vállaltam a megnyitón a bevezető előadás megtartását és a tárlatvezetést is.

1996-ban nagy fába vágtam a fejszemet. Először a kőbányai sörgyarak védjegyeit gyűjtöttem össze, ezután a gyarak és lerakataik, illetve a velük szerződött sörkereskedők által használt palackok adatbázisát készítettem elő, majd megkezdtem a magyarországi sörkereskedők lajstromba vételét. A könyvtári és levéltári kutató- és gyűjtőmunka oroszánrészt már elvégeztem, amikor később diagnosztizált, de engem már akkor gátló súlyos betegségem következtében fizikailag lehetetlenné vált számomra a levéltári kutatómunka befejezése, hiszen majdnem teljesen megbénultam.

Éppen ekkor lett volna a legnagyobb szükségem feleségem, Gyömrei Ildikó segítségére. Igaz, már korábban sem támogatott igazán munkájával. 2002-es házasságkötésünk után pedig erre bőven lett volna lehetősége, hiszen három évig fizetés nélküli szabadságon volt. Jellemző eset, hogy másfél évig nem akarta a kezembe adni azt a cédula-anyagot, amely egy szövegkiadáson végzendő utolsó simításhoz szükséges lett volna; ennek megfelelően a könyv megjelenése is másfél évet késett.⁴

Szükségesnek láttam tehát az eddig megjelent tanulmányaimat egy kötetbe gyűjteni, kiegészítve két, eddig publikálatlan írással, hogy legalább munkásságom egy kis része közkinccsé váljék.

Pákozdon, a 2012. év adventjében

lapok 1899–1944. UNGVÁRY JENŐ: A régi és az új Kőbánya képei. Budapest–Kőbánya 2005. Ennek angol nyelvű változata: UNGVÁRY, JENŐ: Pictures of Kőbánya Old and New. Budapest–Kőbánya 2005.

³ Lásd például UNGVÁRY JENŐ: Pápai képeslapok CD-ROM-on (Ismertetés). Bélyegvilág – Filatéliai Szemle 53 (2000/10) 21–22. UNGVÁRY JENŐ : Régi képeslapok új kiadványokban. In: Két konferencia. A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai 15–16. Pápa 2004. 163–170.

⁴ Theodóros Synkellos. Az Istenanya ruhájának Blachernaiban történt elhelyezéséről szóló beszéde. (Homilia de depositione vestis Deiparae in Blachernis.) A görög szöveg kritikai kiadását és magyar fordítását készítette: UNGVÁRY JENŐ. Appendix: Szádeczky-Kardoss Samu Theodóros Synkellosról szóló cikkei. (Acta Universitatis Szegediensis. Opuscula Byzantina 10.) Szeged 2011.

„... qui Ungri vocantur”

Hincmarus reimsi érsek (806–882) 861-től haláláig vezette az Annales Bertiniani néven ismert évkönyvet. A 862. évi események között Német Lajos szlávok (Winedi) elleni hadjáratának elbeszélése után a következőket írja: „Dani magnam regni eius partem cede et igni vastantes praedantur. *Sed et hostes antea illis populis inexperti, qui Ungri vocantur, regnum eiusdem populantur.*” (ANN. BERTINIANI 60. Eius, eiusdem = Hludowici regis Germaniae. Mivel a legújabb kiadás (F. GRAT et alii) magyarországi könyvtárban nincs meg, az összes idézetet az MGH. SRG.-ben megjelent kiadásból hozom [Rec. G. WAITZ, Hannoverae, 1883.] Az MHK. [301] a brüsszeli királyi könyvtár Cod. 6448 alapján a következő textust hozza: Dani magnam *eius regni* partem etc. GOMBOSNÁL [1, 111] a szöveg hibás: Dani magnam *partem regni Hludowici regis Germaniae* caede etc. F. GRAT, J. VIELLIARD és S. CLÉMENCET kiadásában [Annales de Saint-Bertin. Paris, 1964. 93] a főszövegben *regnum eius depopulantur* szerepel. MÁTYÁS FLÓRIÁN, aki 1898-ban részletesen foglalkozott a fenti szöveg történelmi vonatkozásaival [Chronologiai bírálat egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban: Akadémiai Értesítő 1898: 382–7], arra a meggyőződésre jutott, hogy az idézett két mondat interpoláció. Tudomásom szerint ő az egyetlen kutató, aki kétségbe vonta az Annales Bertiniani 862. évi, dánokra és ungrokra vonatkozó adatának hitelességét. KARÁCSONYI BÉLA és SZEGFÜ LÁSZLÓ „elírás”-nak [?] tartja [BMÖKF. 1:2, 179]. Az irodalomra l. még A. POTTHAST, Repertorium 2: 255–6; A. P. KAZHDAN, The Oxford Dictionary of Byzantium 103.)

MÁTYÁS FLÓRIÁN fordításában (i. m. 383) a két mondat így hangzik: „A dánok öldökléssel és gyújtogatással rabolják (Német-Lajos) országa nagy részét. De még azon népek által elébb nem tapasztalt ellenségek is, kik ungrinak neveztetnek, pusztítják országát.” TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ legújabb fordítása (HKÍF. 184): „A dánok királysága nagy részét mézárálással és tűzzel pusztítva rabolják; de azon népek előtt korábban ismeretlen ellenségek is, akiket magyaroknak neveznek, ugyanannak királyságát pusztítják.”

Az utóbbi mondat a magyar történetírás egyik sarokkövévé vált, hiszen az *Ungri* népnév itt szerepel először nyugati forrásban Árpád népére vonatkozóan. Így a 862-es év a magyar történelem konkrét adatokban oly szegény korai korszakának fix pontja lett. Az értelmezéssel sem volt különösebb probléma: ha Ungri, akkor magyarok; ha magyarok, akkor kalandozás (a Kárpát-medencében vagy attól nyugatra). Hogy mit kerestek itt a magyarok harminc

évvel a honfoglalás előtt, arra is születtek bizonyíthatatlan feltevések; ezek közül a legnépszerűbb az, hogy Karlmann fogadta volna fel őket az apja, Német Lajos elleni harcai során (Mo. történeti kronológiája 1: 66). PERTZnek, a szöveg MGH.-beli kiadójának jegyzetéből némi csodálkozás is kihallik (MGH. SS. 1: 458, 28. jegyzet): „memoratu dignum, hoc iam anno 862 Ungros Germaniam invasisse.” A szövegben természetesen sem Karlmannról, sem a Kárpát-medencéről nincsen szó.

A *qui Ungri vocantur* mellékmondatot ismereteim szerint mindenki a *hostes ... inexperti-re*, a főmondat alanyára vonatkoztatta. Ezzel persze az a probléma keletkezett, hogy idegen testté vált a szövegben az *illis populis*. Hiszen ha az ismeretlen ellenség az *Ungri*, akkor az *illis populis* vajon mit jelent? Milyen népekről van szó? A dánokról? Vagy a dánok által zaklatottakról? Netán a birodalom összes népéről? Nyilvánvaló, hogy csak erőltetett magyarázatokat lehetett erre adni. Egyúttal azt is meg kell gondolni, hogy (amennyiben a szöveg nem romlott, vagy nem interpolációval van dolgunk) e textus írója nem rejtvényt akart feladni az utókornak, amikor így fogalmazott, hanem egy tudomására jutott hírt szándékozott közölni. És ezt meg is tette. A két mondat ugyanis párhuzamos felépítésű: az egyikben a dánok által okozott pusztításokról szól Hincmarus, a másikban egy ismeretlen ellenség dúlásáról. A dánokról mindenki tudta, hogy hol szoktak támadni. Tegyük fel, hogy az ismeretlen ellenség az Ungri. Vajon hol támadtak? A Német Lajos birodalmát övező több ezer kilométeres határ mely részén? Egy ilyen információ nem információ. Nevezetes mondatunk így sem logikailag, sem tartalmilag nincs rendben. Mellékmondatunk azonban – és ez még senkinek sem tűnt föl – vonatkozhat egy másik hímnemű, többes számú főnévre is, a *populis-ra*, annál is inkább, mert ott áll előtte nyomatékul az *illis* utalószó. Dolgozatomban tehát a következő kérdésekre keresem a választ: 1. A vonatkozó mellékmondat a *hostes-re* vagy pedig a *populis-ra* vonatkozik-e? – 2. Hogyan illeszkedik ez az adat az adott történelmi környezetbe?

1. Hincmarus az *ille* névmást négyféle szerepben használja: a) Önálló (főnévi névmási) használat, visszafelé mutat, soha nem követi vonatkozó mellékmondat. – b) Önálló (főnévi névmási) használat, előre mutat, mindig követi vonatkozó mellékmondat. – c) Jelzői (melléknévi névmási) használat, visszafelé mutat, soha nem követi vonatkozó mellékmondat. – d) Jelzői (melléknévi névmási) használat, előre mutat, mindig követi vonatkozó mellékmondat.

a) Önálló használat, visszafelé mutat, soha nem követi vonatkozó mellékmondat. Ebben a szerepben az *ille* semmiben sem különbözik az *is* névmástól (vö. K. LANGOSCH, Lateinisches Mittelalter. Einleitung in Sprache und Literatur. Darmstadt, 1983. 56). Az *ille*

effajta használata oly gyakori, hogy egy példán kívül nem is foglalkozom vele tovább. A 869. év egyik eseményének leírását idézem, ahol is a szaracénok foglyul ejtenek egy püspököt, és megkötözve a hajóikra viszik. Ezután tárgyalások folynak a váltságdíjról, ám közben a püspök meghal: „Interea *idem episcopus* in navibus moritur 13. Kalendas Octobris. Sarraceni autem ingeniose accelerantes de redemptione *illius*, quasi non possent ibi amplius immorari, si *illum* vellent recipere, redemptores *illius* redemptionem pro *eo* dare accelerant; quod et factum est. Et Sarraceni, suscepta omni redemptione, miserunt *eundem episcopum* sedere in cathedra, indutum vestimentis sacerdotalibus cum quibus captus fuerat, et velut pro honore deportaverunt *eum* in terram a navibus. Redemptores autem *illius* volentes cum *eo* colloqui et congratulari *ei*, invenerunt *eum* mortuum.” (106.) – Az *ille* további használatát a példák teljesskörű felsorolásával a következő táblázatokban adom.

b) Önálló használat, előre mutat, mindig követi vonatkozó mellékmondat.

quibus et <i>illi</i> iunguntur, <i>qui</i> in Hispania fuerunt (57)
ad <i>illorum</i> instinctum et votum, <i>quibus</i> conspiratus favere dinoscitur (68)
praecedebant regem et <i>illos</i> , <i>qui</i> cum eo erant (85)
praeter <i>illa</i> , <i>quae</i> in placito data sunt (106)
neesse fuit etiam <i>illa</i> , de <i>quibus</i> ab episcopis iudicatus non fuerat, in medium revocare 122)
legatos autem de <i>illis</i> , <i>qui</i> Behim dicuntur ... in carcerem misit (124)
mandans <i>illis</i> , <i>qui</i> cum eo erant, ut (148)
<i>Illi</i> autem, <i>qui</i> cum filio regis erant (148)
<i>illi</i> , <i>qui</i> cum regis filio erant (148)
Karlomannus ... eos adgressus est, et magnam partem de his, qui praedam ducebant, occisis, et partim in Axona necati sunt; maxime autem ex <i>illis</i> , <i>qui</i> Remum adierunt, volentibus ad socios suos redire, praedam excussit (154)
<i>illi</i> , <i>qui</i> erant cum Karlomanno (154)

c) Jelző, visszafelé mutat, soha nem követi vonatkozó mellékmondat.

mancipium ... ad primum initium, quo levigam imprimens traxit, <i>vestimentum</i> sanguineum est effectum ... usque quo <i>illud vestimentum</i> totum reiacenti sanguine est infectum (59)
Hludowicus ... rixam contra patrem suum movit, concitato Restitio Winido, ut <i>usque ad Baiowariam</i> praedatum veniat, quatenus, <i>in illis partibus</i> occupato patre vel eius fidelibus, ipse liberius quod coepit prosequi posset. (84)
<i>Quotquot igitur fuerunt intra decem comitatus</i> , adunaverunt se circa palatium eius. Ille vero ... profectus est <i>contra omnem illam multitudinem</i> (85)
Quae divisio ... ad hunc finem ex Karoli mandato pervenit, ut <i>in illud regnum, quod inter eos secundum sacramenta praestita dividendum erat</i> , pacifice convenirent, et ... <i>illud regnum</i> dividerent (109)
Liutbertus episcopus ... coepit magnis vocibus patria lingua 'vae' clamare; et sic continuis vocibus 'vae' <i>illud</i> clamavit (123)
pater eius ... <i>disposuit illum Romam dirigere</i> , sed quibusdam intervenientibus causis <i>iter illud</i> dimisit (123)
Hludowicus imperator Italiae <i>in Capua</i> residens ... iuraverat, quod nunquam <i>de illis partibus</i> rediturus esset (123)
Ad quod <i>placitum</i> cum Karolus pergeret, ventris solutione detentus, <i>ad illum placitum</i> ... pervenire non potuit (126)
<i>Undecimo Kalendas Iulii</i> ... <i>in illa die</i> (128–9)
<i>Decima Kalendas praefati mensis</i> ... <i>in die illa</i> (129)
<i>Quinta Nonas Iulii</i> ... <i>in die illa</i> (129)
<i>4. Nonas eiusdem mensis</i> ... <i>in illa die</i> (130)
<i>6. Idus Iulii</i> ... <i>in die illa</i> (130)
<i>5. Idus Iulii</i> ... <i>in illa die</i> (130)
Hludowicus ... decem homines ... ad <i>iudicium</i> misit ... ut Deus <i>in illo iudicio</i> declararet (132)
<i>imperator</i> ... fugam arripuit, et <i>papa Iohannes</i> versus Romam concite festinavit ... <i>Karlomannus</i> ... et ipse fugam arripuit ... sicque Deus more misericordiae suae <i>conventum illum</i> dissolvit (136)
<i>Karolus</i> ... in vilissimo tugurio <i>mortuus est</i> ... <i>illud corpus</i> ... terrae mandaverunt (137)

Quando Hlodowicus rex ... fuit coronatus in Compendio, hoc petierunt <i>episcopi</i> ... Hlodowicus talem promissionem fecit <i>illis episcopis</i> (138)
Hlodowicus rex ... perrexit <i>ultra Sequanas</i> ... quia Imino ... multas depraedationes circumcirca <i>in illis regionibus</i> exercebat (140)
Interea papa Iohannes generalem <i>synodum</i> ... agens (141) ... Sicque <i>synodus illa</i> soluta est (144)
dixit papa Iohannes, ut Hedenulfus ... <i>sedem suam</i> teneret ... Et cum Hedenulfus apud eundem papam peteret, ut eum <i>ab illa sede</i> absolveret (144)
<i>De regno autem Italiae</i> ... omnes sciant, quia partem nostram <i>de illo regno</i> et requisivimus et requirimus et Domino auxiliante requiremus (145)
<i>res ecclesiarum</i> ... in cuiuscumque regno <i>illae res</i> consistunt (146–7)
filium et aequivocum suum Hlodowicum ... <i>Augustidunum</i> misit ... Illi autem, qui cum filio regis erant ... mandaverunt primoribus, qui <i>in illis partibus</i> erant (147–8)
ut ei offerrent <i>partem</i> de regno Hlotharii iunioris, quam Karolus contra fratrem suum Hlodowicum, ipsius Hlodowici patrem, acceperat, ut, accepta <i>illa portione</i> regni, in regnum suum rediret (149)
nunciatum est ei ... fratrem suum Karlomannum paralisi percussus et iam morti vicinum suumque filium de concubina nomine Arnulfum <i>partem</i> regni illius occupasse, et ideo <i>in illa parte</i> festinus pergeret; sicut et fecit. Sopita vero, sicut potuit, <i>in illis partibus</i> commotione, reversus est ad uxorem suam (149)
Interea Boso (comes Viennensis) ... <i>episcopis illarum partium</i> persuasit, ut eum in regem ungerent et coronarent (150)
nuntiatum est eis, quod Nortmanni, qui erant <i>in Ligeri</i> , terreno itinere <i>terras illas</i> depraedabant; et statim moti <i>in illas partes</i> ... (150)
Hlodowicus ... <i>castellum</i> materia lignea ... in loco qui dicitur Stromus clausit ... invenire non potuit, cui <i>illud castellum</i> ad custodiendum committere posset (152)

d) Jelző, előre mutat, mindig követi vonatkozó mellékmondattal.

Quae divisio ... ad hunc finem ex Karoli mandato pervenit, ut <i>in illud regnum, quod</i> inter eos secundum sacramenta praestita dividendum erat, pacifice convenirent (109)
venit ad Karolum, filium eius diabolus ... et dixit illi, quod pater eius, qui illum causa Karlomanni fratris sui perdere moliebatur, Deum offensum haberet et regnum in brevi amitteret, et eidem Karolo Deus <i>illud regnum</i> habendum dispositum haberet, <i>quod</i> in proximo optineret. (122)

<i>Illi vero, tam episcopi quam et alii, qui trans Sequanam sunt de Neustria, tributum illis Nortmannis, qui in Ligeri erant, secundum quod sibi ab eis fuit impositum, undecumque valuerunt, reddere procuraverunt. (135)</i>
usque ad <i>illud placitum, quo simul [ut] conveniamus statutum habemus, talis enim amicitia inter nos manebit ... (145)</i>
Venientes autem primores <i>partis illius regni, quae ipsi Hludowico in locarium data fuerat (152)</i>

A példák alapján az alábbi következtetéseket vonhatjuk le a *Sed et hostes antea illis populis inexperti, qui Ungri vocantur, regnum eiusdem populantur* mondat struktúrájára vonatkozólag: 1. Vizsgált mondatunk nem tartozhat sem az a), sem a b) csoportba, hiszen az *ille* mondatunkban jelző. — 2. A c) csoportba csak abban az esetben tartozhat, ha a mellékmondat a *hostes*-re vonatkozik. Ekkor viszont az előzményekben meg kell keresnünk, hogy mire mutat az *ille*. Ez vagy az előző mondat alanya, a *Dani* lehet, vagy pedig a szövegből kikövetkeztethetően azok a népek, akiket a dánok zaklattak. — 3. A d) csoportba csak akkor tartozhat, ha a mellékmondat az *illis populis*-ra vonatkozik. — A fentiekből tehát arra az eredményre jutunk, hogy tisztán a Hincmarus-féle mondatépítés alapján mindkét lehetőséggel számolnunk kell: a *qui Ungri vocantur* vonatkozhat akár a *hostes*-re, akár a *populis*-ra.

2. Ha ezek után tartalmilag vizsgáljuk meg a kérdést, könnyen dönthetünk. Semmi realitása nincsen ugyanis annak, hogy 862-ben a dánok szomszédságában vagy közelében tételezzünk fel kalandozó ungrokat. Itt újra meg kell említenem Mátyás Flóriánt, aki fentebb idézett cikkében tökéletes következetességgel ismerte fel azt, hogy ha az ismeretlen ellenség az *Ungri* (ő ezt így értelmezte), akkor az *illis populis* csakis északi népek lehetnek (szerinte a megtámadottak); ez volt a fő érve adatunk hitelessége ellen. Nem vette észre ugyanakkor, hogy van még egy lehetőség a szöveg értelmezésére, mégpedig az, hogy Német Lajos területét egy olyan ellenség is dúlta, amelyik addig ismeretlen volt az *Ungri* nevű népek számára. Ebből az is következik, hogy az itt említett ungrok 862-ben Német Lajos területén éltek!

Fentebb már utaltam rá, hogy értéke csak akkor van ennek a hírnek, ha az olvasó tudja, hogy mely területre vonatkozik. A dánoknál kézenfekvő, hogy hol pusztították a király területét, a megtámadott népeket felesleges volt megnevezni. Nem így áll a helyzet azonban akkor, ha meg van ugyan nevezve a támadó, de az olvasónak még elképzelése sincsen arról, hogy melyik égtáj felől jött a támadás. Nyilvánvaló tehát, hogy Hincmarus a második mondatban, ahol az ellenséget nem tudja megnevezni, az *Ungri* népnévvel azt a földrajzi területet kívánta meghatározni, ahol az ismeretlen ellenség dúlta

az országot. De vajon tudhatta-e egyáltalán Hincmarus és a kortárs olvasó, hogy merrefelé lakoztak ezek az ungrok? Minden bizonnyal. Elég itt arra a 860-as, Német Lajos kancelláriáján készült és eredetiben fönmaradt oklevélre utalnom, amelyik a *Uuangariorum marcha* hegynevet a mai Burgenland területén említi. (Az adat értékelésére, a wanger-ungar népnévre lásd OLAJOS TERÉZ, Adalék a (H)ung(a)ri(i) népnév és a késői avarkori etnikum történetéhez. AntTan. XVI [1969]: 87–90.) Nem elhanyagolható körülmény azonban az sem, hogy a frank birodalom területén nagy számban éltek Ungarus, Hungarius, Wanger stb. nevet viselő emberek, akik túlnyomó többsége ráadásul egyházi személy volt, és akik nevüket minden valószínűség szerint származásuk után kapták (KIRÁLY PÉTER, A VIII–IX. századi *Ungarus, Hungaer, Hunger, Hungarius, Onger, Wanger* személynevek: MNy. 1987: 162–80, 314–31.). Ilyen volt az a *Hungarius Traiectensis episcopus* is, aki Hincmarusnak kar- és kortársa, olyannyira, hogy éppen 862-ben az Aachenbe összehívott zsinat egyik résztvevője. (MGH. SS. 1: 458, 29. jegyzet; J. F. BÖHMER, Regesta imperii I/2², 534, Nr. 1296a. KIRÁLY PÉTER i. m. két másik adatot hoz ugyanerre a püspökre.)

3. A fenti elemzés után számomra egyértelmű, hogy a *qui Ungri vocantur* mellékmondat csakis az *illis populis*-ra vonatkozhat, ismétlem, ha nem interpolációról, vagy szövegromlásról van szó. Tehát a dolgozat elején idézett textus fordításának így kell hangzania: „A dánok az ő országa nagy részét öldökléssel és tűzzel pusztítva zsákmányolják. De olyan ellenség is dúlja az ő országát, amelyik ezelőtt azon népek számára, akiket ungroknak neveznek, ismeretlen volt.”

Legutóbb HANSGERD GÖCKENJAN foglalkozott az Annales Bertiniani idézett passzusával (A német évkönyvek híradásai a magyar honfoglalásról. In: A honfoglalásról sok szemmel II. A honfoglaláskor írott forrásai. Bp., 1996. 131–41). Egy inkább parafrázisnak nevezhető fordítás után („A királyságot a Frank Birodalom népei körében eddig ismeretlen ellenség pusztítja, akiket magyaroknak neveznek” i. m. 132) Caesarius Heisterbacensist (1180 körül–1240) hozza fel példaként arra, hogy még a késő középkorban is fellelhető az a hagyomány, hogy „új, idegen népek éppen olyan gyorsan lépnek színre, mint amilyen gyorsan megint eltűnnek” (i. m. 133). Több más, néven nevezett nép között lezajlott 13. század eleji háborúskodás említése után a latinul író szerző a mongolok első európai feltűnését így adja elő: „Quaedam etiam gens anno praeterito intravit regna Rutenorum, et totam ibidem gentem delevit; de qua nobis non constat, quae sit, unde veniat, vel quo tendat.” (Caesarii Heisterbacensis Dialogus miraculorum. Recognovit Josephus Strange. Coloniae, Bonnae et Bruxellis, 1851. 2: 250–1.) „Egy bizonyos nép is az elmúlt évben behatolt az oroszok birodalmába, és az egész ottani népet kiirtotta; arról (a bizonyos népről) egyáltalán nem tudjuk, hogy miféle, honnan jön, vagy

merre tart.” Íme egy kései példa arra, hogy a kortárs szerző hogyan rögzíti egy ismeretlen népnek egy ismert terület elleni támadását. A GÖCKENJAN által felhozott párhuzam tehát szintén az én értelmezésemet támogatja.

4. Ha következtetésem helytállóak, akkor bizony szegényebbek lettünk egy 862-es, keletről indított és a Kárpát-medencében vagy környékén lezajlottnak tartott, valójában azonban kizárólag Német Lajos országának északi részére lokalizálható magyar kalandozással. Nyereségünk viszont az, hogy közvetett adataink után immár van közvetlen adatunk is arra, hogy – értelmezésem szerint – az említett évben keleti frank fennhatóság alatt élt egy *Ungri*-nak nevezett nép. Mindezek fényében pedig újra kellene gondolnunk azt a kérdést is, hogy vajon tényleg tudatlansággal, későbbi időkben Pannóniában élt nép nevének az előtte ott lakott népre való átvitelével magyarázandó-e minden olyan adat, amely már korábbi időkre vonatkozóan *(h)ung(a)r(i)i* nevű népről tudósít.

Eredetileg megjelent: Magyar Nyelv 93 (1997) 441–446.

Πρῶτος βοέβοδος

MORAVCSIK GYULA 1962-ben máig érvényes mondattal zárta a DAI. 38. fejezetéhez írott kommentárjának bevezetését: „It will thus be seen that the problems connected with c. 38 are as yet far from being satisfactorily solved” (DAI. Commentary 146). Az alábbiakban a szóban forgó forráshelynek egy hosszú idő óta vitatott kérdéséhez, az „első vajda” problémájához szólok hozzá, eddig észrevétlenül maradt tényeket mutatva fel. Vizsgálataimban kizárólag e mű szóhasználatára, illetve nyelvtani jellegzetességeire támaszkodom. Lássuk tehát a szöveget (MORAVCSIK fordításával):

38,3-7: Ὅτι τὸ τῶν Τούρκων ἔθνος πλησίον τῆς Χαζαρίας τὸ παλαιὸν τὴν κατοίκησιν ἔσχεν εἰς τὸν τόπον τὸν ἔπονο μαζόμενον Λεβεδία ἀπὸ τῆς τοῦ πρώτου βοεβόδου αὐτῶν ἐπωνυμίας, ὅστις βοέβοδος τὸ μὲν τῆς κλήσεως ὄνομα Λεβεδίας προσηγορεύετο, τὸ δὲ τῆς ἀξίας, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ μετ’ αὐτὸν, βοέβοδος ἐκαλεῖτο. („A türkök népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, melyet *első vajdájuk* nevérol Levedíanak neveznek, amely vajdát tulajdonnéven Levedinek, méltóságánál fogva pedig, miként az *utána való* többit is, vajdának hívták.”)

A *πρῶτος βοέβοδος* kifejezés négyszer fordul elő a DAI. szövegében (38,5.12.16.33-34). MORAVCSIK szerint kétértelműek a fenti idézetben szereplő *πρῶτος* és *μετά* szavak: jelölhetnek időbeli elsőbbséget vagy rangbeli különbséget. Igazolással egy-egy Menandros- és Kinnamos-helyet idéz (ÁMTBF. 42, 16. j.). Jobb persze magából a DAI. szövegeből a jelentést kideríteni. A *πρῶτος* sorszámnévnek itt azokat az előfordulásait kell megvizsgálnunk, amelyekben tisztség vagy méltóság jelzőjeként szerepel, miként a *πρῶτος βοέβοδος* kifejezésben is.

13,33: Nagy Konstantin, az első keresztény császár (ὁ Θεὸς βασιλέα ἐποίησεν Κωνσταντῖνον ἐκεῖνον τὸν μέγαν, τὸν πρῶτον Χριστιανὸν βασιλεύσαντα) — 13,77: (τῷ μεγάλῳ καὶ πρώτῳ βασιλεῖ Χριστιανῷ, ἀγίῳ Κωνσταντίνῳ);

16,9: Mohamed, az arabok első uralkodója (*πρῶτος ἀρχηγὸς τῶν Ἀράβων Μουάμεθ*);

28,46: a velenceiek első dózsója (Ἐγεγόνει δὲ ὁ πρῶτος δοῦξ ἐν αὐτοῖς, πρὶν ἢ ἔλθειν κατ' αὐτῶν ὁ ῥῆξ Πιπίνος.);

50,161: Melias, Lykandos első katonai kormányzója (Ἐπὶ δὲ Κωνσταντίνου ... γέγονεν ἡ Λυκανδὸς στρατηγίς, καὶ πρῶτος Λυκανδοῦ στρατηγὸς ὠνομάσθη ὁ πατρικίος Μελίας).

A szövegösszefüggés és a történelmi tények alapján egyértelmű a πρῶτος jelentése: 'időben első'. — 25,57-ben a πρῶτος egy tisztséggel (ἀμερμουμνεῖς) kapcsolatban fordul ugyan elő, de itt a „hívők parancsnokainak” (szám szerint háromnak) kelet-nyugati irányú felsorolásával van dolgunk, tehát ugyanolyan földrajzi típusú leírással, mint a mű több helyén folyók, zátonyok, tartományok stb. esetén. — A κεφαλή jelzőjeként szintén szerepel a πρῶτος úgyhogy ebbe a körbe tartozik 40,48 is:

Ἔχουσι δὲ κεφαλὴν πρώτην τὸν ἄρχοντα ἀπὸ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἄρπαδῆ κατὰ ἀκολουθίαν καὶ δύο ἑτέρους, τὸν τε γυλᾶν καὶ τὸν καρχᾶν, οἵτινες ἔχουσι τάξιν κριτοῦ· ἔχει δὲ ἑκάστη γενεὰ ἄρχοντα. („Első fejük az Árpád-nemzetségből sorban következő fejedelem, és van két másik is, a jila és a karcha, akik bírói tisztséget viselnek; de van fejedelme minden törzsnek is.”)

Ez az egyetlen olyan hely, ahol a πρῶτος jelentése valamilyen tisztség jelzőjeként 'rangban első' jelentéssel bír, de rögtön utána ott találjuk a második és harmadik számú vezetőt, valamint a törzsfőket is megnevezve.

A μετὰ + acc. két jelentésben fordul elő: 1. 'időben utána' (több száz esetben); 2. '-val / -vel' (8,30 [?]; 25,23; 29,4; 30,75; 45,62.65). A 'rangban utána' jelentést tehát a DAI. szövegében nem lehet kimutatni, a '-val / -vel' jelentésnek pedig ellentmond, hogy a μετ' αὐτόν szintagma is mindenütt időhatározói funkcióban („őutána”, „azután”) szerepel (13,83; 21,24; 44,9; 51,71). Így semmi alapunk nincs arra, hogy a 38,7-beli μετ' αὐτόν-t 'rangban utána' jelentéssel értelmezzük.

Nézzük meg ezek után, hogy Levedi történetében hogyan értékesíthetők a fenti eredmények. Először is meg kell állapítani, hogy csupán csak a 38. fejezet első mondata alapján senkinek sem jutna eszébe arról beszélni, hogy Levedi rangban első vajda lett volna. Másodsor: a fenti elemzés után világos, hogy Levedi az első mondatban mint a türkök legelső vajdája szerepel, mint ahogy az is egyértelmű, hogy időben utána még következtek vajdák, méghozzá legalább kettő (οἱ λοιποὶ). Mi indított mégis többeket arra, hogy arról beszéljenek: a türköknek egyszerre több vajdájuk is volt, és Levedi valami fővajda volt? A választ erre a szöveg folytatásában találjuk meg.

A szövegértelmezési nehézségek ugyanis csak ezután kezdődnek. Először arról olvasunk (38,10–13), hogy „A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi.” (Καὶ οἱ μὲν Τοῦρκοι γενεαὶ ὑπῆρχον ἑπτὰ, ἄρχοντα δὲ εἰς αὐτοὺς εἶτε ἴδιον, εἶτε ἀλλότριον ποτε οὐκ ἐκτήσαντο, ἀλλ’ ὑπῆρχον ἐν αὐτοῖς βοέβοδοί τινες, ὧν πρῶτος βοέβοδος ἦν ὁ προρρηθεις Λεβεδίας.)

Vajon lehet-e ezt a mondatot tényleg úgy értelmezni, hogy egyszerre több vajda is volt a türkök fölött? Az előbbieket értelmében aligha. Egyrészt az itt használt βοέβοδοί τινες az első mondatban szereplő οἱ λοιποὶ μετ’ αὐτόν-nak felel meg, tehát a τινες csupán a határozatlan névelő többes száma (mint pl. 39,7: Κάβαροί τινες), esetleg határozatlan mennyiséget kifejező jelző, de semmiképpen sem lehet minőségjelző, mint MORAVCSIK fordításában. (JENKINS mindkét helyet egyszerűen többes számmal fordítja.) Másrészt az egyes számú ἄρχων párhuzama a szintén egyes számban álló (πρῶτος) βοέβοδος, ami szintén arra utal, hogy a törzsek számától függetlenül a türköknél Levedi idején csak egy főnök volt, a vajda.

Ezt erősíti meg következő idézetünk is (38,25–30). A türkök és kangarok közti háború eredménye az volt, hogy „a türkök hadserege vereséget szenvedett és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevén mostanáig sabartoi asphaloi-nak hívják, a másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelküzü nevezetű helyekre ...” (τὸ τῶν Τούρκων φοσσᾶτον ἡτήθη καὶ εἰς δύο διηρέθη μέρη. Καὶ τὸ μὲν ἐν μέρος πρὸς ἀνατολὴν εἰς τὸ τῆς Περσίδος μέρος κατώκησεν, οἱ καὶ μέχρι τοῦ νῦν κατὰ τὴν τῶν Τούρκων ἀρχαίαν ἐπωνυμίαν καλοῦνται Σάβαρτοι ἄσφαλοι,* τὸ δὲ ἕτερον μέρος εἰς τὸ δυτικὸν κατώκησε μέρος ἅμα καὶ τῷ βοεβόδῳ αὐτῶν καὶ ἀρχηγῷ, Λεβεδία, εἰς τόπους τοὺς ἐπονομαζομένους Ἀτελκούζου...)

A hely értelmezéséhez először meg kell néznünk az ἀρχηγός jelentését. Ez a szó kizárólag az arabokkal foglalkozó részekben fordul elő (16,9; 17,3; 18,1; 19,1; 20,1.12; 21,3.36.39.42.49.52.84.114.115.120; 22,33.58.63), és jelentése mindig ’uralkodó’ (nem pedig ’vezér’).¹ Ez a mondat világítja meg igazán a ’vajda’ jelentését, hiszen itt a βοέβοδος és az ἀρχηγός egymás szinonimái. Uralkodóból pedig nyilván nem lehetett egyszerre több is. Ebből az is következik, hogy az itt szereplő αὐτῶν nem jelentheti csak a nyugati részét a türköknek, tehát Levedi a kettészakadás előtt a türkök egyeduralkodója volt.

¹ Vö. MAKK FERENC hozzászólásával in: KRISTÓ GYULA, A korai magyar államról. História Könyvtár. Előadások a történettudomány műhelyeiből 8. Bp., 1996. 31–2.

Mivel azonban ő a háború után a nyugaton lakó türköknél volt, a keletieknek már nem ő volt a főnöke. (A Σάβαρτοι ἄσφαλοι másutt² kifejtendő magyarázatához ez fontos következtetés.)

Az érdekessége ennek a mondatnak még az, hogy itt nem első vajdának nevezi Konstantinos Levedit. A következő, nyilvánvalóan romlott passzusban ismét ott az első vajda kifejezés, Levedi nevének említése nélkül (38,31–34; a Λεβεδία csak konjektúra a párizsi kéziratban álló χελάνδια helyett), az erre következő mondatban pedig Levedi neve szerepel, mindenféle cím nélkül (38,34–35). Ez a kuszaság és a szövegromlás arra utal, hogy két, eredetileg önálló szöveg mosódott egybe. Ha azt, amit a 38,1–19-ben olvasunk, a fentebb kifejtettek szerint kell értelmeznünk, akkor az a Levedi, akit a kagán magához kért és aki egyben Álmos és Árpád kortársa volt, az időrendben legelső vajdával azonos nem lehet. Az ellentmondások abból keletkeztek, hogy mindkét szövegben egy Levedi nevű türk főnökről volt szó. A második híradásban (38,19–46) szereplő Levedinek mindössze személyneve és vajdai rangja egyezett az első híradásban szereplő Levediével, valójában azonban két különböző történelmi alakról szólt a két forrásrészlet. Csak a kompilátor ismételte meg az első részben háromszor is előforduló πρῶτος jelzőt gépiesen ott is, ahol az immár nem volt a helyén. Az első Levedi, aki után még más vajdák is uralkodtak, ezek szerint nemzedékekkel élt azon Levedi előtt, aki Álmos és Árpád kortársa volt. Magyarán: őstörténetünknek nem egy, hanem két Levedi nevű szereplőjéről szól 38,1–46.

Lássuk ezek után, hogy mit tudhatunk meg a kazár kagán és a második Levedi beszélgetéséből.

38,36–46: „Azért hívtunk, hogy mivel nemes származású, értelmes és vitéz vagy és a türkök közt az első, nemzeded fejedelmévé emeljünk, és engedelmeskedj a mi szavunknak és parancsunknak.” Ő pedig válaszolva a kagannak azt mondta, hogy „nagyra értékelem irántam való hajlandóságodat és jóindulatodat, és illő köszönetemet nyilvánítom neked, minthogy azonban nincs elég erőm ehhez a tisztséghez, nem fogadhatok szót neked, azonban van rajtam kívül egy másik vajda, akit Álmosnak neveznek, akinek fia is van, név szerint Árpád; ezek közül akár az az Álmos, akár a fia, Árpád legyen inkább a fejedelem, aki rendelkezésekre áll.” (“Δια τούτο σε προσεκαλεσάμεθα, ἵνα, ἐπειδὴ εὐγενὴς καὶ φρόνιμος καὶ ἠνδρειωμένος ὑπάρχεις καὶ πρῶτος τῶν Τούρκων, ἄρχοντά σε τοῦ ἔθνους σου προβαλώμεθα, καὶ ἵνα ὑπέικης τῷ λόγῳ καὶ τῇ προστάξει ἡμῶν.” Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς πρὸς τὸν χαγάνον ἀντέφησεν, ὅτι: “Τὴν περὶ ἐμέ σου σχέσιν τε καὶ

² Lásd itt a kötetben a „Rendíthetetlen szavárdok?” című tanulmányt.

προαίρεσιν μεγάλως ἐναποδέχομαι, καὶ τὴν εὐχαριστίαν ὁμολογῶ σοι προσήκουσαν, ἐπεὶ δὲ ἀδυνάτως ἔχω πρὸς τὴν τοιαύτην ἀρχήν, ὑπακοῦσαι οὐ δύναμαι, ἀλλὰ μᾶλλον ἔστιν ἕτερος ἀπ' ἐμοῦ βοέβωδος, λεγόμενος Ἀλμούτζης καὶ υἱὸν κεκτημένος ὀνόματι Ἀρπαδήν· ἐκ τούτων μᾶλλον εἴτε ἐκεῖνος ὁ Ἀλμούτζης, εἴτε ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀρπαδῆς ἵνα γένηται ἄρχων, καὶ ἔστιν ὑπὸ τὸν λόγον ὑμῶν".)

A kagán πρῶτος τῶν Τούρκων-nak nevezi ezt a Levedit, ami szintén nem más, mint a 'vajda' körülírása. (A πρῶτος itteni használata párhuzamba állítható 29,138-cal, ahol οἱ πρῶτοι egy város vezetőit jelenti. Ugyanezen emberek néhány sorral előbb mint οἱ ἄρχοντες szerepelnek [29,127]. Ugyancsak ὁ πρῶτος-nak nevezik Lamachost, a chersoniak előljáróját [53,245].) A legfontosabb információt azonban ez a Levedi azzal adja, hogy említést tesz egy másik vajdáról, Álmosról. Ez az egyetlen kétségtelen bizonyíték arra, hogy egyszerre két vajda is hivatalban volt. De ne feledjük: ez a helyzet csak azóta állt fenn, amióta a türkök két részre szakadtak! Néhány további körülmény emellett egyértelműen arra mutat, hogy ez a két vajda két különböző területen uralkodott:

1. Levedi (a második), mint láttuk, a nyugaton élő türkök ura volt.

2. Álmost Levedi (a második) ἕτερος ἀπ' ἐμοῦ βοέβωδος-nak nevezi. Ha azt akarta volna kifejezni, hogy van egy másik, az ő területén élő vajda, elég lett volna a ἕτερος. Az ἀπ' ἐμοῦ kétségtelenül távolságot fejez ki, mégpedig nyilván földrajzilag is és származásra nézve is.

3. Levedi (a második) nem a kazár kagán alattvalója, ez szavaiból egyértelműen kiderül, Álmos azonban igen! A mondat ugyanis így tagolódik:

ἔστιν ἕτερος ἀπ' ἐμοῦ βοέβωδος, λεγόμενος Ἀλμούτζης

καὶ υἱὸν κεκτημένος ὀνόματι Ἀρπαδήν·

(ἐκ τούτων μᾶλλον εἴτε ἐκεῖνος ὁ Ἀλμούτζης, εἴτε ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀρπαδῆς ἵνα γένηται ἄρχων)

καὶ ἔστιν ὑπὸ τὸν λόγον ὑμῶν.

Az utolsó sor helyes fordítása: „és az uralmatok (fennhatóságok) alatt van.” A ὑπὸ τὸν λόγον kifejezés másik két előfordulása (34,11; 41,7) alapján csak ez az értelmezés lehetséges. Álmos ezek szerint a kazár fennhatóság alatt, keleten lakó türkök vajdája volt, míg Levedi (a második) a nyugatiaké. És így egy csapásra érthetővé válik a magyar őstörténet néhány igen sokat boncolt kérdése, például a következők:

1. Csak a nyugaton élő türkök álltak és állhattak azon alternatíva előtt, hogy Álmost vagy Árpádot válasszák-e arkhónjukká.

2. Magyarázatot kapunk arra, hogy miért tűnik el Álmos nyomtalanul Konstantinos szövegéből: ő ott maradt, ahol volt, keleten, míg Árpád a nyugaton élő türkök arkhónja lett.

3. Nem Árpád-házi propagandisztikus szöveg az, hogy Árpád nemzetiségéből kerül ki a (nyugaton lakó) türkök fejedelme, hanem tény, hiszen náluk ő volt a dinasztia megalapítója.

4. A magyar krónikákban az első fejedelem személyére vonatkozóan meglévő kettősségre (Álmos ~Árpád) így szintén logikus magyarázatot tudunk adni.

A fenti eszmefuttatással – amely egy hosszabb vizsgálat kis része – arra szerettem volna fölhívni a figyelmet, hogy Konstantinos (és nem a fordítók) szövegének a vizsgálata váratlan eredményekre vezethet. Nem adtam, ebben a keretben nem is adhattam megoldást az összes problémára, de meggyőződésem, hogy elemzésem új támpontot nyújt Konstantinos szövegének jobb megértéséhez.

Eredetileg megjelent: Magyar Nyelv 94 (1998) 188–191.

Verdamp lang her

Két válasz Makk Ferencnek

A címben idézett három szó a BAP német rockzenekar 1981-es, a mai napig leghíresebb és legtöbbet játszott számának refrénje. A Wolfgang Niedecken énekes vezette zenekar kölni dialektusban (Kölsch) előadott dala irodalmi németül a *Verdammt lang her* (Átkozottul régen) címet viselné. Valóban átkozottul régen volt, hogy első két tudományos cikkem a Magyar Nyelv oldalain megjelent.¹ Érdekes módon mindkét tanulmányomra Makk Ferenc válaszolt elsőként, mindkettőre elutasítólag.² Abban az időben még én is majdnem mindent komolyan vettem (ahogy a BAP-dalban is hallható: *verdamp lang her, dat ich fast alles ähnz nohm*), ezért neki is álltam a válaszcikkek megírásának.³ Más elfoglaltságaim miatt azonban ezek torzóban maradtak. Most azonban, hogy Makk professzor úr nyugállományba vonult, jómagam pedig erőim végén járok, úgy gondoltam, mégiscsak befejezem írásaimat. Kifejezetten ösztönzött erre Hölbling Tamás könyve, amelyben igencsak dicsérőleg szólt 1997-es tanulmányomról.⁴

I. Az ungrok Ungri nevéről

Válasz Makk Ferenc: *A magyarok Ungri nevéről c. cikkére*

1998-ban nagy megtiszteltetés ért. Ennek oka igen egyszerű: fölöttébb jó társaságba keveredtem. Makk Ferenc ugyanis egy cikkében, amelyben az *Annales Bertiniani* 862-es, ungrokra vonatkozó bejegyzésének hagyományos értelmezését védelmezi, Mátyás Flórián és Róna-Tas András kiváló történésszekkel említ engem is egy tanulmányban. Ezen illusztris tudósok véleményét nem kívánom itt sem védelmezni, sem támadni, inkább maradok az engem

¹ UNGVÁRY 1997; UNGVÁRY 1998.

² MAKK 1998a; MAKK 1998b; MAKK 1999.

³ Az idézett BAP-dal megnézhető: <http://www.youtube.com/watch?v=8oxZVgwbT14> vagy <http://www.youtube.com/watch?v=GhizxReyFYA>. (2012. augusztus 20.)

⁴ „Sokat köszönhet a modern történettudomány Ungváry Jenőnek, aki 1997-ben a forráshely [*Annales Bertiniani* a. 862, UJ.] egészen új értelmezési lehetőségével állott elő.“ HÖLBLING 2010, 244–247; idézett mondat: 244.

ért bírálat elhárításánál. Afölötti öröömöm ugyanis, hogy Makk Ferenc professzor úr foglalkozik egy nem szakmabeli (újmagyar nyelven: autszájder) cikkével, nem ment föl az alól a kötelességem alól, hogy érvelésének problematikus pontjaira rá ne mutassak. Teszem ezt pedig azért, hogy a tárgyalt történeti forrást, illetve annak nyelvi sajátosságait csak kevésbé ismerők is lehetőséget kapjanak az elfogulatlan ítéletalkotáshoz.

A rend kedvéért először is idézzük az *Annales Bertiniani* 862. évi azon bejegyzését, amelynek a századok óta elterjedt értelmezését 1997-es cikkemben megkérdőjeleztem: „Dani magnam regni eius [Hludowici regis Germaniae] partem cede et igni vastantes praedantur. Sed et hostes antea illis populis inexperti, qui Ungri vocantur, regnum eiusdem populantur.”⁵ A *qui Ungri vocantur* mellékmondatot addig kizárólag a főmondat *hostes* szavára vonatkoztatták történészeink, én azonban felvettem annak a lehetőségét, hogy mellékmondatunk a főmondat *populis* szavára is vonatkozhat; így persze gyökeresen megváltozik a mondat értelme is: „A dánok az ő [Német Lajos király] országa nagy részét öldökléssel és tűzzel pusztítva zsákmányolják. De olyan ellenség is dűlja az ő országát, amelyik ezelőtt azon népek számára, akiket ungroknak neveznek, ismeretlen volt.”⁶ Makk Ferenc két írásában is erőteljesen kritizálta vizsgálatom eredményét.⁷ Lássuk, milyen érveket hozott fel ezen új elgondolás megcáfolására.

Argumentációját Makk (legalábbis számomra) erőltetettnek tűnő érvekkel kezdi. Szerinte maga Hinkmar sem volt azzal tisztában, hogy az első mondatban említett dánok Német Lajos birodalmának (*regnum*) mely részét támadták meg.⁸ Ez ugye elég elképesztő kijelentés, főleg annak fényében, hogy ez az említett nép évtizedek óta a birodalom ugyanazon északi-északnyugati részén hajtotta végre betöréseit. „Az ismeretlen ellenség esetében is csak a birodalom (*regnum*) elleni pusztító támadásról beszél, mert pusztán ennyi információja volt. Mivel mindkét hadjárat kapcsán egyformán Német Lajos király birodalmát (*regnum*) szerepelteti, számomra teljesen logikus, kézenfekvő, hogy a második mondatban szereplő *illis populis* (plur. Dat.) a birodalomra, ill. a *birodalom népeire* utal.”⁹ Makk ezek után kétségbeesetten

⁵ WAITZ 1883, 60.

⁶ UNGVÁRY 1997, 446.

⁷ MAKK 1998a; MAKK 1998b. Rajta kívül még VESZPRÉMY LÁSZLÓ (2001, 498.) volt az, akinek Bóna István: *A magyarok és Európa a 9–10. században* című művéről írott recenziójában egyértelműen nem tetszett az új magyarázat, bár ő ellene szóló érveket nem hozott fel.

⁸ MAKK 1998a, 49.

⁹ MAKK 1998a, 49–50.

próbálja magyarázni a magyarázhatatlant. A kétségbeesett védekezés viszont kétségbeesett hipotézisekhez vezet: a *pars pro toto* és a *brachylogium* használatának feltételezésével kísérli meg igazolni az ő saját álláspontját, az én saját álláspontom szerint kevés sikerrel. Hiszen akár így, akár úgy nézzük a mondatot, Makk az *illis populis*-ből az *illis*-re még mindig nem adott magyarázatot. Cikkem lényegi felvetésére tehát érdemben sem egyik, sem másik megoldás-kísérlete sem ad választ. Arról nem is szólva, hogy ha az ismeretlen ellenség – mint Makk hiszi – az Ungri, akkor még mindig nem tudjuk, vajon hol támadtak. De szerinte ezt Hinkmar maga sem tudta, mint ahogy állítólag azt sem, hogy Német Lajos birodalmának mely részét fosztogatták az előző mondatban említett dánok. Az *Annales Bertiniani* ezen részének szerzője tehát egy 862-ben tájékozatlan, információhiányban szenvedő, különben nagytudású, több kötetnyi elméleti írást az utókorra hagyományozó főpap volt. Ez így szerintem is nagyon hihető. (Ezt tessék ironikusan érteni.)

Mindezek után Makk kijelenti, hogy véleményét „a fentiek mellett további két, *filológiai* jellegű érveléssel” is alá tudja támasztani: „az egyik a *populus* főnév használatával, a másik a *relativummal* bevezetett mellékmondatok alkalmazásával függ össze.”¹⁰ Lássuk tehát a filológiai jellegű érveket!

1. *Populus*. — „A reimsi főpap általában az egyes népek megjelölésekor legtöbbször a népnév többes számú alakját használja (pl. Dani, Normanni, Angli, Franci, Bulgari, Saxones, Germani, Graeci, Aquitani, Frisii, Brittones, Sarraceni stb.). Abban az esetben azonban, ha velük összefüggésben – egyébként elég ritkán – a *populus* szót is leírja, akkor a *latin szó a népnév mellett, ill. azzal kapcsolatban egyes számban áll* (miként a *gens* szó is). Ez figyelhető meg az évkönyvben 863-nál a frízek és 866-nál a bulgárok esetében.” (Lábjegyzetben: „Waitz 1883. 61., 65.” [Recte: 61., 85.]¹¹)

A frízekre és bulgárookra vonatkozó latin szöveget nem idézi Makk, talán nem véletlenül. Ugyanis nem az állítása alapján várható *populus Frisiorum*, *populus Bulgarorum* szerkezeteket találjuk az adott helyeken, hanem egészen másokat. A frízekkel kapcsolatban például a következőket: „Dani mense Ianuario per Rhenum versus Coloniam navigio ascendunt, et depopulato emporio quod Dorestatus dicitur, sed et villam non modicam, ad quam Frisii confugerant, occisis multis Frisiorum negotiatoribus, et capta non modica *populi* multitudine, usque ad quandam insulam secus castellum Novesium perveniunt.”¹² A szöveg persze problémás, hiszen a *sed et villam non*

¹⁰ MAKK 1998a, 50.

¹¹ MAKK 1998a, 50. (Kiemelés tőlem: UJ.)

¹² WAITZ 1883, 61. (Kiemelés tőlem: UJ.) „Im Januar fuhren die Dänen den Rhein hinauf gegen Köln, und nachdem sie den Hafenplatz Dorestadt sowie eine andere nicht

modicam, ad quam Frisii confugerant így értelmetlen. Vagy előtte esett ki egy mondat állítmányostól (erre a *sed et* kapcsolás utalhat), vagy ezen mondat állítmánya tűnt el. Nem tudjuk tehát, hogy ennél a *villa non modica*-nál mi történt. Annyi viszont kiderül, hogy a Rajnán felhajózó dánok sok fríz kereskedő megölése és nagyszámú nép foglyul ejtése után Neussig jutnak el. Hogy az itt szereplő *populi* (sing. Gen.) milyen népet jelöl, sajnos a szövegből nem derül ki. Makk okfejtése értelmében a frízeket, ami valószínűnek is tetszik, bár a *populus* szó mellett nem áll ott a *Frisiorum*, ami egyértelművé tenné a helyzetet. Az évkönyv következő mondata ugyanis egy másik népet is említ a Rajna túloldalán: „Quibus [Danis] Hlotharius ex una parte Rheni cum suis et Saxones ex alia parte adgrediuntur et usque circa Kalendas Aprilis consistunt.”¹³

Közelebbi vizsgálat után a bulgárookra vonatkozó szakasz sem hoz más eredményt. A 866-os év eseményei között az évkönyvíró valóban beszámol arról, hogy a bulgár cár (*rex Bulgarorum*), Borisz-Mihály isteni sugallatra, csodák, és a birodalma népét ért csapások hatására felvette a kereszténységet.¹⁴ A Makk által sugalmazott *populus Bulgarorum* szókapcsolatot persze nem találjuk sem ebben a mondatban, sem a történet további részében, ahol pedig a *populus* szó ugyanazon bekezdésen belül még négyszer előfordul. Nem igaz tehát Makknak az az állítása, hogy a latin szó (véltetőleg a *populus* szóra gondol) *a népnév mellett, ill. azzal kapcsolatban* egyes számban áll, ilyen szókapcsolat az évkönyvben ugyanis nincsen.

Nézzük a következő megállapítást. „Többes számban, ill. többes számú értelemben a *populus* három ízben fordul elő mindössze. Az egyik esetben azt mondja el Hinkmar, hogy 869-ben Kopasz Károly, a Nyugati Frank Birodalom uralkodója, a normannokkal szemben városokat, várakat erősít meg a népek (*populis*; plur. Dat.) érdekében. E helyen nyilvánvalóan Károly király országa összes népéről, de legalább is az északi területek népeiről (pl. frízekről, belgákról, stb.), tehát mindenképpen *több* népről van szó.”¹⁵

unbedeutende Stadt, in weiche sich Friesen geflüchtet hatten, verwüstet, viele friesische Kaufleute getötet und eine nicht geringe Menge Volks gefangen genommen hatten, kamen sie bis zu einer Insel bei der Burg Neuß.” RAU 117.

¹³ WAITZ 1883, 61. „Hier griff sie Lothar mit den seinen von dem einen Ufer des Rheins und die Sachsen von dem andern Ufer an und hielten sie bis Anfang April belagert.” RAU 117.

¹⁴ WAITZ 1883, 85. *Rex Bulgarorum, qui praecedente anno, Deo inspirante et signis atque afflictionibus in populo regni sui monente, christianus fieri meditatus fuerat, sacrum baptismum suscepit.*

¹⁵ MAKK 1998a, 50–51.

Hinkmar szövegét persze megint nem láthatja az olvasó, akkor ugyanis hamar kiderülne a Makk által nyilvánvalónak tartott következtetés tarthatatlansága. A világos ítéletalkotás érdekében kénytelen vagyok a textust kicsit bővebb szövegkörnyezettel együtt idézni: „Salomon dux Brittonum pacem cum Nortmannis in Ligeri residentibus fecit et vinum partis suae de pago Andegavensi cum Brittonibus suis collegit. Hugo abba et Gauzfridus cum Transsequanans confligentes cum Nortmannis in Ligeri residentibus, 60 circiter inde interfecerunt; et capientes quendam apostatam monachum, qui relicta christianitate se Nortmannis contulerat et nimis christianis infestissimus erat, decollari fecerunt. *Karolus vero civitates trans Sequanam ab incolis firmari rogavit, Cynomannis scilicet ac Turonis, ut praesidio contra Nortmannos **populis** esse possent.* Nortmanni autem hoc audientes, multam summam argenti, frumenti quoque et vini ac animalium ab incolis terrae ipsius quaesierunt, ut cum eis pacem facerent.”¹⁶

Ami ebből a szakaszból és Makk magyarázatából kiderül, az az, hogy Makk nem látja, vagy inkább nem akarja lát(tat)ni a földrajzi hátteret. Hiszen az összes itt leírt esemény a Szajna és a Loire közötti területen játszódik; az itt említett normannok azok, akik a Loire-on felhajózva prédálták ezt az országrészt; a megerősítendő (név szerint említett) városok közül Tours a Loire partján, Le Mans pedig a Loire-ba ömlő Sarthe mentén voltak közvetlenül veszélyeztetve a normannok által. Hinkmar ugyanis világosan leírja, hogy Szajnán túli városok (*civitates trans Sequanam*) megerősítéséről intézkedett Kopasz Károly. Ezen a részen pedig sem belgák, sem frízek nem éltek, sőt ez a terület volt az igazi Frankhon.

Hadtörténész, vagy még inkább katonai stratégá legyen a talpán az, aki magyarázatot talál arra, hogy miként akarta Kopasz Károly Tours és Le Mans megerősítésével az e helyektől több száz kilométerre északra lakó belgákat és a még messzebb élő frízeket megvédeni a Loire folyón felhajózó normannoktól. Az utóbb említett népeket ugyanis a Rajna és az Elba vízi útján érték el a fosztogató tengeri hajósok.

¹⁶ WAITZ 1883, 107. „Salomo, der Herzog der Bretonen, machte seinen Frieden mit den Normannen an der Loire und sammelte mit seinen Bretonen den Wein von seinem Stück Land im Gau Angers. Abt Hugo und Gauzfrid mit einer Schar von Leuten aus dem Gebiete jenseits der Seine kämpften mit den Normannen von der Loire und töteten von ihnen ungefähr sechzig; sie nahmen auch einen glaubensabtrünnigen Mönch, der dem Christentum absagend sich zu den Normannen begeben hatte, gefangen und ließen ihn enthaupten. *Karl aber forderte, daß die jenseits der Seine gelegenen Städte, nämlich Le Mans und Tours, von den Einwohnern befestigt würden, damit sie dem Volk des Landes zum Schutz vor den Normannen dienen könnten.* Als die Normannen dies hörten, verlangten sie von den Einwohnern dieses Landes eine große Menge Geld, auch Getreide, Wein und Vieh, um mit ihnen Frieden zu machen.” RAU 203. (Kiemelés tőlem: UJ.)

2. A *relativum*mal bevezetett mondatok. — Makk szerint a kiváló latinista Hinkmar különösen ügyelt arra, hogy a vonatkozó névmással bevezetett mellékmondatok szerkesztésekor elkerülje a kétértelműségeket. Ennek érdekében „a relativumot a lehető legközelebb helyezte el ahhoz a szóhoz, mondatrészhez, amelyre vonatkozott.”¹⁷ Mindegyik általa felhozott példa¹⁸ első ránézésre is ezt igazolja, azonban egyik esetben sem merülhet fel a legcsekélyebb kétség sem a tekintetben, hogy a *pronomén relativum* mely szóra illetve kifejezésre vonatkozik.

Különben is jobb, ha óvatosak vagyunk a vonatkozó névmás középkori használatának megítélésében. Nótári Tamás 2000-ben jelentette meg az *Annales Bertinianival* közel egykorú *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* általa készített új magyar fordítását, amelyben a következő mondatot olvassuk: „Aztán Arn püspök, Virgilius utódja a salzburgi főpapi székhelyben hasonlóképpen látta el lelkipásztori hivatalának teendőit, mindenhol papokat szentelvény és a szláv területre küldvén őket, nevezetesen a karantán vidékekre és Alsó-Pannóniába az ottani fejedelmekhez és grófokhoz, amint ezt korábban Virgilius tette. Közülük egyet Ingónak hívtak, és okossága miatt igen szeretett és kedves volt a nép körében.”¹⁹ A 95. jegyzetben Nótári közli a mondat latin eredetijét (hibákkal),²⁰ és az Ingo személyére valamint tisztségére vonatkozó feltevések közül is megemlíti jónéhányat. Wolfram megoldását (1979, 97.) fogadja el ebben a kérdésben: „A *Conversio* szövegének ... relatív mondatfűzését félreértve tette meg a hagyomány Ingót karantán fejedelemmé, ugyanis a 'quorum unus' kitételt meglehetősen sematikusán az előző mondat végéhez közelebb álló 'illis ducibus atque comitibus' dativushoz, nem pedig a mind nyelvi, mind logikailag megfelelő 'presbyteros' accusativushoz kapcsolták. Ingo mint fejedelem tehát csak egy értelmezési-fordítási hibának köszönheti létét.”²¹ 1997-ben kifejtett véleményem szerint hasonló félreértés történt az

¹⁷ MAKK 1998a, 51.

¹⁸ WAITZ 1883, 55; 81; 87; 88 stb.

¹⁹ NÓTÁRI 2000, 103–104.

²⁰ „Simili modo etiam Arn episcopus successor Virgilio sedis Iuvavensis deinceps curam gessit pastorem, undique ordinans presbyteros et mittens in Sclaviniam, in partes Quarantanas atque inferioris Pannoniae, illis ducibus atque comitibus, sicut pridem Virgilius fecit. Quorum unus Ingo vocabatur, multum carus populis et amabilis propter suam prudentiam.” (*Conversio* c. 7., WATTENBACH 1854, 9.)

²¹ Nótári további indoka is figyelemre méltó: „Ezt az érvelést látszik alátámasztani az *Excerptum de Karentanis* is, amely a papokat és a diakónusok [recte: diakónusokat] kivéve minden, a *Conversio*ban a karantánokkal kapcsolatban előforduló nevet felsorol ugyan, ám egy Ingo nevű fejedelemtől, vagy grófról semmit sem mond. Ezzel szemben a *Liber confraternitatis* [recte: *confraternitatum*] említ Arn püspök idejéből egy Ingo presbytert, ami annál is inkább valószínűvé teszi az itt szereplő Ingo klérikus voltát,

Annales Bertiniani 862-es, az ungrokra vonatkozó bejegyzésének értelmezésével is.

Lássuk ezek után, hogy Makk Ferenc milyen megszívlelendő tanácsokat ad, milyen betartandó irányelveket ír elő a kutatók számára. „Egy forrástól, ill. annak egy mondatától csak annyit várhatunk el, ami benne van, s ami az ismert történelmi körülményekkel igazolható, és azokkal összhangba hozható.”²²

Makk ezen mondatának első felével természetesen nekem is egyet kell értenem. Olyannyira nagy a konszenzus köztünk, hogy egész cikkem ebből az alapállásból kiindulva született meg. Én ugyanis eddig abban a hiszemben voltam, hogy a történelmet a források alapján, azok felhasználásával írják hozzáértő tudósok. Most azonban – a mondat második felének tanítása alapján – meg kellett tudnom, hogy (valamiféle homályos, nem tudom, ki által meghatározott) történelmi körülményekkel igazolható és azokkal összhangba hozható kívánalmaknak megfelelő források fogadhatók csak el hitelesnek. Makknak ez az álláspontja azért is döbbenetes, mert néhány oldallal korábban még egészen más véleményt fejtett ki Mátyás Flórián interpoláció-elmélete kapcsán. Mátyás véleménye szerint a 862-es adat csakis utólagos betoldás lehet Hinkmar szövegében, hiszen a kortárs Fuldai Évkönyvekben sem dán, sem magyar támadásról nem olvasunk ebben az évben. Makk szerint viszont „ilyen megfontolás alapján minden egyes forrásnak minden olyan adatát, mondatát ki kellene dobni, amely egy másik kútfőben nem fordul elő. Így pl. VII. Konstantinos bizánci császár *De administrando imperio* (A birodalom kormányzásáról) c. nagy fontosságú művét is dobjuk ki, vessük el, mert legtöbb állítása sehol máshol nem szerepel?”²³ Most akkor figyelemmel kell lennünk más forrásokra egy-egy kútfő értelmezésénél, hitelessége megítélésénél, vagy nem? A döntést Makknak kellene meghoznia.

A folytatás is tanulságos: „[...] a forrás szerzőjét mesterkéltné párhuzam és eröltetett ötletek nyomán felelősségre vonni nem szabad! Egyébként egy információ tényleges értékét az határozza meg, amit tartalmaz, s nem az, amit benne olvasni, találni szeretne a kutató.”²⁴

mivel ebből az időből nem tudunk a *Conversio* és a *Liber confraternitatum* által megnevezett Ingón kívül senkiről, aki Bajorországban ezt a nevet viselte volna.” (NÓTÁRI 2000, 104, 95. jegyzet, ld. HERZBERG-FRÄNKEL 1904, 20-48-3.)

²² MAKK 1998a, 53.

²³ MAKK 1998a, 48.

²⁴ MAKK 1998a, 53.

Mesterkélt párhuzam alatt ugyan nem tudom mit ért Makk, de erőltetett ötletekkel valóban tele van a magyar történettudomány. Úgy tűnik, cikkem hatására ő is kénytelen beismerni, hogy az eddig favoritként kezelt Német Lajos–Karlmann-ellentét, mint az állítólagos magyar kalandozás kiváltó oka (hogy ti. Karlmann szövetségeseiként dúlták magyar csapatok Német Lajos országát), nem egyéb tiszta képzelődésnél, Makk Ferenc saját szavaival élve: erőltetett ötletnél. Makk azonban ezt nem nevezi a nevének, hanem általános kutatói véleménynek, tudós kombinációnak titulálja. Kár, hogy ezt úgy adja elő, mintha ezelőtt egy perccel saját maga jött volna rá arra a szörnyűségre, hogy eddig bizony kutatók sokasága olvasta ki ebből a forráshelyből azt, amit benne olvasni, találni szeretett volna. Azaz tudósgenerációk sora (beleértve Makkot is) követte el azt a bűnt, amit ő nekem ró fel. Más szemében a szálkát ... Hadd idézzem ide dolgozatomban néhány mondatát annak igazolásául, hogy nem Makk fejében vert először gyökeret ez a felismerés: „Hogy mit kerestek itt a magyarok harminc évvel a honfoglalás előtt, arra is születek bizonyíthatatlan feltevések; ezek közül a legnépszerűbb az, hogy Karlmann fogadta volna fel őket az apja, Német Lajos elleni harcai során (Mo. történeti kronológiája 1: 66). Pertznek, a szöveg MGH.-beli kiadásának jegyzetéből némi csodálkozás is kihallik (MGH. SS. 1: 458, 28. jegyzet): „memoratu dignum, hoc iam anno 862 Ungros Germaniam invasisse.” A szövegben természetesen sem Karlmannról, sem a Kárpát-medencéről nincsen szó.”²⁵ Egyébként igaza van Makknak: „egy információ tényleges értékét az határozza meg, amit tartalmaz.”²⁶

„Különben is: miért érdekelte volna Hinkmar érseket az, hogy az ún. pannóniai Ungrok kiket ismertek és kiket nem!? Ezt nyilván csak maguk a birodalmi Ungrok tudhatták, de Hinkmar nem.”²⁷

Ha nem haragszik meg a *lector eruditus*, az utóbbi két mondatot inkább nem értékelem, hiszen ezeknek a megértésével is komoly problémáim támadtak. Hogy mi érdekelte Hinkmart, pontosabban: mi érdekelte azon események közül, amelyek a tudomására jutottak, az kiderül az *Annales Bertiniani* általa írt részéből: ezeket ugyanis lejegyezte. Makk mondataiból viszont nem derül ki az, hogy kiket ért ő „pannóniai Ungrok” illetve „birodalmi Ungrok” alatt. A megfejtés örömét ezennel átengedem másnak.

Ha ezek után a fenti „érveket” kivonjuk – mert ki kell vonnunk – Makk Ferenc cikkéből, akkor abban csak egy olyan megállapítás marad, amelyre reagálnom kell. Ez pedig az, hogy „Ungváry ... miután az Ungri népvét nem

²⁵ UNGVÁRY 1997, 442.

²⁶ MAKK 1998a, 53.

²⁷ MAKK 1998a, 53.

a magyarokra, hanem közelebbi etnikai azonosítás nélkül egy pannóniai népre vonatkoztatta, a mondat tartalmát sem hozta kapcsolatba a magyarsággal. Ezáltal pedig felfogása szerint a Szent Bertin Évkönyv megszűnt a magyar história forrása lenni.” Ezzel szemben lássuk ténylegesen leírt szavaimat: „Ha következtetésem helytállóak, akkor bizony szegényebbek lettünk egy 862-es, keletről indított és a Kárpát-medencében vagy környékén lezajlottnak tartott, valójában azonban kizárólag Német Lajos országának északi részére lokalizálható magyar kalandozással. Nyereségünk viszont az, hogy közvetett adataink után immár van közvetlen adatunk is arra, hogy – értelmezésem szerint – az említett évben keleti frank fennhatóság alatt élt egy *Ungri*-nak nevezett nép. Mindezek fényében pedig újra kellene gondolnunk azt a kérdést is, hogy vajon tényleg tudatlansággal, későbbi időkben Pannóniában élt nép nevének az előtte ott lakott népre való átvitelével magyarázandó-e minden olyan adat, amely már korábbi időkre vonatkozóan (*h*)*ung(a)r(i)i* nevű népről tudósít.” Ennél világosabban ma sem tudnék fogalmazni.

* * *

II. Makk Ferenc esete a fővajdával

Válasz Makk Ferenc: Levedi, a fővajda c. cikkére

Makk cikke elején²⁸ 1998-ban kifejtett elméletemnek egy rövid összefoglalóját adja, amelyben *következetesen* magyar névvel illeti azt a népet, amely Konstantin császár művében *következetesen* türk néven szerepel, és amelyre cikkemben én is *következetesen* a türk népvétet használom, nem véletlenül, de ez most itt lényegtelen. Nem értem, miért kellett eme szóhasználatomat megváltoztatni, de ez még a legkisebb problémám Makk cikkével.

1. Nem tudom, hogy nehéz feladat-e valakinek az írásából egy olyan mondatot kiragadni, amelyik az azt citálónak az álláspontját látszik igazolni, és amelyik azután pont az ellenkezőjét támasztja alá annak, amit a citált szerző voltaképpen mondani szándékozott. Nos, akár nehéz, akár nem, Makk Ferencnek ez sikerült. Lássuk csak, hogyan! Deér József egyik nagy hatású tanulmányában²⁹ leírta többek között azt a mondatot *is*, hogy Konstantinos,

²⁸ MAKK 1999, 190.

²⁹ DEÉR 1945–1946.

illetve informátora „kerek történeti elbeszélést ad, mely a régi időkől folytatólagosan halad az újabbak felé”³⁰, és ez adott alapot Makknak arra, hogy a következőket írja: „A DAI kétségtelenül egyetlen Levediről tud, arról a személyről, aki Levediban az egész magyarság vajdája volt, s akinek vezetésével vonultak a (nyugati) magyarok Etelközbe. Levedi innen látogatott a kagán hívására Kazáriába, ezt követően pedig részt vett az új magyar fejedelem³¹ (Árpád) megválasztásában. Ez egy logikusan összefüggő, teljesen kerek, folyamatos elbeszélés, amelyben semmiféle kettősség nincs.”³² (Lábjegyzetben: „Így pl. Deér József, „A IX. századi magyar történet időrendjéhez”, Századok, 78–79 (1945–1946), 11–12.”) Merem remélni, hogy Makk nemcsak a 11–12. oldalakat olvasta az említett tanulmányból, hanem Deér mondanivalójának a lényegét is megértette, bár első ránézésre nem ez a benyomásom. Másodikra sem. Íme néhány idézet Deértől:

„A kérdés csak az, hogy hol van Konstantinosnál a *régibb és újabb dolgok önkényes összekapcsolásának* határvonala? Elbeszéléséből kitetszően ott, ahol *Lebedias Árpád kortársává lép elő... Lebedias* nem élhetett a besenyő időkben s így *nem lehetett Árpádnak*, ezen idők főszereplőjének még csak idősebb *kortársa* sem.”³³

„*Lebedias nem kortársa Árpádnak, de talán még Álmosnak sem*, hanem valószínűleg a VIII. század második felének szereplője, *akit Konstantinos anakronisztikusan egy évszázaddal későbbi eseménnyel és személyekkel hoz kapcsolatba.*”³⁴

„A 38. fejezetben elbeszélte események alsó időhatára tehát valószínűleg a VIII. század dereka s így azt kell mondanunk, hogy *Konstantinos itt néhány esztendőbe sűrítve valójában egy másfél évszázados fejlődést összegez.*”³⁵

³⁰ DEÉR 1945–1946, 12.

³¹ Nem tudom, milyen *új* fejedelemről beszél Makk, hiszen a türköknek *régi* fejedelmük nem is volt! Lásd erre DAI 38,53–54: „Ez előtt az Árpád előtt a türköknek más archónjuk sohasem volt.”

³² MAKK 1999, 194. Tóth Sándor László hasonló véleményt képvisel: „Levedi élen álló törzse helyére Árpádé kerülhetett, amikor fejedelemmé választották.” „Levedi volt az első vajda/törzsfő, őt követte második vajdaként/törzsfőként Álmos. Ezután a kazár kagán kezdeményezésére a magyarok fejedelmet (arkhónt) választottak Árpád személyében.” (TÓTH 2010, 130; 165.) Ezek szerint ő is kortársaknak tartja Levedit, Álmost és Árpádot.

³³ DEÉR 1945–1946, 8. (Kiemelés tőlem: UJ.)

³⁴ DEÉR 1945–1946, 9. (Kiemelés tőlem: UJ.)

³⁵ DEÉR 1945–1946, 9. (Kiemelés tőlem: UJ.)

Marczali kazár tájékoztatás-hipotézise Deér meglátása szerint „Egyszerűen úgy keletkezett, hogy *Marczali még nem ismerte fel a 38. fejezet elbeszélésének leglényegesebb tulajdonságát, t. i. az újabb és a régi események kronológiai és okozati összekapcsolását* s szószerint véve Konstantinost, *Árpádot Lebedias kortársának tartotta.*”³⁶

„A *kronológiai zavar* okára és természetére vonatkozó magyarázatunk teljes összhangban van azzal a forráskritikai megállapítással, mely szerint Konstantinos *anakronizmusai* általában nem egyebek, mint a néphagyomány mondai eltolódásai. (Bury 576.) Midőn Narsest Iréne császárnő korába helyezi, midőn Raguza két ostromát összezavarja, vagy amidőn Attilát Pipinnel hozza kapcsolatba, ez a tévedésnek pontosan ugyanaz a típusa, mint amikor Árpádot és Lebedias-t együtt szerepelteti, vagy amidőn a szabartoiaszfaloi-törödékek keletkezését a besenyőknek tulajdonítja.”³⁷

De persze nem kötelező Deér tanulmányát végigolvasni, bőven elég lett volna belenéznie Makk Ferencnek a saját maga által társszerkesztett „*Korai magyar történeti lexikon*”-ba, ahol a *Levedi* címszó szerzője, Kristó Gyula meg is említi Deér Józsefet, mint aki a *8. század* történeti szereplőjének tartja Levedit.³⁸ Tehát fölösleges erőlködés Deért úgy beállítani, mintha ő is Árpád kortársának tartotta volna Levedit, mert ez egyszerűen nem igaz.

2. „... Ungváry úgy véli, hogy a kephalé proté [recte: próté] kifejezésben olvasható protos [recte: prótos] szó egy puszta felsorolás első tagjának jelölésére szolgál csupán. Ez utóbbi következtetése azonban nem helytálló. Nem lehet kétséges ugyanis, hogy a kephalé próté szerkezetben a próté [recte: próté] jelző rangbeli különbséget fejez ki.”³⁹

A csudába, mintha én is ezt írtam volna, de lássuk eredetiben! „Ez az egyetlen olyan hely, ahol a *πρῶτος* jelentése valamilyen tiszttség jelzőjeként 'rangban első' jelentéssel bír, de rögtön utána ott találjuk a második és harmadik számú vezetőt, valamint a törzsfőket is megnevezve.”⁴⁰ Szerintem ez elég világos. Miként az is, hogy ehelyütt valami egészen másról van szó, mint az összes többi esetben, bár ezt cikkemben nem fejtettem ki teljes részletességgel. (Kár volt ezt akkor elmulasztanom, sok időt takarítottam volna meg mindkettőnknek.) Ugyanis míg Nagy Konstantin, Mohamed, a velencei dózse

³⁶ DEÉR 1945–1946, 10. (Kiemelés tőlem: UJ.)

³⁷ DEÉR 1945–1946, 14. (Kiemelés tőlem: UJ.)

³⁸ KMTL 406.

³⁹ MAKK 1999, 191.

⁴⁰ UNGVÁRY 1998, 189.

és Melias, Lykandos katonai kormányzója esetében a *πρῶτος* azt jelöli, hogy ki viselte *elsőként* az adott tisztséget vagy méltóságot *a múltban*, addig itt egy *a jelenben* (950 körül) fennálló hierarchiát ír le a császár. Miután Levedi története is a múltban játszódik (még hozzá olyannyira a múltban, hogy a turkok története kapcsán régebbi időket nem is tud előhozni Konstantin!), egyértelmű, hogy a Levedi kapcsán említett *πρῶτος βοέβοδος* is azt mutatja, hogy ki viselte *elsőként* a vajda címet *a múltban*. Nyilvánvalóan volt Levedi idejében is valamiféle hatalmi sorrend, csak hogy erre szerzőnk egy szót sem veszteget. Ennek a hallgatásnak több oka is lehet (nem tud, nem akar, nem tartja érdekesnek erről szólni a kompilátor), mindenesetre a 10. század közepi Bizánc számára egy jóval korábbi struktúra teljesen indifferens volt, míg egy-egy jelenkori (950 körüli) állam, nép közigazgatási és katonai berendezkedésének az ismerete adott esetben létfontosságúnak bizonyulhatott a bizánci adminisztráció számára.

3. A *μετ' αὐτόν* szintagmába már nehezebb belekötni, de Makk Ferencnek ez is sikerül: „Az tény, hogy a *μετά* + accusativus szerkezet a DAI-ban igen gyakran időbeliséget jelöl, de ugyanakkor a *μετά* + accusativus kifejezésnek több alkalommal is személyekről szólva -val, -vel az értelme, tehát a valakivel (valakikkel) való együtt cselekvés jelölésére használatos. Az is igaz, hogy maga a *μετ' αὐτόν* szintagma még négy ízben fordul elő a DAI-ban, s e passzusokban utána (ti. időben valaki után) a jelentése. De ebből még nem következik az, hogy az ötödik helyen – a DAI 38. fejezetének első mondatában – ne lehetne -val, -vel az értelme. Azaz szerintünk itt (*οἱ λοιποὶ μετ' αὐτόν*) a vele (azaz Levedivel) együtt lévő (élő) vajdákról van szó. Fennáll tehát a lehetőség arra vonatkozólag, hogy a magyaroknál egyszerre, egyazon időben több vajda is működött.”⁴¹

Aki a *μετά* + accusativus szerkezetre vonatkozó eredeti okfejtésemet⁴² olvasta, annak számára világos, hogy Makk igencsak erőlködik. Nem riad vissza a filológia alapvető szabályainak felrúgásától sem. Csendben tudomásul veszi, hogy a 'rangban utána' jelentés kimutathatatlan a DAI-ban (pedig eddig boldog-boldogtalan ezt így értelmezte), és még arra is képes, hogy Moravcsik Gyulát korigálja akkor, amikor a '-val / -vel' jelentést erőlteti. Ezt persze nem veri nagydobra, mert akkor ő is olyan elvetemült lenne, mint az az Ungváry, aki szerinte tudósgenerációk sorát oktatja ki.⁴³ De erre még visszatérek.

⁴¹ MAKK 1999, 193.

⁴² UNGVÁRY 1998, 189.

⁴³ MAKK 1999, 196.

Makk argumentációját figyelembe véve persze Tacitus „*Annales*”-ének híres kezdő mondatát (1,1: *Urbem Romam a principio reges habuere*) sem úgy kellene értelmeznünk, hogy az ősi Rómában egymást követően voltak királyok hatalmon, hanem ezek a *reges* mind egyszerre ültek a trónuson. Számptalan monostort alapítottak a századok folyamán Európa-szerte, ezek alapítástörténete majd minden esetben tartalmazza az első apát (*primus abbas*) nevét. Vajon mindegyikük mellett volt még egy második, harmadik, negyedik stb. apát is ugyanabban a szerzetesi közösségben? Sőt, itthoni példát hozva, a pannonhalmi alapítólevél dátumsorában szereplő *anno Stephani primi regis Ungrorum secundo* kifejezést⁴⁴ vajon annak bizonyítékaként értékelhetjük-e, hogy István mellett még egy másik (esetleg több másik) király is uralkodott a magyarok felett, de köztük valamiféle *főkirály*, *primus rex* volt szent uralkodónk? Érdekes módon ilyen képtelenségek senkinek sem jutottak eszébe, legalábbis tudomásom szerint eddig még nem. Ez a 'rangban első' értelmezés úgy látszik csak Levedi esetében vált dogmává.

Makk Ferenc úgy tesz, mintha nem értené cikkem lényegét. (Ezt egyébként már megfigyelhettük Deér József tanulmányához való viszonyulása kapcsán is.) Nehéz így értelmes vitát folytatni. Ezért arra kérek mindenkit, olvassa el 1998-as tanulmányomat, mert abból Makk egy szót sem idéz. Érthető, hogy saját parafrázisától eltelve úgy véli, sikeresen vert vissza egy támadást az igazi magyar történetírás ellen. Tanulmánya 193–194. oldalán nyilvánvaló szándékkal „elfeledkezik” cikkem állításairól, és úgy tesz, mintha azokat soha le nem írtam volna. Ennek ellenére néhány vádjára még kénytelen vagyok a magam ellenvetéseit megtenni.

4. „Ellene mond Ungváry merész ötletének a forrás akkor is, amikor az ún. II. Levedi mellett ugyanúgy a *protos* [recte: prótos] *voevodos* minősítést használja, miként az ún. I. Levedi neve mellett is. Két abszolút első (ti. időben első) Levedi nevű vajdája azért mégsem lehetett a magyaroknak! Ungváry ezt úgy véli könnyedén elháríthatónak, hogy kijelenti: a II. Levedire vonatkozó *protos* [recte: prótos] *voevodos* kifejezésben eredetileg nem volt ott a *protos* [recte: prótos] szó, az csak a későbbi kompilátor interpolációjának, utólagos és téves betoldásának tekinthető. Ez azonban szerintem önkényes forráskezelés, ami tudománytalan, és ezért elfogadhatatlan. Nem lehet a *hiteles forrás* szövegét – a kitalált elmélet számára – a kutató kénye-kedve szerint tetszőlegesen megváltoztatni.”⁴⁵

⁴⁴ ÉRSZEGI GÉZA (1996, 59; 71; 78; 82) és PITI FERENC (1999, 44.) fordítása megegyezik: „Istvánnak, a magyarok első királyának második évében.”

⁴⁵ MAKK 1999, 194. (Kiemelés tőlem: UJ.)

Hogy a DAI mint forrás mennyire hiteles, arról már többen nyilatkoztak. Alapvetőnek tekinthető ebben a vonatkozásban Bury tanulmánya,⁴⁶ amit a Makk által tanúként idézett Deér persze ismer, és cikkében fel is hívja a figyelmet „Konstantinos anakronizmusai”-ra. Kiragadott példaként álljon itt a 27. fejezetben elbeszélte langobárd történetéről néhány vélemény.

„There is in this chapter a point of considerable interest, the story of Narses and the distaff. Constantine has been reproached here for *incredible* chronological *confusion*. The Lombard conquest of Italy is connected with the reign of Irene, and it is she who is said to have sent the distaff and spindle to Narses.”⁴⁷

„The *information* contained in the passage is in any case so *inaccurate* that arguments based on its chronological data must be precarious.”⁴⁸

„C[onstantine]'s version transfers the story from the 6th to the 8th cent[ury], and makes Narses contemporary with pope Zacharias (741–52).”⁴⁹

„Es folgt ein Kapitel (27) über das Thema Langobardien, das im wesentlichen einen *konfusen und chronologisch entstellten*, mit Legenden aus westlichen Quellen (Verrat des Narses) versehenen *Überblick* über die Eroberung Italiens durch die Langobarden bietet.”⁵⁰

„Hiteles” forrásunk tehát szemrebbenés nélkül kortársá tesz olyan történeti szereplőket, akiket egymástól két évszázad választ el, és akik ráadásul a bizánci történelemben fontos szerepet játszottak. Tehát nem az afrikai dzsungel egyik nevenincs törzsének tam-tam-dobosát helyezi kétszáz évvel későbbre a cédulagyűjtemény összeállítója (őt sem volna szabad!), hanem Iustinianus császár egyik legsikeresebb hadvezérét, Narsést.

Az „önkéntes forráskezelés” egyelőre még nem büntetőjogi kategória, mint például a holokauszt-tagadás, holokauszt-relativizálás vagy a kommunizmus bűneinek jelentéktelen színben való feltüntetése. Remélem, bizantinológiai vagy akár magyar őstörténeti kérdésekben ez szóba sem jöhet. Különben is, ki fogja eldönteni, hogy mi számít önkényesnek, tudománytalannak illetve elfogadhatatlannak? Például Makk? Például én? Kezd nevetségessé válni a tudományosan megalapozott vélekedések ilyenfajta minősítése egyesek részéről.

⁴⁶ BURY 1906.

⁴⁷ BURY 1906, 545. (Kiemelés tőlem: UJ.)

⁴⁸ DAI Commentary 88. (Kiemelés tőlem: UJ.)

⁴⁹ DAI Commentary 89. (Kiemelés tőlem: UJ.)

⁵⁰ BELKE-SOUSTAL 1995, 50. (Kiemelés tőlem: UJ.)

Mint láttuk, Makk szerint nem lehet a „hiteles” forrás szövegét megváltoztatni. Hogy nemcsak hogy lehet, hanem adott esetben kell is változtatásokat végrehajtani egy textuson, arra éppen a DAI – és persze több ezer más ókori és középkori írásmű – kiadott szövegének kritikai apparátusa a tanú.⁵¹ Ezt persze tudja Makk is, hiszen ő maga is javított már görög szöveget, mint utóbb kiderült, sikerrel.⁵² Vagy úgy gondolja, hogy csak M-betűsök (Makk, Moravcsik) előjoga a szövegjavítás?

5. „Ungváry értelmezése szerint a „καὶ ἔστιν ὑπὸ τὸν λόγον ὕμῶν “ kifejezés Álmosra vonatkozik, és arra utal, hogy Álmos – mint a keleti magyarok vajdája – a kazárok (a kagán) uralma alatt áll. Mindezzel kapcsolatban a következő ellenérveket tudom felvonultatni. Kezdem a végével.

a) Ungváry teljesen félreérti a görög szöveget, mivel a „καὶ ἔστιν ὑπὸ τὸν λόγον ὕμῶν “nem Álmosra vonatkozik, hanem a közvetlen előtte olvasható ἄρχων szóra! Levedi arra akar utalni, hogy akár Álmos, akár Árpád lesz a magyarok uralkodója, *fejedelemként* a kazárok (ti. a kagán) hatalma alatt áll majd. Azaz értelmileg az elemzett kitétel egyaránt vonatkozik Álmosra és annak fiára, Árpádra! A görög szöveg tehát nem azt tartalmazza, hogy Álmos fölött mint másik vajda fölött a kagán a tárgyalások időpontjában uralmat gyakorol, hanem azt, hogy a Levedi *után* következő *új fejedelem* kerül a kagán politikai fennhatósága alá.”⁵³

Ungváry nem félreérti a görög szöveget, hanem teljesen másképp értelmezi. A „καὶ ἔστιν ὑπὸ τὸν λόγον ὕμῶν “ 1. nem azt jelenti, hogy „a rendelkezésekre áll,” hanem azt, hogy „a fennhatóságokat, uralmatok alatt van.” (Moravcsik fordításának eme helyretételét Makk itt szó nélkül tudomásul veszi, mivelhogy más lehetősége nincsen. Így ő is tiszteletlenséget követ el egy nagy tudóssal szemben, amivel persze amúgy engem vádol.) 2. a két ἔστιν *praesens*-ben van, ami kizár mindenféle olyan értelmezést, hogy a leendő uralkodó a kagán uralma alatt áll *ma*jd. Olyan nyakatekert értelmezésnek tehát, ami bármily módon a jövőre (*futurum*) vonatkoznék, nincs létjogosultsága. Bekker és Marczali is kínlódott a szöveghellyel, ki is izzadtak magukból egy ἔσται (*futurum*) coniecturát, amit többen örömmel felhasználtak. (Ez nem tudománytalan?) Most pedig lássuk még egyszer az inkriminált mondat struktúráját!

⁵¹ Ez azt jelenti, hogy ezek mindegyike „önkéntes forráskezelés, ami tudománytalan, és ezért elfogadhatatlan?”

⁵² Lásd mindkettőnk egykori professzorának cikkét: SZÁDECZKY-KARDOSS 1978/2011.

⁵³ MAKK 1999, 195.

ἔστιν ἕτερος ἀπ’ ἐμοῦ βοέβοδος, λεγόμενος
Ἀλμούτζης

καὶ υἱὸν κεκτημένος ὀνόματι Ἀρπαδῆν·

(ἐκ τούτων μᾶλλον εἴτε ἐκεῖνος ὁ Ἀλμούτζης,
εἴτε ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀρπαδῆς ἵνα γένηται ἄρχων)

καὶ ἔστιν ὑπὸ τὸν λόγον ὑμῶν.

„b) A DAI egyetlen szóval nem mondja azt, hogy Álmos a keleti magyarok vajdája, vezetője lett volna. Ez a tény azért is fontos, mert a császári szerző kétszer is foglalkozik a keleti (perzsi) magyarokkal, de Álmos nevét egyszer sem említi meg velük kapcsolatban.”⁵⁴

A DAI azt sem említi egyetlen szóval sem, hogy Álmos a nyugati magyarok vezetője lett volna. Az pedig, hogy Álmos nevét egyszer sem említi meg a „keleti (perzsi) magyarokkal” kapcsolatban, legfeljebb *argumentum ex silentio* lehet, ami ugye nem igazán érv.

„c) Ungváry szerint Árpád megválasztása után Álmos keleten maradt (nyilván mint a perzsi magyarok fejedelme), és azért tűnik el nyomtalanul Konstantinos szövegéből. Szerintem ez a felfogás a bántóan egyoldalú forráskezelés tipikus példája. Mert az ugyan igaz, hogy a bizánci császár nem említi többet Álmost, de – későbbi események kapcsán – említik őt más kútfők, mégpedig a magyar források. Hiszen Álmos egyaránt szerepel Anonymus gestájában és a krónikás hagyományban. Anonymus világosan megmondja, hogy a magyarok Álmos vezetésével érkeztek a Kárpát-medencébe, ahol – elbeszélése szerint – Álmos elfoglalta még Ung várát is. A *Képes Krónikában* Álmost, Árpád vezér apját Erdélyben ölték meg. Azaz mindkét forrás – megbízható, ősi hagyományok alapján – egyöntetűen azt tartalmazza, hogy Álmos eljutott a Kárpátok medencéjébe, tehát nem maradt keleten. Logikailag ugyanezt támasztja alá a *Zágrábi* és a *Várad krónika* is, hiszen bennük Árpád előtt Álmos a magyarság fejedelme, azaz Árpádhoz hasonlóan Álmos szintén az ún. nyugati magyarok uralkodója volt.”⁵⁵

Kár, hogy egykori professzortársa, Kristó Gyula véleményét nem kérte ki Makk egy olyan fontos kérdésben, mint Anonymus vagy a magyar krónikák hitelessége. Pedig Kristó tudta, hogy a Névtelen „munkájának nagyobbik része *saját maga által koholt, kitalált*, esetleg más összefüggéseiben hiteles,

⁵⁴ MAKK 1999, 195.

⁵⁵ MAKK 1999, 195–196.

de nála átértékelt szereplőkre és eseményekre épült.”⁵⁶ Tóth Sándor László, szintén szegedi kollégája Makknak, 2010-es könyvében nincs valami nagy véleménnyel az említett források hitelességét illetően: 77.: „A kései magyar krónikás hagyomány és Anonymus egymásnak is ellentmondó, eleve kétes hitelességű vezérnévlistái és jórészt eltérő vezéri szállásterületei kevés esélyt adtak a kutatóknak arra, hogy a hihetőség igényével rekonstruálhassák a honfoglaló törzsfők és a X. századi magyar törzsek szálláshelyeit.”⁵⁷

Az azóta ugyancsak elhunyt Benkő Loránd az állítólagos magiszter munkamódszerét elemezve számtalan alkalommal mutatott rá arra, hogy a gesztában – ahogy nemrégiben magam megfogalmaztam – „fiktív személyek sosem-volt ellenfeleikkel költött csatákat vívnak.”⁵⁸ Közel félszáz olyan esetet elemez ő maga, ahol a helynév–személynév–esemény korrelációja a gesztában a napnál világosabb.⁵⁹

De lássuk, mit mond a hitelesség kérdéséről Makk egy ifjabb kollégája! Szabados György a pozsonyi csata 1100 éves évfordulójára írt megemlékezésében a következőket tárja elénk: „Anonymus XIII. század eleji (?) monarchikus-arisztokratikus szemléletben fogant Gesta Hungaroruma ugyanis néhány valóságalemet leszámítva *költött hőstörténet*. Szereplői hús-vér emberek: hogyha kellett, bátor harcosok voltak, de ha kellett, szemfüles fürkészökké váltak. Vitézi tetteik sora akármelyik film forgatókönyvével felvenné a versenyt ...”⁶⁰ A krónikák hitelességéről pedig „tanúskodik” következő kijelentése: „A XI. század derekán útjára induló historiográfiánk eleinte monarchikus irányultságú volt, de az archaikus feljegyzések legbővebb változata a XIV. századi krónikaszerkesztmény sorozatos átfogalmazásoktól, szemléleti váltásoktól érintett szövegeiben olvasható. Jellemző, hogy *Árpád bejövételének ideje felől sincs közmegegyezés*: az Anjou-kori krónikairódalom két szövegcsaládja közül a Budai Krónika köre 888-at írt, míg a Képes Krónika s a vele rokon kódexek a 677. évet mondták.”⁶¹ Tehát Ung várának Álmos általi elfoglalása körülbelül annyira hiteles adat, mint Álmos megölése Erdélyben, vagy mint – mondjuk – Zalán futása.

A Makk által megbírált cikkem elején kifejtettem, hogy vizsgálataimban kizárólag a DAI szóhasználatára, illetve nyelvtani jellegzetességeire

⁵⁶ KRISTÓ 2002, 55. (Kiemelés tőlem: UJ.)

⁵⁷ TÓTH 2010, 77.

⁵⁸ UNGVÁRY 2010, 92.

⁵⁹ BENKŐ 1998, különösen 11–27.; BENKŐ 2003.

⁶⁰ SZABADOS 2007, 65. (Kiemelés tőlem: UJ.)

⁶¹ SZABADOS 2007, 65. (Kiemelés tőlem: UJ.)

fogok támaszkodni,⁶² így a „bántóan egyoldalú forráskezelés tipikus példája”-ként említeni cikkemet nemcsak hogy nem úriemberhez méltó minősítés, de nem is az én eljárásom, hanem Konstantinosé. Ő ugyanis csak a „hiteles” DAI-t adta fia kezébe, a „hiteles” Anonymusszal és az ugyancsak „hiteles” krónikákkal az ifjú Rómanos (a második) nem tudott megismerkedni, így benne is hasonló kép alakulhatott ki Álmosról és szerepéről, mint bennem. De mivel én már megkaptam kioktatásomat a magyar „források” felhasználásának szükségességéről, ennek az eljárásnak az igazi áldozatává maga a szegény ifjú császárfi vált.

„d) Az Árpád-korban a dinasztia körében honos névkultusz, amelynek egyik éltető eleme a kiemelkedő ősök nevének továbbhagyományozása, ugyancsak arról tanúskodik, hogy Álmos a nyugati magyarsággal érkezett Etelközből Pannóniába. Utódai még csaknem két évszázad múlva is tisztelettel és megbecsüléssel emlékeztek rá és nevére. Ezt bizonyítja az, hogy I. Géza király (1074–1077) egyik fia, Álmos herceg az ő nevét viselte. Ha a honfoglalás kori Álmos Keleten maradt volna, akkor nevét, emlékét e források minden bizonnyal nem őrizték volna meg.”⁶³

Hogy a dinasztia körében honos volt-e valamifajta névkultusz, vagy nem, azt nem tudjuk. Makk szavai után az sem világos, hogy Álmos akkor most Pannóniába érkezett-e meg, vagy – mint néhány bekezdéssel feljebb olvashattuk tőle – csak Erdélyig jutott-e el. Álmos herceg az Álmos nevet viselte, és sajnos fogalmunk sincs arról, hogy milyen okból kapta ezt az egyáltalán nem keresztény nevet születése után, mint ahogy arról sem, hogy az 1138 óta közemberek körében is adatolt *Almus* név adásának milyen indítékai lehettek.⁶⁴ Arról elmélkedni pedig fölösleges, hogy mi lett volna, ha ...

„Mindezek alapján számomra nem kétséges, hogy Ungváry egyetlen tétele sem fogadható el, hiszen szerzőjük egyiket sem tudja igazolni. Szerfelett magabiztos, tudósgenerációk sorát kioktató kijelentései sem a logikus okfejtést, sem a forráskezelés súlyos hiányosságait nem pótolhatják. Ezek után nem véletlen, hogy a Levedi-kérdés egyetlen problémáját sem tudta megoldani.”⁶⁵

1998-as cikkemmel „arra szerettem volna fölhívni a figyelmet, hogy Konstantinos (és nem a fordítók) szövegének a vizsgálata váratlan ered-

⁶² UNGVÁRY 1998, 188.

⁶³ MAKK 1999, 196.

⁶⁴ FEHÉRTÓI 2004, 59.

⁶⁵ MAKK 1999, 196.

ményekre vezethet.”⁶⁶ Semmiképpen sem szerettem volna „tudósgenerációk sorát” kioktatni azzal, hogy Konstantinos szövegének eddig – akár gondatlanságból, akár készakarva – fel nem fedezett finomságaira és rejtelmekre rávilágítottam. Ha Makk magát a tudósok közé sorolja, tanulmányomat pedig kioktatásnak érzi, az legyen az ő baja. Fehértói Katalin egy évvel későbbi cikkében fontosnak tartja ezt a problémafelvetést, és a Levedivel kapcsolatos megoldatlan nehézségek sorába helyezi azt az alapvető kérdést, hogy mikor is élt Levedi. Teszi ezt annak ellenére, hogy Makk „szerfelett magabiztos” módon jelent ki feltevéseket, azokat igazságokként előadva. Tanulmánya végén Fehértói így fogalmaz: „A DAI 38. paragrafusában a honfoglalásunk előtti magyarságra vonatkozóan a soknál is több a homályos, tisztázatlan pont, a megválaszolhatatlan kérdés...”⁶⁷ Ha valaki magára nézve sérelmesnek véli azt, hogy a homály oszlatásában – reményeim szerint – én is részt próbáltam venni, annak nem tudok segíteni.

Nem szokásom szaktekintélyek véleményét pajzsként magam elé tartani, most azonban hadd hivatkozzam egykori opponensem, Kapitánffy István (1932–1997) egyik előadására, amelynek szövege később nyomtatásban is megjelent, igaz, ezt teljesen kidolgozni már nem adatott neki idő. *Konstantinos magyarokra vonatkozó tudósításainak forrásai* című tanulmányában⁶⁸ arra a régi kérdésre vél új választ találni, hogy a DAI 38. fejezetében szereplő, a törkök történetére vonatkozó adatok honnan származnak, mely korra vonatkoznak és miért kerültek be a műbe.

Kapitánffy abból indul ki, hogy a bizánci diplomácia számára geopolitikailag oly fontos területen, a Fekete-tenger északi részén tartózkodó besenyők 950 körüli állapotát tükröző leírás pontosan azt a területet érinti, amelyet jóval korábban a törkök tartottak fennhatóságuk alatt. Ahogy Konstantin korában fontos volt az, hogy a besenyők mely törzsekből álltak, kik voltak a vezetőik, milyen kapcsolatokat ápoltak a szomszédos népekkel, ugyanezen adatok létfontosságúak voltak az udvar számára a törkökkel kapcsolatban is. Kapitánffy szavaival „bizton állíthatjuk, hogy amikor a magyarság önálló etnikai-politikai képződményként megjelent [...], igyekeztek megfelelően tájékozódni róluk. [...] Bizton állíthatjuk, mondtam, mert erre bizonyítékunk van: a DAI 38. fejezete. Mindaz ugyanis, ami 950 táján minden aktualitását elvesztett anyag lehetett, mintegy 100–120 évvel koráb-

⁶⁶ UNGVÁRY 1998, 191.

⁶⁷ FEHÉRTÓI 1999, 323.

⁶⁸ Az Ókortudományi Társaságban 1997. október 17-én, Harmatta János 80-ik születésnapja alkalmából elhangzott előadás. Írásban megjelent: KAPITÁNFFY 1999, 283–285.

ban a birodalom számára elsőrendűen fontos információ volt.”⁶⁹ A szerző szerint ezek az adatok, miután érvényüket veszítették, az udvari levéltárban pihentek egészen a DAI összeállításának koráig. Kapitánffy véleménye alapján a 38. fejezetben elmesélt história a türkök régi történetéről (Levedi, a kazár kagán, Árpád megválasztása) azok megtörténtével egykorú feljegyzések alapján készült összefoglaló, és nem 950 táján (akár Termasu, akár Bulsu által) előadott „őstörténet” írásba foglalása.

Bóna István (1930–2001) szerint „A tragikus hirtelenséggel elhunyt Kapitánffy Istvánnak nem volt módja Bórbanszületett Konstantin császár gyűjteményes kötetének magyarokra vonatkozó híradásával kapcsolatos új téziseit részletesen bizonyítani. Ezek a jövőbeni kutatásban tüskéként meg fognak maradni, sőt egyre mélyebben fognak befűrödni.”⁷⁰ Kristó Gyula (1939–2004) akkor, amikor már Bóna sem volt az élők sorában, arra vállalkozott egy dolgozatában, hogy az egykori régészprofesszor által tüskének nevezett problémát eltávolítsa a DAI testéből. Az írását tartalmazó füzetet azonban már ő sem vehette kézbe.⁷¹ (Remélem, ez nem afféle „fáraó átka”-jelenség.) Kapitánffy elméletét bírálva Kristó megállapítja, hogy a DAI 38. fejezetének szövege „egy szövegből készült” és „csakis magyar közegben születhetett meg.”⁷² Megállapítását saját maga zúzza szét azzal, hogy a DAI-ban ránk maradt, szerinte „egy szövegből készült” elbeszélésből – saját prekoncepcióját követve – kivágja Árpád pajzsra emelését, majd odafoltozza Álmos fejedelemmé tételét. Ez kellett ugyanis ahhoz, hogy elmélete valamennyire is talpon maradjon. Nem beszélve arról, hogy ezzel maga ismeri el a DAI (legalább is ezen részének) hiteltelenségét.

Nemrégiben kaptam kézhez Szabados György új könyvét, amelyben a szerző kimerítően tárgyalja a Levedi-kérdést is.⁷³ Kristó említett tanulmányát értékelve így ír: „a *formai* szempontok nem írhatják felül a *tartalmi* ismérveket. Bármennyire is jól szerkesztett lett legyen egy elbeszélés, ha egyik állításával tagadja a másikat, ráadásul nyilvánvaló életszerűtlenségektől terhelt, akkor egyértelmű, hogy a benne foglaltak több kútfőből származnak. Az önellentmondások ténye pedig makacs dolog.” Ugyanakkor Szabados is csak egy Levediről szól, őt rangban első vajdának tekinti, és Makk „alapos cáfolatát”

⁶⁹ KAPITÁNYFY 1999, 285.

⁷⁰ BÓNA 2000, 15.

⁷¹ KRISTÓ 2005.

⁷² KRISTÓ 2005, 6.

⁷³ SZABADOS 2011, 91–113.

részesíti előnyben, bár ő is jól látja, hogy a történet igencsak kesze-kusza és az időrétegek egymásba csúsztak.⁷⁴

Az adatok hiánya illetve igen hézagos volta okán nehéz helyzetben van az a kutató, aki a magyar őstörténet ezen korai szakaszával kíván foglalkozni. Szabados György maga is határozottan jelenti ki, hogy például a Levedi-korabeli, a kazárokkal való „három éves együttlakással szemben nincs kontrolladatunk.” Adatunk azonban arra sincs, amit pedig Szabados magabiztosan állít, hogy Álmos a 880-as évek főszereplője lett volna. Kockázatos vállalkozás Anonymus semmivel sem igazolható évszámaira, helyneveire vagy személyneveire hivatkozni. Meggyőződése szerint a magyar állam Etelközben alakult meg, az államiságot pedig csak Álmos uralkodásától tudjuk nyomon követni. De hol van az arra mutató adat, amely egyértelműen bizonyítaná, hogy Álmos valóban uralkodó volt? Ilyen bizonyítékot történettudományunk eddig még nem tudott az asztalra letenni. Végeredményben Szabados is arra a véleményre jut, hogy „A IX. századi magyar államalapítás alapvető hírforrása a DAI,” és a 38. fejezetet több forrás táplálta.⁷⁵

Vannak helyzetek, amikor a történész kénytelen kevés adattal dolgozni. Ilyenkor teljesen elfogadott eljárás az, ha hipotéziseket állít fel, hiszen biztos alapokra ez esetben nem tud építkezni. Ha azonban ezt teszi, el kell fogadnia azt is, hogy feltételezéseit előbb-utóbb újabb elméletek ingatják majd meg, vagy temetik esetleg teljesen maguk alá. Jobb ezt higgadtan tudomásul venni, mint sértésnek tekinteni. Szinte naponta érkeznek a hírek több évtizedes, évszázados dogmák, „igazságok” megdőléséről, főleg a természettudományok területéről. A bölcsészeti tudományokban sem elképzelhetetlen, hogy az egyszer kimondott szó igazságtartalma nem időtálló. Ezek szerint tudósok generációi járhatnak tévúton igen-igen hosszú ideig; ezt szóvá tenni nem valamilyen merénylet a tudomány egésze ellen, hanem éppen a téves történeti rekonstrukciók észrevétele és észrevételezése. Erre pedig időnként szükség van.

⁷⁴ SZABADOS 2011, 95; 112.

⁷⁵ SZABADOS 2011, 112.

IRODALOM

- ÁMTBF Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Összegegyűjtötte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta MORAVCSIK GYULA. Budapest 1988².
- BELKE–SOUSTAL 1995 Die Byzantiner und ihre Nachbarn. Die De administrando imperio genannte Lehrschrift des Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos für seinen Sohn Romanos. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von KLAUS BELKE, PETER SOUSTAL. Wien 1995. (Byzantinische Geschichtsschreiber 19.)
- BENKŐ 1998 BENKŐ LORÁND: Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest 1998.
- BENKŐ 2003 BENKŐ LORÁND: Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről. Budapest 2003.
- BÓNA 2000 BÓNA ISTVÁN: A magyarok és Európa a 9–10. században. Budapest 2000. (História Könyvtár. Monográfiák 12.)
- BURY 1906 J. B. BURY: The treatise De administrando imperio. Byzantinische Zeitschrift 15 (1906) 517–577.
- DAI Bíborbanszületett Konstantín: A birodalom kormányzása. A görög szöveget kiadta és magyarra fordította MORAVCSIK GYULA. Budapest 1950.
- DAI Commentary De Administrando Imperio: Vol. 2. Commentary. Edited by R. J. H. JENKINS. London : University of London : The Athlone Press, 1962.
- DEÉR 1945–1946 DEÉR JÓZSEF: A IX. századi magyar történet időrendjéhez. Századok 78–79 (1945–1946) 3–20.

- ÉRSZEGI 1996 ÉRSZEGI GÉZA: Szent István pannonhalmi oklevele. In: Mons Sacer 996-1996. Pannonhalma ezer éve. 1. Szerk.: Takács Imre. Pannonhalma 1996.
- FEHÉRTÓI 1999 FEHÉRTÓI KATALIN: Lebediasz vajda. Magyar Nyelv 95 (1999) 320-323.
- FEHÉRTÓI 2004 FEHÉRTÓI KATALIN: Árpád-kori személynévtár (1000-1301). Budapest 2004.
- HERZBERG-FRÄNKEL 1904 Monumenta necrologica monasterii s. Petri Salisburgensis. Ed. SIGISMVNDVS HERZBERG-FRÄNKEL. MGH Nocr. 2. Berolini 1904, 3-64.
- HÖLBLING 2010 HÖLBLING TAMÁS: A honfoglalás forráskritikája 1. A külföldi kútfők. Budapest 2010.
- KAPITÁNYFY 1999 KAPITÁNYFY ISTVÁN: Konstantinos magyarokra vonatkozó tudósításainak forrásai. Antik Tanulmányok 43 (1999) 283-285.
- KMTL Korai magyar történeti lexikon. Főszerk.: KRISTÓ GYULA. Szerk.: ENGEL PÁL, MAKK FERENC. Budapest 1994.
- KRISTÓ 2002 KRISTÓ GYULA: Magyar historiográfia 1. Történetírás a középkori Magyarországon. Budapest 2002.
- KRISTÓ 2005 KRISTÓ GYULA: A DAI 38. fejezetének forrásáról. AUSZ AH 122 (2005), 3-9.
- MAKK 1998a MAKK FERENC: A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről. Szeged 1998.
- MAKK 1998b MAKK FERENC: Ungri, az ismeretlen ellenség. Etelközi magyarok francia forrásban. SZEGED – A Város folyóirata. 1998/december: 12-15.

- MAKK 1999 MAKK FERENC: Levedi, a fővajda. In: A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerk.: KLANICZAY GÁBOR, NAGY BALÁZS. Budapest 1999, 189–196.
- NÓTÁRI 2000 *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. (A szöveget fordította és a bevezetőt írta NÓTÁRI TAMÁS.) *Aetas* 15 (2000/3.) 93–111.
- PERTZ 1826 *Annales Bertiniani*. Edidit G. H. PERTZ. MGH SS 1. Hannoverae 1826.
- PITI 1999 PITI FERENC: A pannonhalmi monostor kiváltságlevele. In: Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk.: KRISTÓ GYULA. Szeged 1999, 37–45.
- RAU *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*. Zweiter Teil. Bearbeitet von REINHOLD RAU. Berlin o. J.
- SZABADOS 2007 SZABADOS GYÖRGY: 907 emlékezete. *Tiszatáj* 2007/12, 64–70.
- SZABADOS 2011 SZABADOS GYÖRGY: Magyar államalapítások a IX–XI. században. Szeged 2011. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 26.)
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1978/2011 S. SZÁDECZKY-KARDOSS: Eine unkollationierte Handschrift der Homilie über die persisch-awarische Belagerung von Konstantinopel. (Codex Athous Batopedi 84, fol. 63^r-68^r) In: Theodóros Synkellos 2011, 107–115. *Első megjelenés*: *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 26 (1978) 87–95.
- Theodóros Synkellos 2011 Theodóros Synkellos. Az Istenanya ruhájának Blachernaiban történt elhelyezéséről szóló beszéde. (Homilia de depositione vestis Deiparae in Blachernis.) A görög szöveg kritikai kiadását és magyar fordítását készítette: UNGVÁRY JENŐ. Appendix: Szádeczky-Kardoss Samu Theodóros Synkellosról szóló cikkei. (*Acta Universitatis Szegediensis. Opuscula Byzantina* 10.) Szeged 2011.

- TÓTH 2010 TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: A honfoglalástól az államalapításig. A magyarság története a X. században. Szeged 2010.
- UNGVÁRY 1997 UNGVÁRY JENŐ: „... qui Ungri vocantur.” Magyar Nyelv 93 (1997) 441–446.
- UNGVÁRY 1998 UNGVÁRY JENŐ: Πρῶτος βοέβοδος. Magyar Nyelv 94 (1998) 188–191.
- UNGVÁRY 2010 UNGVÁRY JENŐ: Anonymus kora és középkori latin szótárunk. Acta Papensia 10 (2010/1–2) 65–100.
- VESZPRÉMY 2001 VESZPRÉMY LÁSZLÓ: Bóna István: A magyarok és Európa a 9–10. században (Könyvismertetés) Századok 135 (2001) 498–500.
- WAITZ 1883 Annales Bertiniani. Recensuit G. WAITZ. MGH SRG. Hannoverae 1883.
- WATTENBACH 1854 De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus. Ed. D. W. WATTENBACH. MGH SS 11. Hannoverae 1854, 1–15.

Κεφαλή

1. Igen sok papírt és nyomdafestéket elhasználtak már történészeink annak a kérdésnek a megvitatására, hogy milyen nyomai vannak a magyar (szakrális) kettős fejedelemségnek (királyságnak) a ránk maradt forrásokban. Egy 1995-ös tanulmány szerzője így összegez: „... úgy látom, hogy semmiféle közvetlen vagy közvetett adat nem támogatja a magyar szakrális kettős fejedelemség létét. A magyaroknak a honfoglalás idején valóban volt két főfejedelme, de ennél többet nem mondhatunk.” (KESZI TAMÁS: Az úgynevezett magyar szakrális kettős királyságról. Somogyi Múzeumok Közleményei 1995, 191.) Kár persze, hogy a források értékelésénél a szerző nem vesz számba egy fontos bizánci adatot, pedig ezen kérdésnek egyik sarkalatos pontjaként idézik a vitázók Georgius Monachus Continuatus egy helyét (BEKKER 853,23–854,2; ÁMTBF 59.), amely a reánk maradt kéziratokban a következőképpen hangzik:

Ὁ δὲ, ἀπελθὼν καὶ συντυχὼν ταῖς κεφαλαῖς αὐτῶν Ἀρπάδη καὶ Κουσάνη, καὶ συνθεμένων πολεμῆσαι, λαβὼν ὄψιδας, ἦλθε πρὸς τὸν βασιλέα.

(... a császár ... haragra lobbant, és elküldte a Sklerosnak nevezett Niketast hadihajókkal a Duna folyóhoz, hogy adjon ajándékokat a türköknek, és készítse őket harcra Symeon ellen.) Niketas elment, találkozott azok *fejeivel*, Árpáddal és Kusanesszal, és miután megállapodtak egymással a támadást illetően, és kezeseket is kapott, visszajött a császárhoz.

Az Árpád és Kuszán (Kurszán) tisztségeként a krónika szerzője által használt *κεφαλή* szót fordították már őstörténészeink fejedelem, főnök és fej szavakkal (BEKKER a *caput* szóval fordítja), és ebből azután messzemenő következtetéseket vontak le a magyarok honfoglalás előtti (állam)szervezetére vonatkozólag. Voltak, akik arra az eredményre jutottak, hogy Árpád az arab (perzsa) geográfusok által reánk hagyományozott kündü méltóságot viselte, és így logikusan Kuszán töltötte be a gyula méltóságot, voltak, akik ennek pont az ellenkezőjét olvasták ki a görög szövegből. Vita folyt arról is, hogy a textusban vajon van-e jelentősége az Árpád–Kuszán sorrendnek, vagy nincs. Csak egy valami nem képezte soha vita tárgyát: mit jelent Georgius Monachus Continuatus szövegében a *κεφαλή*?

Nézzük meg tehát, hogy a kétségtelenül a kontinuátor tollából származó részben, a 842-től 948-ig terjedő kor történetének tárgyalásában (BEKKER 810,17–924,3) milyen jelentésben használja György barát folytatója a κεφαλή szót.

1. Fej (testrészt): 820,22; 823,23; 825,6; 832,21; 833,3; 848,12; 861,14; 864,15; 876,11; 878,4.6; 906,1; 916,2. (BEKKER egyszer [825,6] a *cervix*, a többi esetben a *caput* szót használja latin fordításában.)

2. Sereg, hajó(had) vezére, katonai parancsnoka: 818,13; 863,2; 866,13.

Más jelentést a krónika szövegéből kimutatni nem lehet. Fent idézett helyünkön a κεφαλή szó első jelentése nem jöhet szóba, harci cselekményekkel kapcsolatban pedig kizárólag a 2. pont alatt felsorolt jelentések szerepelnek. Lássuk ezeket a helyeket eredetiben is:

818,12–15 (ÁMTBF 55): ἀπογνόντες οὖν οἱ Μακεδόνες ἐποίησαν κεφαλὴν αὐτῶν τὸν τε Τζάντζην καὶ τὸν Κορδύλην, καὶ συμβαλόντες πόλεμον ἀπέκτειναν πολλούς, τινὰς δὲ ἐκράτησαν. (MORAVCSIK: *vezér*; BEKKER: *caput*.)

863,1–4: τοῦτο μαθὼν ὁ βασιλεὺς ἐν μεγάλῃ ἀθυμίᾳ καὶ περιστάσει γέγονεν, καὶ ἀποστέλλει Ἰμέριον πρωτασηκρήτιν κεφαλὴν τοῦ στόλου κατὰ τοῦ Τριπολίτου, μὴ τολμώντων κἄν ὅλως πλησιάσαι τῷ στόλῳ τῶν Ἀγαρηνῶν. (BEKKER: *ducem* [!] *ac caput*.)

866,12–14: Προεβάλετο δὲ ὁ βασιλεὺς Ἰμέριον λογοθέτην τοῦ δρόμου κεφαλὴν πάντων τῶν πλωτῶν, ἐξελθόντος τοῦ στόλου τῶν Ἀγαρηνῶν κατὰ Ῥωμαίων. (BEKKER: *caput*)

A türkökkel kapcsolatos tudósításban tehát szintén csak ez utóbbi jelentés jöhet szóba. Árpád és Kuszán ezek szerint mindketten a magyar törzsszövetség *katonai vezetői* voltak, egyikük sem volt *szakrális uralkodó*. Ez persze logikus is: Nikétás Skléros ugyanis katonai akcióról, a bolgárok lerohanásáról tárgyalt a türköknél tett látogatása során, nem pedig dinasztikus házasságról. Mindezek fényében elgondolkodtató, hogy őstörténéseink évtizedek óta olyasmiről vitatkoztak, amit a görög szöveg szerzője soha le nem írt. Egyszersmind azt is meg kell állapítani, hogy ebben a bizánci forrásban sem található a magyar (szakrális) kettős fejedelemségnek (királyságnak) immár bizonyíthatóan a leghalványabb nyoma sem.

2. A türkökkel kapcsolatban előfordul a *κεφαλή* a DAI-ban is, még-hozzá egy igen fontos helyen:

40,44–50: Αἱ δὲ ὀκτὼ γενεαὶ τῶν Τούρκων αὐταὶ πρὸς τοὺς οἰ-
κείους ἄρχοντας οὐχ ὑπέικουσιν, ἀλλ' ὁμόνοιαν ἔχουσιν εἰς τοὺς
ποταμούς, εἰς οἶον μέρος προβάλλει πόλεμος, συναγωνίζεσθαι
μετὰ πάσης φροντίδος τε καὶ σπουδῆς. Ἔχουσι δὲ κεφαλὴν πρώτην
τὸν ἄρχοντα ἀπὸ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἄρπαδῆ κατὰ ἀκολουθίαν καὶ
δύο ἑτέρους, τὸν τε γυλᾶν καὶ τὸν καρχᾶν, οἵτινες ἔχουσι τάξιν
κριτοῦ· ἔχει δὲ ἐκάστη γενεὰ ἄρχοντα.

„A türköknek ez a nyolc törzse nem hunyászkodik meg a maga fejedelmei előtt, de megegyezésük van arra nézve, hogy a folyóknál, bármely részen üt ki a háború, teljes odaadással és buzgalommal együtt harcolnak. *Első fejük* az Árpád-nemzetségből sorban következő fejedelem, és van két másik is, a jila és a karcha, akik bírói tisztséget viselnek; de van fejedelme minden törzsnek is.” (ÁMTBF 48.)

A *κεφαλή* jelentése a DAI-ban:

1. Fej (testrészt) (21,58; 32,112).
2. (Sereg)vezér, parancsnok (21,26;¹ 26,50; 29,125;² 51,124).
3. Főváros, főhely (30,18).
4. Az *εἰς κεφαλὴν* földrajzi kifejezésben: felső rész (30,103.117).

¹ A Marvánra alkalmazott *κεφαλή* értelmezéséhez érdemes tudni, hogy a szó nem jelenthet kalifát. A kalifa, arab uralkodó jelentésű szó ugyanis Konstantinosnál az *ἀρχηγός* (16,9; 17,3; 18,1; 19,1; 20,1.12; 21,3.36.39.42.49.52.84.114.115.120; 22,33.58.63), illetve egyszer a *κατάρχων* (43,10). Vö. Makk Ferenc hozzászólásával in: Kristó Gyula, A korai magyar államról. História Könyvtár. Előadások a történettudomány műhelyeiből 8. Bp., 1996. 31–32. Marván halálakor (750. augusztus 5.) már régen, 749 októbere óta egy másik kalifa volt hatalmon, Abu'l-Abbász, akinek a serege Egyiptom-ig üldözte Marván seregét és ott véres csatában legyőzte. Vö. Theophanes a. m. 6241, p. 425, 13–15: Τούτῳ τῷ ἔτει καταδιώκεται Μαρουὰμ ὑπὸ τῶν Μαυροφόρων καὶ καταληφθεὶς ὑπ' αὐτῶν κτείνεται, βαρυτάτου πολέμου κροτηθέντος.

² Soldanos híres mondatából (*ἐγὼ ποτε κεφαλή ἐγενόμην, καὶ ἀρτίως εἰμι ὑποκάτω πάντων*) nem derül ki egyértelműen, hogy miféle *κεφαλή* volt. Azonban a DAI-ban elmesélt történet (29,88–92) megvan a De Them-ban is (Eur. 11,20–22), ahol viszont Soldanos és két társa mint az Afrikából érkezett hajóhad *κεφαλή*-ja szerepel, világos tehát, hogy szaracén katonai vezetőkről van szó.

Vezetőre vonatkozóan kizárólag a '(sereg)vezér, parancsnok' jelentés adathozható. A κεφαλή tehát fent idézett helyünkön is a haderő parancsnokát kell hogy jelentse. Annál is inkább, mert az előző mondat pontosan a háború esetére érvényes megállapodást ismerteti: a törzsek nem a saját archónjaiknak engedelmeskednek, hanem együtt harcolnak. A folytatás így logikusan azt mondja meg, hogy háborúban milyen a sereg parancsnoki struktúrája. És itt egy pillanatra meg kell állnunk: mondatunk ugyanis értelmetlen. Jobban kiviláglik ez akkor, ha szó szerint fordítunk: „Bírják főparancsnokukként az Árpád nemzetségéből sorban következő archónt, és két másikat [t. i. archónt].” Hogyan lehet három ember a főparancsnok? Nyilvánvalóan sehogy. Értelme csak akkor lesz a mondatnak, ha ἐτέρους helyett ἐτέρας-t írunk, ez a párizsi kódex (P) minuszkuáját tekintve paleográfiailag is indokolt javítás.

És ha már a kódex írásképénél tartunk, érdemes egy pillantást vetni a κατὰ ἀκολουθίαν kifejezésre is. P-ben a kifejezés előtt és után is interpunkció van, ez pedig felveti a lehetőségét annak, hogy a szöveg esetleg romlott. Moravcsik kiadásában nem találunk interpunkciót, fordításából azonban kiderül, hogy ő ezt az Árpád nemzetségéből származó fejedelem jelzőjének vette, tehát a κατὰ ἀκολουθίαν utáni interpunkciót tekintette helyénvalónak. Ha viszont a κατὰ ἀκολουθίαν előtti interpunkciót fogadjuk el helyesnek, akkor egy szócserevel καὶ κατὰ ἀκολουθίαν δύο ἐτέρας-t kapunk („és rangsorban két másikat [t. i. parancsnokot]”), ami így megerősíti az előbbi javítást. Rekonstruált mondatunk ezek szerint így hangzik: Ἔχουσι δὲ κεφαλὴν πρώτην τὸν ἄρχοντα ἀπὸ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἄρπαδῆ καὶ κατὰ ἀκολουθίαν δύο ἐτέρας, τὸν τε γυλᾶν καὶ τὸν καρχᾶν, οἵτινες ἔχουσι τάξιν κριτοῦ· ἔχει δὲ ἐκάστη γενεὰ ἄρχοντα. (Főparancsnokuk az Árpád nemzetségéből származó archón, és rangsorban két másik parancsnok a gyula és a karcha, akik bírói tisztséget viselnek; de van archónja minden törzsnek is.)

Visszatérve a hadsereg parancsnoki struktúrájára, megállapíthatjuk, hogy volt egy fővezér: az Árpád nemzetségéből származó archón, valamint két (al)vezér: a gyula és a karcha. Ezek hárman egyben állami funkciókat is elláttak: az Árpád nemzetségéből származó archón uralkodott, a gyula és a karcha pedig bírói tiszteletet töltött be. Ebben a mondatban tehát párhuzamosan szerepelnek ugyanazon emberek állami és katonai funkciói. Azt azonban látni kell, hogy ez a három archón a törzsek fölött állt, hiszen minden törzsnek megvolt a saját archónja is. A De Cer-ban szereplő levélformula (691,2-4: εἰς τοὺς ἄρχοντας τῶν Τούρκων. βούλλα χρυσῆ δισολδία. "γράμματα Κωνσταντίνου καὶ Ῥωμανοῦ τῶν φιλοχρίστων βασιλέων Ῥωμαίων

πρὸς τοὺς ἄρχοντας τῶν Τούρκων.") archónjai tehát nem lehetnek mások, mint a fejedelem és a két bíró.

Rövidítések:

ÁMTBF: Moravcsik Gyula, Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest 1988.

BEKKER: Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, ex recogn. I. Bekkeri. Bonnae 1838.

DAI: Moravcsik Gyula, Bíborbanszületett Konstantín: A birodalom kormányzása. Budapest 1950.

De Cer: Constantini Porphyrogeniti imperatoris de cerimoniis aulae Byzantinae libri duo, rec. I. I. Reiske. I–II. Bonnae 1829–1830.

De Them: Constantino Porfirogenito. De thematibus, ed. A. Pertusi. Bibliotheca Apostolica Vaticana 1952.

Theophanes: Theophanis Chronographia, rec. C. de Boor. I. Lipsiae 1883.

Eredetileg megjelent: Studia varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára. Szerk.: Makk Ferenc, Tar Ibolya, Wojtilla Gyula. Szeged 1998, 148–151.

Rendíthetetlen szavárdok?

DAI 38,3–10:¹

Ἵτι τὸ τῶν Τούρκων ἔθνος πλησίον τῆς Χαζαρίας τὸ παλαιὸν τὴν κατοίκησιν ἔσχεν εἰς τὸν τόπον τὸν ἐπονομαζόμενον Λεβεδία ἀπὸ τῆς τοῦ πρώτου βοεβόδου αὐτῶν ἐπωνυμίας ... Οὐκ ἐλέγοντο δὲ τῷ τότε χρόνῳ Τοῦρκοι, ἀλλὰ Σάβαρτοι ἄσφαλοι* ἐκ τινος αἰτίας ἐπωνομάζοντο.

A türkök népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, melyet első vajdájuk nevééről Levedíanak neveznek... De abban az időben nem türköknek mondták őket, hanem valamilyen okból szávartü ászfalünak** nevezték.

* σαβαρτοῖασφαλοι P ** sabartoi asphaloi-nak ÁMTBF 43.

DAI 38,24–31:

Ἐναμεταχὸν δὲ τῶν Τούρκων συναφθέντος πολέμου καὶ τῶν Πατζινακιδῶν, τῶν τηνικάδτα Κάγγαρ ἐπονομαζομένων, τὸ τῶν Τούρκων φοσσᾶτον ἠττήθη καὶ εἰς δύο διηρέθη μέρη. Καὶ τὸ μὲν ἐν μέρος πρὸς ἀνατολὴν εἰς τὸ τῆς Περσίδος μέρος κατώκησεν, οἱ καὶ μέχρι τοῦ νῦν κατὰ τὴν τῶν Τούρκων ἀρχαίαν ἐπωνυμίαν καλοῦνται Σάβαρτοι ἄσφαλοι,* τὸ δὲ ἕτερον μέρος εἰς τὸ δυτικὸν κατώκησε μέρος ἅμα καὶ τῷ βοεβόδῳ αὐτῶν καὶ ἀρχηγῷ, Λεβεδία, εἰς τόπους τοὺς ἐπονομαζομένους Ἄτελκούζου...

Amikor a türkök és az akkor kangarnak nevezett besenyők közt háború ütött ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevén mostanáig szávartü ászfalünak** hívják, a másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelközü nevezetű helyekre ...

* σάβαρτοι ἄσφαλοι P ** sabartoi asphaloi-nak ÁMTBF 44.

¹ DAI=Bíborbanszületett Konstantín: A birodalom kormányzása. A görög szöveget kiadta és magyarra fordította Moravcsik Gyula. Bp. 1950. ÁMTBF=Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Összegyűjtötte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Moravcsik Gyula. Bp. 1988². DCAB=De ceremoniis aulae Byzantinae. P=Codex Parisinus Graecus Bibliothecae Nationalis 2009. (Fényképmásolata: OSZK Kézirattár, Facs. I. 386.)

PECZ VILMOS² és GYOMLAY GYULA³ óta egyhangú nézet, mondhatni közhely a magyar őstörténeti kutatásban, hogy a Σάβαρτοι ἄσφαλοι név ἄσφαλοι eleme egy olyan hímnemű pluralis nominativus forma, amelynek singularis nominativusa: ἄσφαλος. Ez utóbbi pedig az eredetileg σ-tönvű ἄσφαλής melléknév középgörög (népies) alakja, és eredménye annak a hosszú folyamatnak, amelynek során az eredetileg σ-tönvű melléknévek ο-tönvűvé váltak. Így a Σάβαρτοι ἄσφαλοι név jelentése a következő lenne: rendíthetetlen (szilárd, biztos) szavárdok.

Az említett tudósok okfejtésének azonban van két súlyos fogyatékosága. Az egyik az, hogy a DAI-ban az ἄσφαλής szó előfordul, méghozzá a szokott σ-tönvű alakban, a szokásos jelentésben: 19,6: ἄσφαλέστατον; 31,37: ἄσφαλεῖς. De a DCAB-ben is csak a klasszikus alakokat találjuk: 2,186 infra c. 2,1: ἄσφαλέως;⁴ 453,13: ἄσφαλεστέρων.⁵ A másik pedig az a tény, hogy semmi nyomát sem leljük annak a DAI-ban, hogy a klasszikus görögben σ-tönvű melléknévek közül bármelyiknek is ο-tönvű változatát használná a császár, egyetlen ilyen metaplasztikus melléknévi alak sem fordul elő a műben.

Ezekre a nehézségekre már száz évvel ezelőtt rámutatott FIÓK KÁROLY, de hasztalanul.⁶ PECZ és GYOMLAY más szerzőktől és más korszakokból származó példákkal próbálták meg alátámasztani nézetüket, a DAI-ból persze ők sem tudtak egyetlen egy, a saját véleményüket igazoló idézetet sem hozni. Ennek ellenére a magyar kutatás tényként fogadta el érvelésüket, és így a mai napig kísért az őstörténeti irodalomban a „rendíthetetlen” szavárdok semmivel sem igazolható képzelet. DARKÓ JENŐ, aki bár jól látta, hogy Konstantinos az irodalmi ἄσφαλεῖς alakot használta volna, ha a ’szilárd, megbízható, rendületlen’ jelentésű melléknévet akarta volna szövegébe szőni, azzal csatlakozott PECZ és GYOMLAY nézetéhez, hogy „Miután ez az egyetlen mód arra, hogy a kérdéses névben világos értelmet adó görög szót nyerjünk, meg kell

² A magyarok ősi neve Konstantinos Porphyrogenetosnál. EPhK. 20 (1896) 385–389; Még egyszer a magyarok ősi nevééről. EPhK. 20 (1896) 800–806; A magyarok ősi nevééről Konstantinos Porphyrogenetosnál. 22 (1898) 209–221.

³ A magyaroknak Constantinus Porphyrogenitus-féle ősi nevééről. EPhK. 22 (1898) 305–324.

⁴ Ed.: A. Vogt, Paris 1939.

⁵ Ed.: J. J. Reiske, Bonn 1829.

⁶ Sabartioiasfaloi. Századok 30 (1896) 607–616; Megint a »Sabartioiasfaloi« névről. Századok 31 (1897) 611–617, 699–706; Nulla dies sine linea. Századok 33 (1899) 9–20.

állapodnunk e magyarázat mellett.”⁷ Nagymértékben hozzájárult a mai vélekedés egyeduralkodóná válásához GYÓNI MÁTYÁS is, aki FIÓK ellenvéleményét elsikkasztva, annak három elutasító cikke ellenére így fogalmazott: „Az ἄσφαλοι névelemet PECZ és vele [!] FIÓK, majd GYOMLAY is a klasszikus görög ἀσφαλῆς ’szilárd, megbízható, rendületlen’ mn. közép- és újkörög népies ἄσφαλος alakja többes hímnemű nom.-ának tartották.”⁸ Így azután mindenki nyugodtan vehette tudomásul, hogy a probléma meg van oldva, az összes mérvadó tudós egy véleményen van. Ezek után persze nem is kelt különösebb meglepetést, hogy kézikönyvekben és lexikonokban is ez a magyarázat szerepel.⁹

Pedig a fentebb elmondott érvek alapján egyértelmű: minden filológiai megalapozottságot nélkülöz az a magyarázat, hogy az ἄσφαλοι alak az ἀσφαλῆς -ből származnék.¹⁰ Írásomban a Σάβαρτοι ἄσφαλοι név egy új magyarázatát adom. Pontosabban: a Σάβαρτοι jelentésével nem foglalkozom, csak az ἄσφαλοι-jal. Ez a szó nyilvánvalóan jelzője a Σάβαρτοι-nak, minden bizonnyal görög,¹¹ és mivel ebben a formában hagyományozott alakja kirí a DAI nyelvezetéből, biztosan rontott szó. Történetek kísérletek az ἄσφαλοι szó más nyelvekből való származtatására és értelmezésére,¹² Konstantinos nyelvezete alapján azonban mindenképpen egy olyan görög melléknév hímnemű, többes számú alanyesetével van itt dolgunk, amelyik eredetileg is o-tönű.

⁷ A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi íróknál. AkadÉrtNy. 21/6 (1910) 63.

⁸ A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei. Bp. 1943. 113. GYÓNI ezen eljárása – úgy látszik – nem egyedi eset. Nemrégiben FEHÉRTÓI KATALIN kapta rajta azon, hogy a Lebedias címszóban Gombocz és Melich véleményének ismertetése során is „csúsztatott” (Árpád-kori Levente és Leue, Lewedi személyneveink. MNy. 93 [1997] 432).

⁹ Pl. SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: sabartoi asphaloi. In: Korai magyar történeti lexikon. Főszerk. Kristó Gyula. Bp. 1994, 590; RÓNA-TAS ANDRÁS: A honfoglaló magyar nép. Bp. 1996, 222; HARMATTA JÁNOS: A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban. In: Honfoglalás és nyelvészet. (=A honfoglalásról sok szemmel III.) Bp. 1997, 129–130.

¹⁰ Úgy látszik, MORAVCSIK GYULA sem érezte megnyugtatónak ezt a magyarázatot: „griech. ἄσφαλοι (=ἀσφαλις?). Byzantinoturcica. Berlin 1958². II. 261. (A továbbiakban BT II.)

¹¹ Lásd GYOMLAY bizonyítását: EPhK. 22 (1898) 317 skk.

¹² Az irodalomra lásd BT II. 261–262; TUOMO PEKKANEN: On the Oldest Relationship between Hungarians and Sarmatians: From Spali to Asphali. UAJb 45 (1973) 1–64. A legutóbbi ilyen kísérlet VÉKONY GÁBOR nevéhez fűződik: A magyar etnogenézis szakaszai [II.]. Életünk 1997/3, 398.

Először is feltűnő, hogy kifejezésünk az első előfordulásakor a helyesírást tekintve teljesen lehetetlen, negyedéles alakban áll (38,9–10: σαβαρτοίασφαλοι), a második alkalommal azonban az ortográfia már korrekt (38,28: σάβαρτοι ἄσφαλοι). Mit mutat ez? Egyrészt azt, hogy P másolója nem javított az előtte fekvő szövegen – egy helyesírásban jártas másoló a negyedéles alakot nem hagyta volna meg! – sőt, szinte „lerajzolta” az általa használt példányt. (Csak így magyarázható példának okáért az a tény is, hogy értelmetlen mondatok találhatók a szövegben, pl. 38,64: ἀποκρίσσειν által; 40,49: ἑτέρους által okozva.) Másrészt azt is mutatja ez az eltérés, hogy már a másolásra használt kódexben is ez a szöveg állt. De vajon hogyan keletkezhetett a σαβαρτοίασφαλοι alak?

Ha lehet egyáltalán következtetéseket levonni egy ilyen szóból, akkor a következő gondolatmenet látszik számomra logikusnak. A helyesen írt σάβαρτοι ἄσφαλοι-ból kiindulva ketté tudjuk választani az egybeírt alakot is: σαβαρτοί ασφαλοι. A két *sabartoi* között most már csak a hangsúly tekintetében van különbség, hiszen az előbbi harmadéles, az utóbbi végéles. De – és ez lényeges – harmadéles szó is kaphat éles ékezetet az utolsó szótagjára, ha utána simulószó következik. A σαβαρτοί tehát minden valószínűség szerint σάβαρτοί-ból keletkezett, nyilván úgy, hogy valamilyen sérülés folytán az első α-ról eltűnt az ékezet. A simulószók közül a kontextus alapján pedig csak a τις megfelelő alakja jöhet szóba, így szövegrészletünket (38,9–10) a következőképpen tudom rekonstruálni: Οὐκ ἔλεγοντο δὲ τῷ τότε χρόνῳ Τοῦρκοι, ἀλλὰ Σάβαρτοί τινες ἔκ τινος αἰτίας ἐπωνομάζοντο. Hogy egy ilyenfajta fogalmazás egyáltalán nem volt idegen Konstantinostól, azt jól mutatja 39,7: καὶ Κάβαροί τινες ὠνομάσθησαν. De van még egy körülmény, amely ezt a szövegerekonstruktóit támogatja: a τινες (plur. nom.) simulószó mindenütt helyes hangsúlyozása P-ben, ami pedig bizánci kéziratokban nem éppen természetes.

De hogyan lett a σάβαρτοί τινες-ből σαβαρτοίασφαλοι? P előkérenek másolója először a fent rekonstruált szöveget (σάβαρτοί τινες) írta le, majd amikor elért 38,28-ig, akkor felfedezte a σάβαρτοι ἄσφαλοι nevet, amit ő a turkok régi neveként értelmezett.¹³ Visszatért tehát az előbbi helyre,

¹³ A κατὰ τὴν τῶν Τοῦρκων ἀρχαίαν ἐπωνυμίαν kifejezést lehet úgy is értelmezni, ahogyan azt a másoló is tette és a mai fordítók is értik, tehát hogy a kifejezés azt jelenti: a keleti turkokat pontosan ugyanúgy hívják most (950 körül) is, ahogyan régen az összes turkot hívták. Lehet azonban úgy is, ahogyan például Turkia leírásában (40,35–40) szerepel: itt az egyes kisebb területeket κατὰ τὰς {τοῦ} τῶν ἐκεῖσε ρεόντων ποταμῶν ἐπωνυμίαν nevezik el, tehát a folyónév csak alapja, egyik eleme

kivakarta a *τινες*-t (amúgy is gyanús lehetett számára a határozatlan névmás kétszeri előfordulása), és a helyére besűrítette az *ασφαλοι*-t, amely nemcsak hosszabb szó, de szélesebb betűkből is áll. Ez megmagyarázza azt is, hogy miért olvadt össze a két szó. A *Σάβαρτοι* első ékezeete is lehet, hogy ennek a mechanikai behatásnak esett áldozatul, csakúgy mint a következő *ἔκ* hehezete (**P**-ben *έκ* áll).

Ebből az eredményből az a következtetés adódik, hogy a turkok régi neve 38,9 alapján *Σάβαρτοι* volt, a 38,28-ban található *Σάβαρτοι ἄσφαλοι* pedig már egy jelzős kifejezés. De vajon mi lehet ez az *ἄσφαλοι*?

A magyarázat előtt egy kis kitérőt kell tennem. Az utóbbi időben HARMATTA JÁNOS hívta fel a figyelmet arra, hogy **P** minuszkula írásában betűk illetve betűkapcsolatok (*α ~ ου ~ ον*) egymással összetéveszthetők, ezáltal rontott alakok keletkeztek, de szövegkiesés következtében is romlott a DAI textusa. Ezért azután több helyütt is indokoltan javított a szövegen.¹⁴ Az *α ~ ου* tévesztéssel magyaráztam magam is a DAI egy értelmetlen passzusát egy korábbi cikkemben,¹⁵ most lássunk néhány példát a szövegkiesésre: 21,48: *Ἰουστινιανός: Ἰουστιανός P* (talán 22,4: *Ἰουστίνος P* is); 25,3.7.10: *Οὐαλεντιανός: Οὐαλεντιανός P*; 37,22: *Χαραβόη: Χαβόη P*; 42,12: *Παπαγία: Παγία P*. Mindezen alakok úgy keletkeztek, hogy a másoló szeme egy-két betűt vagy szótagot a betűk illetve szótagok azonossága vagy hasonlósága miatt átugrott. Bár felteszik, hogy a DAI eredeti példánya minuszkulában íródott, némely romlott alak arra látszik utalni, hogy vagy az eredeti példány, vagy a mű forrásai unciálisban készültek. A fenti másolási hibák egyikével sem magyarázhatók ugyanis az itt következő romlások, ezek az unciálisból készült másolatok tipikus betűtévesztéseit mutatják:

23,10: <i>ἘΛΒΥΣΙΝΙΟΙ: ἔλευσίνιοι P</i>	B ~ €
29,90: <i>ΚΑΛΦΟΥΣ: κλαφούς P</i>	A ~ Λ

a területnévnek. Nehezen képzelhető el ugyanis, hogy egy területnek például Tisza lett volna a neve. Úgy vélem, 38,28-ban is ez a helyzet. A hely értelme tehát: a turkok régi elnevezését *alapul véne* nevezik a keleten lakó turkokat *sabartoi asphaloi*-nak.

¹⁴ Konstantinos Porphyrogenetos magyar vonatkozású művei. In: A honfoglaláskor írott forrásai. (=A honfoglalásról sok szemmel II.) Bp. 1996, 105–111.

¹⁵ *Κεφαλή*. In: *Studia varia*. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Makk F., Tar I., Wojtilla Gy. Szeged 1998, 150–151.

29,92: ΒΟΥΤΟΒΑ· βούγοβα P	T ~ Γ
29,117.122.126.136: ΛΟΔΟΙΧΟΣ· δολοήχος P	Λ ~ Δ
33,19: ΛΙΤΖΙΚΗ· διτζίκη P	Λ ~ Δ

Talán az oly sokat vitatott Μαζάρους (37,4) kérdése is megoldódik ilyenképpen. Abban ugyanis a Χαζάρους konjektúra ellenzőinek igazuk van, hogy minuszkulában (legalábbis P minuszkulájában) $\mu \sim \chi$ tévesztés nem lehetséges.¹⁶ Lehetséges azonban unciálisban.

És persze a nevezetes 38. fejezet sem mentes az ilyen rontástól, így nem maradhat ki a sorból:

38,48: ΣΥΛΛΑΛΗΣΑΝΤΕΣ· συλαλλήσαντες P A ~ Λ

Most térjünk vissza az ἄσφαλοι-ra. Miután a szó nyilvánvalóan romlott és ezzel az alakjával nem megyünk sokra, hogy valami fogódzónk azért legyen, nézzük meg a végét. Két olyan szót találunk a DAI-ban, amelyik φαλος-ra végződik: ὕφαλος (9,69; Jenkins konjektúrája) és αὐτοκέφαλος (29,62.66.87; 44,28). Jelentése és keletkezése okán az első itt nem jöhet szóba, de a második, az αὐτοκέφαλος (= önálló, független) már annál inkább. Nézzük meg először is azt, hogy paleográfiailag magyarázható-e egy feltételezett σάβαρτοι αὐτοκέφαλοι kifejezésnek oly mértékű romlása, hogy abból σάβαρτοι ἄσφαλοι legyen. Első ránézésre csak annyi pozitívumot látunk, hogy mindkét szó -φαλοι-ra végződik. Másodikra már azt is felfedezzük, hogy mindkettő harmadéles, pedig egy σ-tönű végéles ἄσφαλής alakból csak végéles ο-tönű ἄσφαλοί keletkezhetett volna.¹⁷ Nagyot azután akkor csodálkozik az ember, ha egymás alá írja a két szót illetve kifejezést:

CΑΒΑΡΤΟΙ	CΑΒΑΡΤΟΙΑCΦΑΛΟΙ
ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟΙ	ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟΙ

¹⁶ T. PEKKANEN i. m. 47–48.

¹⁷ GYOMLAYnak egyedül a szó hangsúlyával volt gondja: „Legfellebb az accentus kérdése lehet vitás; ezt illetően magam is azt hiszem, hogy a proparoxytonon hangsúly Constantinus idejében erre a melléknévre nézve be nem bizonyítható. Tehát szerintem ἄσφαλοί irandó.” EPhK. 22 (1898) 316.

Egyszerre összeáll a kép: a DAI eredeti példányának a másolója a jelzős kifejezés leírásakor két hibát vétett. A CÁBAPTOI leírása után a szó végével írásképben majdnem teljesen megegyező ΑΥΤΟ utáni folytatásra ugrott a szeme. Lehet hogy az epsilon ε alakja már sérült volt, lehet hogy nem, de az ε ~ C tévesztés unciális írásban egészen közönséges. A kappa K alakja pedig arra csábította, hogy saját javítását megejtse a szövegben és CΑΒΑΡΤΟΚΕΦΑΛΟΙ helyett CΑΒΑΡΤΟΙ ΑΣΦΑΛΟΙ alakot írjon, ezzel akarván legalább a saját maga számára értelmes kifejezést teremteni. P előképeinek másolója már ezt az alakot találta az általa használt kéziratban, és javította ennek alapján a 38,9–10 eredeti σάβαρτοί τινες-ét. Végül P másolója előtt már egy olyan kézirat feküdt, amelyben mindkét helyen romlott szöveg volt. Összefoglalva tehát az eddigieket, a két hely romlását az alábbiakban vázolhatjuk:

	38,9–10	38,28
forrás	CΑΒΑΡΤΟΪ ΤΙΝΕC	CΑΒΑΡΤΟΙ ΑΥΤΟΚΕ΄ΦΑΛΟΙ
eredeti példány	CΑΒΑΡΤΟΪ ΤΙΝΕC vagy σάβαρτοί τινες	CΑΒΑΡΤΟΙ ΑΣΦΑΛΟΙ vagy σάβαρτοι ἄσφαλοι
P előképe	σάβαρτοί τινες > σαβαρτοΐασφαλοι	σάβαρτοι ἄσφαλοι
P	σαβαρτοΐασφαλοι	σάβαρτοι ἄσφαλοι

A fenti táblázatból arra is választ kapunk, hogy miért a bizonyossággal határos az a feltételezésem, hogy P előképeinek másolója javította 38,9–10 szövegét. Valószínűtlen ugyanis, hogy két helyen is ugyanaz a szövegromlás következett volna be. Tehát ha eredetileg nem állt mindkét helyen σάβαρτοι ἄσφαλοι, – ami a fentiek alapján bizonyos – akkor csakis 38,9–10 szövege megváltoztatásának esete állhat fenn.

Azt kell még megvizsgálunk, hogy a feltételezett σάβαρτοι αὐτοκέφαλοι kifejezés beleillik-e szövegünkbe, volt-e valami valós alapja annak, hogy az eredeti σάβαρτοι népvétet egy jelzővel látták el. Vegyük tehát sorra azokat a passzusokat, amelyekben az αὐτοκέφαλος szó szerepel:

DAI 29,58–66: Amikor a rómaiak birodalma az akkori uralkodók hanyagsága és együgyűsége folytán, kivált az amorioni Dadogó Mihály alatt,

már-már szinte teljesen semmivé zsugorodott össze, a Dalmácia városaiban lakók függetlenekké (αὐτοκέφαλοι) lettek, úgyhogy sem a rómaiak császára-
nak, sem senki másnak nem voltak alávetve, sőt még az ottani népek, a hor-
vátok, szerbek, zachlúmok, terbunióták, kanaliták, diokleciánuszok és pa-
ganok is, lerázván a rómaiak uralmának jármát, önállókká és függetlenekké
(ἰδιόρρυθμοι καὶ αὐτοκέφαλοι) lettek és senkinek sem voltak alávetve.

DAI 29,84–88: Minthogy pedig, mint előbb mondtuk, hogy tudniillik
az uralkodók hanyagsága és együgyűsége folytán a rómaiak ügye hanyatló-
félben volt, a dalmáciai városok lakói is függetlenekké (αὐτοκέφαλοι) lettek,
sem a rómaiak császára, sem más valaki alá nem tartozva.

DAI 44,24–29: ... Abdulhamíd halála után pedig legidősebb fia,
Abúszaváda vette kezébe az uralmat. Ez, miután Szmbatot, a fejedelmek
fejedelmét Abúszádzs, Perzsia emíрге megölte, mint független kényúr (ὡς
δεσπότης καὶ αὐτοκέφαλος) teljhatalmúan és önkényesen birtokába vette
Manckert városát s a többi várost és a földeket ...

Mindhárom helyen ugyanarról van szó: αὐτοκέφαλος az, akinek a
feje fölül eltűnik az addigi hatalom, aki a saját maga ura lesz. Ugyanerről
olvasunk 38,25–30-ban is: a turkok (seregének) kettészakadása után az
uralkodó, Levedi, a nyugatiaknál volt, amint a szöveg ezt világosan ki is
mondja, ebből következően a keleten lakó turkoknak már nem ő volt az
uralkodója, az utóbbiak tehát önállókká és függetlenekké váltak. Ennek a
függetlenségnek a következménye az, hogy a keleten lakó turkoknak egy
önálló βοέβωδος-a jelenik meg a színen Álmos személyében.¹⁸ A keleti
turkokra tehát nagyon is ráillett az αὐτοκέφαλος = független, önálló jelző.

Teljesen biztos lábakon álló megoldást a σάβαρτοι ἄσφαλοι régóta
vitatott kérdésére a rendelkezésre álló szöveg kézirati hagyománya folytán
természetesen én sem tudtam adni, úgy gondolom azonban, hogy fenti
magyarázatom az eddigieknél jobban ragaszkodik mind Konstantinos
nyelvezetéhez, mind szövegének belső logikájához.

* * *

¹⁸ Vö. UNGVÁRY JENŐ: Πρῶτος βοέβωδος . MNy. 94 (1998) 190–191.

Steadfast Savartians?

The expression *Σάβαρτοι ἄσφαλοι*, as an early name of the Turks, i.e. Magyars occurs twice in Chapter 38 of *De Administrando Imperio* (DAI) of Constantine Porphyrogenitus. It is a commonplace of the studies in early Hungarian history that the name-element *ἄσφαλοι* of *Σάβαρτοι ἄσφαλοι* is a masculine plural nominative form, the singular nominative of which is *ἄσφαλος*. This latter, in turn, is the Middle Greek popular form of the adjective *ἀσφαλής*, originally with stem in *σ*, the result of a long process whereby the originally stem in *-σ* adjectives acquired stems in *-ο*. Thus, the meaning of the name *Σάβαρτοι ἄσφαλοι* would be „steadfast (staunch, secure) Savartians.”

This line of reasoning has two serious deficiencies. One is that the word *ἀσφαλής* does occur in DAI in the usual stem in *-σ* form with its usual meaning (19,6; 31,37), and, similarly, *De cerimoniis* contains the classical forms only (2,186 *infra c.* 2,1; 453,13). The other is the fact that there is no evidence in DAI that the emperor ever used the stem in *-ο* version of any of the in *-σ* adjectives in classical Greek.

It would seem obvious, on the basis of the above, that the derivation of the form *ἄσφαλοι* from *ἀσφαλής* lacks any philological support. In my paper I put forward a new explanation of the word *ἄσφαλοι*. This word is obviously the attribute of *Σάβαρτοι*, is certainly Greek, and, since in its present form it definitely stands out in the linguistic context of DAI, it must be a corrupted word. There have been attempts to have the word *ἄσφαλοι* derived from, and explained in terms of, other languages, but on the basis of Constantine's language what we have here is the masculine plural nominative of a Greek adjective, originally with stem in *-ο*.

An orthographic and paleographic examination of Cod. Parisinus gr. 2009 has led me to the conclusion that DAI 38,9–10 can be reconstructed in the following way: *Οὐκ ἐλέγοντο δὲ τῷ τότε χρόνῳ Τοῦρκοι, ἀλλὰ Σάβαρτοὶ τινες ἔκ τινος αἰτίας ἐπωνομάζοντο.*

The second element of the expression *Σάβαρτοι ἄσφαλοι* in DAI 38,28 would seem to be the result of a simple textual corruption: the word *ἄσφαλοι* is the corrupted form of the word *αὐτοκέφαλοι*; the latter appears in other places of DAI (29,62.66.87; 44,28). The question arises, then, whether

the assumed expression *σάβαρτοι αὐτοκέφαλοι* fits our text, and whether the assumption that the original ethnonym *Σάβαρτοι* was complemented with this attribute has any realistic foundation. The passages that include the word *αὐτοκέφαλος* (see above), would seem to support this view. All the occurrences talk about the same thing: *αὐτοκέφαλος* is the one that has superior power disappear from over his head and becomes his own master. DAI 38,25–30 says the same: after the army of the Turks, i.e. Magyars had split into two, their ruler Lebedias was with those in the West, as the text clearly says, thus he was no longer the ruler of the Turks in the East, i.e. the latter had become autonomous and independent. It was the result of that independence that an autonomous *βοέβοδος* of the Eastern Turks appeared on the scene in Almoutzis. Hence, the attribute *αὐτοκέφαλος* = autonomous, independent fitted the Eastern Turks very well.

Eredetileg megjelent: Aetas 14 (1999/3) 5–11.

Λιούντικα(ς)¹

DAI 40,7–13: Μετὰ δὲ ταῦτα παρὰ Λέοντος, τοῦ φιλοχρίστου καὶ αἰοιδίμου βασιλέως, προσκληθέντες διεπέρασαν, καὶ τὸν Συμεὼν πολεμήσαντες κατὰ κράτος αὐτὸν ἠττησαν, καὶ ἐξέλασαντες μέχρι τῆς Πρεσθλάβου διήλθον, ἀποκλείσαντες αὐτὸν εἰς τὸ κάστρον τὸ λεγόμενον Μουνδράγα, καὶ εἰς τὴν ἰδίαν χώραν ὑπέστρεψαν. Τῷ δὲ τότε καιρῷ τὸν Λιούντικα, τὸν υἱὸν τοῦ Ἄρπαδῆ εἶχον ἄρχοντα.

Ezután Leon,* a Krisztus-szerető és dicsó császár hívására átkelven** a Dunán*** és megtámadván Symeont,**** teljesen legyőzték, és iramukban egészen Preszlavig hatoltak, és bezárván őt Mundraga várába, visszatértek saját földjükre. Abban az időben Liüntika, Árpád fia volt a fejük.*****

* Leó (DAI 1950)

** átkeltek (DAI 1950)

*** a Dunán (DAI 1950); a görög szövegben a Duna szó nem szerepel, 1950-ben még dőlt betű jelölte a fordítónak ezt a kiegészítését, az ÁMTBF-ben ez azonban elmaradt, ezért úgy tűnik, mintha ez is a görög szöveg része volna.

**** Simeont (DAI 1950)

***** fejedelmük (DAI 1950)²

¹ *Nomád népvándorlások – magyar honfoglalás* címmel 2000. február 8–9-én konferencia zajlott Szegeden. Én csak 9-én tartottam előadást, de 8-án reggel már szerettem volna ott lenni. Pechemre ekkor zajlott Magyarország történetének leghosszabb ideig tartó vasutassztrájkja. A két hétig elhúzódó (pontosan háromszázhuszonkilenc órás) munkabeszüntetés következtében csak az első nap késő délutánján érkeztem meg Szegedre – busszal. Az itt közölt írás híven tükrözi előadásom lényegi mondanivalóját (ld. a konferencia rezümé-füzetét). Érdemben csak az azóta elhunyt Kristó Gyula szólt hozzá az úgynevezett „Liüntika-rejtély”-hez, ő viszont arra buzdított, hogy elméletemet publikáljam. (Később erre Tóth Sándor László is biztatott.) Erre lehetőség is nyílt azzal, hogy a konferencia anyaga egy külön kötetben megjelent. (*Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*. Szerk.: FELFÖLDI SZ. – SINKOVICS B. Magyar Őstörténeti Könyvtár 15. Budapest 2001.) Én azonban a tisztázatot – részben lustaságom, részben más feladataim okán – nem küldtem el a szerkesztőknek, így ez az írás most jelenik meg először. Mivel azonban témájában szorosan kapcsolódik az előző tanulmányokhoz, úgy láttam jónak, ha azokkal együtt egy helyre kerül.

DAI 40,53–62: Ἰστέον, ὅτι ὁ Ἀρπαδῆς, ὁ μέγας Τουρκίας ἄρχων, ἐποίησεν τέσσαρας υἱούς· πρῶτον τὸν Ταρκατζοῦν, δεύτερον τὸν Ἰέλεχ, τρίτον τὸν Ἰουτοτζᾶν*, τέταρτον τὸν Ζαλτᾶν. Ἰστέον, ὅτι ὁ πρῶτος υἱὸς τοῦ Ἀρπαδῆ, ὁ Ταρκατζοῦς ἐποίησεν υἱὸν τὸν Τεβέλη, ὁ δὲ δεύτερος υἱός, ὁ Ἰέλεχ ἐποίησεν υἱὸν τὸν Ἐζέλεχ, ὁ δὲ τρίτος υἱός, ὁ Ἰουτοτζᾶς ἐποίησεν υἱὸν τὸν Φαλίτζιν, τὸν νυνὶ ἄρχοντα, ὁ δὲ τέταρτος υἱός, ὁ Ζαλτᾶς ἐποίησεν υἱὸν τὸν Ταξίν. Ἰστέον, ὅτι πάντες οἱ υἱοὶ τοῦ Ἀρπαδῆ ἐτελεύτησαν, οἱ δὲ ἔγγονοι αὐτοῦ, ὃ τε Φαλῆς καὶ ὁ Τασῆς καὶ ὁ ἐξάδελφος αὐτῶν, ὁ Ταξίς, ζῶσιν.

Tudnivaló hogy Árpád, Turkia nagyfejedelme** négy fiat nemzett: elsőnek Tarkacsut, másodiknak Jeletet, harmadiknak Jutocsát, negyediknek Zoltánt. Tudnivaló, hogy Árpád első fia, Tarkacsu nemzette fiát, Tevelit, a második fiú, Jeleg nemzette fiát, Ezeletet, a harmadik fiú, Jutocsa nemzette fiát, Falicsit, a mostani fejedelmet, a negyedik fiú, Zoltán nemzette fiát, Taksonyt. Tudnivaló, hogy Árpád fiai mind meghaltak, de unokái, Fali, Tasi és unokatestvérük***, Taksony életben vannak.

* Ἰουτοτζᾶν [!] (DAI 1950)

** nagy fejedelme (DAI 1950)

*** unokatestvérük: *hiányzik* (DAI 1950)

Bíborbanszületett Konstantin *A birodalom kormányzása* című céduलगyűjteményének két darabját idéztem fentebb, mindkettőt a 40. fejezetből. Íme, itt áll előttünk teljes pompájában a DAI-ban egyébként bőségesen található ellentmondások egyike: míg az első cédulán egy Liuntika nevű Árpád-firől olvasunk (aki ráadásul nem volt akárci: a szöveg a türkök ἄρχων-jának, azaz fejedelmének titulálja), a második feljegyzésben, amelyik Árpád leszármazottait, köztük első helyen fiait is felsorolja, ezzel a névvel nem találkozunk. Ezt a régóta vitatott, és tegyük hozzá, megoldatlan problémát nevezte TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ *Liuntika-rejtélynek*.

² DAI 1950=Bíborbanszületett Konstantin: *A birodalom kormányzása*. A görög szöveget kiadta és magyarra fordította MORAVCSIK GYULA. Budapest 1950. ÁMTBF=Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Összegyűjtötte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta MORAVCSIK GYULA. Budapest 1988².

Λιούντικα(ς) kilétével és szerepével kapcsolatban változatos feltevések láttak eddig napvilágot.³ E „rejtély” megoldásához az egyik kulcs kétségtelenül az, hogy Konstantinos három személyt nevez a türkök ἄρχων-jának: Árpádot, a dinasztia alapítóját, Liuntikát, Árpád fiát és Falicsit, a 950 körül uralkodót.⁴ A megfejtés másik kulcsa az lehet, ha kiderítjük, hogy milyen kiejtésű nevet takar a görög betűkkel leírt Λιούντικα(ς) alak. Kezdjük az utóbbival!

1. A Φαλίτζιν (acc. 40,58) illetve Φαλῆς (nom. 40,61) névvel kapcsolatban már régen felmerült az az elgondolás, hogy a λ utáni ι vagy η az előző mássalhangzó palatalizáltságát jelölheti, tehát a λι~λη betűcsoport átírhat *l'* hangot is.⁵ Ugyanezt a jelenséget figyelhetjük meg a Ljubecs városával azonosított Τελιούτζαν (9,6; konjektúrák: τε Λιούτζαν / τε Λιού<β>τζαν) esetében is. Felhozhatunk azonban a Λιούντικα(ς)-ban lévő szókezdő *l* palatalizáltságára egyértelműbb bizonyítékot is.

A DAI-nál valamivel későbbi, de szintén 10. századi Suda lexikonban találunk egy fölöttébb érdekes szócikket: Λιούτωρ παρὰ Ρωμαίους βοηθός.⁶ Ebben a bejegyzésben az igen ritka latin (παρὰ Ρωμαίους) *iutor* (βοηθός =segítő) szó görög betűkkel történt átírását látjuk. A szó olyannyira ritka, hogy a „Thesaurus linguae Latinae” csak egyetlen feliratból ismeri (CIL 9,5531)⁷, ugyanúgy mint nőnemű párját, a *iutrix*-ot is (CIL 10,354).⁸ Itt az átírásban tehát az első négy betű (Λιου) hangértéke *ju*. Teljes joggal olvashatjuk tehát a Λιούντικα(ς) név első négy betűjét is *ju*-nak *liu* ill. *liü* helyett.⁹

³ A kérdést legutóbb TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ tárgyalta részletesen, a korábbi szakirodalom ismertetésével: A Liuntika-rejtély. Magyar Nyelv 1994, 168–176. Ld. még MAKK FERENC: Liüntika. In: Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század). Főszerk. KRISTÓ GYULA. Budapest 1994, 413.

⁴ Erre már KRISTÓ GYULA felhívta a figyelmet: Árpád fejedelemutódai. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 84 (1987) 17–18.

⁵ Ld. legutóbb HARMATTA JÁNOS: Konstantinos Pophyrogenetos magyar vonatkozású művei. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk.: KOVÁCS LÁSZLÓ, VESZPRÉMY LÁSZLÓ (A honfoglalásról sok szemmel 2.) Budapest 1996, 108.

⁶ Suidae lexicon. Ed. ADA ADLER. Stuttgart 1967. (reprint) 3:273, lambda 573.

⁷ Corpus Inscriptionum Latinarum 9. Inscriptiones Calabriae, Apuliae, Samnii, Sabi-norum, Piceni Latinae. Edidit THEODOR MOMMSEN. Berolini 1883 (impr. iter. 1963).

⁸ Corpus Inscriptionum Latinarum 10. Inscriptiones Bruttiorum, Lucaniae, Campania, Siciliae, Sardiniae Latinae. Edidit THEODOR MOMMSEN. Berolini 1883 (impr. iter. 1963).

⁹ LUDOLPH KUSTER kétnyelvű kiadásában a λιούτωρ szó nem szerepel (Suidae lexicon Graece & Latine. Cantabrigiae 1705). Immanuel Bekker a *iutor* szót – úgy tűnik – nem ismerte, ami nem is meglepő, hiszen a CIL 9. és 10. kötete csak 1883-ban látott napvilágot. Ő arra gondolhatott, hogy szövegromlással állunk szemben, kiadásában ugyanis

Az *vt* betűcsoporttal átírhatott Konstantinos *nt-t*, *nd-t*, de *d* hangot is, nevünk így hangozhatott *juntika*, *jundika* vagy *judika* alakban. Abban, hogy a Λιούντικα(ς) nevet eddig kizárólag Liuntika illetve Liüntika alakban írták át, nyilván közrejátszott az is, hogy a név leírt alakja hasonlít a Levente, Levedi nevekhez; ennek megfelelően etimológiát is ehhez a névhez kerestek nyelvészeink, természetesen szigorúan finnugort. GYÓNI MÁTYÁS szerint „A görög *vt* (*vδ*) szórványanyagunkban minden esetben a magyar *d* hangnak felel meg”,¹⁰ Liuntika nevénel azonban (nyilván a – már most látjuk – tartathatlan névmagyarázathoz ragaszkodva) azt írja: „bár a középgörögben a -*vt*- *-nd*-nek ejtődött, a magyar szóban levő szóbeljei *-nt*- mássalhangzópárt KONST[antinus] PORPH[yrogenitus] mégsem jelölhette másként”.¹¹ A most rekonstruált alakok közül pedig már bármelyik fényévnyi távolságra van attól, hogy „levőcske” jelentésű személynevet hámozzunk ki belőle.¹²

2. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ fent említett tanulmányában, miután megállapítja, hogy az „abban az időben” (τῷ δὲ τότε καιρῷ) kifejezés igencsak viszonylagos, sőt bizonytalan, mégis ezt igyekszik értelmezni, és „egy 895-ig terjedő, bizonytalan időtartamú időszakot” ért alatta. Azt az egyértelmű állítást viszont, hogy Liuntika Árpád fia volt, nem tekinti hitelesnek, és azt a következtetést vonja le, hogy „Liuntika fejedelem lehetett a 895-öt megelőző időszakban.”

címszavunkat a következő formában hozza: λιούτωρ <ἀδιούτωρ?>. (Suidae lexicon ex recognitione IMMANUELIS BEKKERI. Berolini 1854, 664.) Egy ilyen fajta szövegjavítás természetesen indokolható lenne, ha biztosak lennénk abban, hogy a lexikon eredeti szövege unciális írásban keletkezett, és abban is történt a szövegromlás. Mindenesetre egy ΑΔΙΟΥΤΩΡ – ΔΙΟΥΤΩΡ / ΑΙΟΥΤΩΡ – ΛΙΟΥΤΩΡ romlás-láncolat nekem kissé túlzottnak tűnik.

¹⁰ GYÓNI MÁTYÁS: *A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei*. Die Streudenkmäler der ungarischen Sprache in griechischen Texten. (Magyar-görög tanulmányok 24.) Budapest 1943, 174.

¹¹ Uo. 83.

¹² Úgy látszik, még manapság sem egyszerű feladat az idegen nevek átírása. 2009. április 16-án hajnalban a bolíviai Santa Cruzban a biztonsági erők behatoltak a Hotel Las Americasba, és három európaiat agyonlőttek, kettőt elfogtak. A PAT bolíviai TV aznap esti, 19 órai (!) hírműsorában többek között a következő neveket közölte: Velot Tuazo, Magyarosi Ariat. Az első, bármily hihetetlen, a ma is rendszeresen a hírekben szereplő Tóásó Előd; a második pedig az agyonlőtt Magyarosi Árpád. Vajon ha egy történelmi dokumentumban találkozánk e nevekkkel, egyből magyar nevekre gondolnánk-e? Vajon az Ariat szóban felismernénk-e Árpád apánk nevét? És mindez történik a 21. század elején, a totális kommunikáció korában, latin betűs írásban. Mit várunk akkor a bizánci szerzőktől és kódexmásolóktól? (A felvétel megtekinthető a <http://eju.tv/2009/04/los-cuerpos-estan-en-la-morgue/> honlapon, a nevek a videón 6:20-nál olvashatók. [Csak erős idegzetűeknek!] Letöltés: 2012. július 13.)

A „Τῷ δὲ τότε καιρῷ τὸν Λιούντικα, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀρπαδῆ εἶχον ἄρχοντα” mondat – ez egyértelműen kitűnik a folytatásból – utólagos beszúrás a szövegbe. Ez adja meg persze a benne közölt információ értékét is. Vajon az, aki ezt a mondatot leírta, tévedhetett-e abban, hogy a Liuntika nevezetű archón Árpád fia volt? Tévedhetett, de ez valószínűtlen. El kell tehát fogadnom igaznak ezt az állítást. Tévedhetett-e az időpontban? Abban bizony már annál inkább, különösen egy több mint ötven év távlatából szemlélt eseménynél. Maga az „abban az időben” kifejezés, mint TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ helyesen jegyzi meg, „a 38. és a 40. fejezetek három passzusában ... nem kapcsolódik szorosan egy meghatározott történeti eseményhez, inkább egy bizonytalan időtartamot sejtet.” Azt már én teszem hozzá, hogy éppen ezért 895 sem húzható meg felső határként. Azonban nem köthető ez a kifejezés sem a bolgár háborúhoz, sem az azt követő besenyő támadáshoz, hiszen ezen időszakban a 38,55–57 szerint Árpád volt az archón. 38,53–54 szerint viszont „Ez előtt az Árpád előtt a türköknek más archónjuk sohasem volt”, így TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ feltevése Liuntika 895-ig tartó archónkodásáról minden támasz nélkül marad.

Van azonban egy olyan körülmény, amely segíthet eme ellentmondás feloldásában, ez pedig „Leó, a krisztusszerető és dicső császár” említése az előző mondatban. Konstantin apja, Bölcs Leó, 886. augusztus 30-án kezdett uralkodni és 912. május 11-én hunyt el. Halálakor Konstantin hét éves forma gyermek, közel egy éve társuralkodó, majd 913. június 7-től császár, igaz, az ügyeket előbb régensek viszik, majd 920-tól I. Rómanos irányítja a birodalmat. Gyermekek- és ifjúkorából is lehettek emlékei egy türk archónról, de a császári levéltárban is bukkanhatott olyan adatra, (ok)levélre apja korából, amiből az derülhetett ki, hogy a türkök archónját Liuntikának hívták.¹³ Véleményem szerint tehát a τῷ δὲ τότε καιρῷ kifejezés Bölcs Leó uralkodásának egy szakaszát jelenti, valószínűnek kell azonban tartanom – az előbb említett kronológiai megfontolások miatt – , hogy annak is inkább a végét takarja.

Végül még valamit meg kell itt jegyezni. Az, hogy ez a mondat egy a türkök történetét tárgyaló folyamatos elbeszélésbe történt beszúrás, egyúttal azt is világossá teszi, hogy a türkökről szól, a türkök történetének része, azaz az ő archónjuk volt Liuntika. Nincsen tehát helye semmiféle találgatásnak a tekintetben, hogy archónunk esetleg a kabarok feje lett volna.

Összefoglalva az eddigieket, a következőket tartom szükségesnek rögzíteni: Árpádnak volt egy Judika~Jutosa nevezetű fia, aki apja uralma végét

¹³ Ilyen VI. Leó császár által kiadott oklevélre kifejezetten hivatkozik is Konstantinos a 49,71–75-ben.

követően valamikor a besenyő támadás után, de még Bölcs Leó halála (912) előtt a türkök archónja lett.

Nem tudjuk persze, hogy Árpád meddig volt hatalmon, mint ahogy azt sem, hogy Fal~Falis~Fajsz mikor kezdett uralkodni, de szerintem könnyen elképzelhető, hogy kettejük között egyedül csak Judika~Jutosa töltötte be a fejedelmi tisztséget. Nyomós érv erre Konstantin szövege a maga három, név szerint is említett archónjával. Bár ez még nem zárja ki, mégis kényszerítő ok arra, hogy az Árpád és Fal~Falis~Fajsz közti időben Judika~Jutosán kívül még egy fejedelem uralkodását kellene feltételeznünk.¹⁴

Azon kutatók, akik Λιούντικα(ς)-t az ugyanezen fejezet végén (40,53–55) felsorolt négy Árpád-fi között keresték, egyhangúlag Tarkacsura, az elsőszülöttre tippeltek. Mivel az eddig feltételezett jelentésbeli egyezés úgy látszik nem áll fenn, új jelölt után kell néznünk. Én a Judika és Jutosa neveket tekintem összetartozóknak. Legyen szabad most nem ismertetnem az eddigi, olykor megmosolyogtató névmagyarázásokat.

3. A két név eleje azonos: Jud- / Jut-, végük azonban különbözik: *-ika* ill. *-osa*. Feltűnő, hogy ez utóbbi kettő szláv személynévképző, méghozzá igen gyakori. Bőségesen található ilyen képzőkkel ellátott nevek a különböző névtárakban. Említettem is akkori előadásomban egy-egy példát a magyarországi anyagból FEHÉRTÓI összeállítás¹⁵ és a DHA első kötete alapján.¹⁶

Mil (1221)	Milosa (1138)
Tumpa (+1135)	Tumpaica (1208)
Tuus (1211), Tusa (1226)	Tusica (1138)

¹⁴ HECKENAST GUSZTÁV: Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. (Értekezések a történeti tudományok köréből 53.) Budapest 1970. Érdekes módon egyedül ő – igaz, más okból – feltételezte azt, hogy Árpádot Jutosa (Jutas) követte a fejedelmi tisztségben, mintegy negyed századnyi időre. (Zavaros és következtelen, főleg helynevekre építő okfejtését ld. i. m. 7–51, különösen 39.). Jutosa fejedelem-utóda nála egyszer Árpád fia, Zolta (40.), egyszer pedig Jutosa fia, Fajsz (43.).

¹⁵ FEHÉRTÓI KATALIN: Árpád-kori kis személynévtár. Budapest 1983.

¹⁶ Diplomata Hungariae Antiquissima 1. Edendo operi praefuit GEORGIUS GYÖRFFY. Budapest 1992.

FEHÉRTÓInál a Jud / Jut név is előfordul: Ioud (1216; 1234); Iutu (1138); Iouta (1211); Iutomuz (1138); ugyanígy a DHA 1-ben is: (+1086) Jutus (253,10); Jut (253,13).

Az a meggyőződésem, hogy itt ugyanazon név két alakjával van dolgunk: a Judika és a Jutosa esetében is egyazon alapnév két különböző szláv személynévképzővel alakított változatával állunk szemben. A fent elmondottak után pedig aligha lehet kétséges, hogy ha rejtélyes ἄρχων-unk tényleg Árpád fia volt, akkor csakis a genealógiai listán harmadik helyen szereplő Jutosával (Ιουτοτζῆς) azonosíthatjuk. Mindezen eredményeknek az Árpádok öröklési rendjét érintő következtetéseire később fogok visszatérni.

* * *

4. Eddig jutottam a 2000-es évek elején, de Liuntika-ügyben azóta sem történt jelentős előrelépés. Két dologról azonban mindenképpen meg kell emlékezni. Az egyik az, hogy időközben megjelent FEHÉRTÓI „nagy” Árpád-kori személynévtára, amely a kutatók horizontját és a kutatás lehetőségeit – főleg a történeti névtan területén – jelentősen kitágította.¹⁷ (Így én sem mulaszthattam el az akkori példa-anyag frissítését.) De kiderült az *Árpád-kori személynévtárból* az is, hogy a középkori magyarországi írásbeliségben sem volt ismeretlen a szóeleji *j* hang *li*-vel történő jelölése. Szép példa erre a következő szócikk:

Liuda 1273/1279: terram uduornicalem *Liudafelde* vocatam (ÁÚO IV: 20); 1279: [terra] *Liudafolde* (SztP II/2–3: 246; OklSz 265). – Cf. **Iuda**.¹⁸

Amikor 12 évvel ezelőtti előadásomban a bizánci Suda lexikonban található λιούτωρ~*iator* szóra hivatkoztam, még nem volt tudomásom arról, hogy hazai forrásban is lelhetünk hasonló ortográfiai sajátosságra, még hozzá a névanyagban. A Liuda alak itt tehát a Iuda (kiejtve: *juda*) név más helyesírású változata. A Iuda szócikk (**Iuda** 1234/1243: *Juda* filio Othonis (ÁÚO VI: 547); 1278/XVIII: t-m lepiferorum nostrorum [regis] *Yude* vocatam, in C-u Albensi . . . terram *Juda* (Gy II: 426).)¹⁹ tanúsága szerint e név 13. századi, változatos írásmódjain nincs mit meglepődnünk.

5. Meg kell itt említenem TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ 2004-es cikkét, amely két, egymással szorosan összefüggő témakört tárgyal: 1. az uralkodói dinasz-

17 Fehértói Katalin: Árpád-kori személynévtár (1000–1301). Budapest 2004.

18 Uo. 496.

19 Uo. 432.

tia megalapítójának személye; 2. az Árpádok öröklési rendje.²⁰ Ezek közül engem itt most tanulmányának második, a fejedelmi méltóság öröklődését tárgyaló része érdekel, mivel ebben tíz év elteltével újra előveszi a „Liuntikarejtély” problematikáját. Mint a cikkem elején láthattuk, Konstantinos a DAI 40,13-ban említ egy olyan Árpád-fit, akit azután Árpád utódainak leszármazási táblázatában (DAI 40,53–62) nem találunk. TÓTH felsorolja azokat a kísérleteket, amelyek feloldhatták volna ezt a nyilvánvaló ellentmondást. Megoldásként felmerült már az általa is idézett szakirodalomban a primogenitúra, a szeniorátus, továbbá valamiféle oldalági (testvérek, unokatestvérek közötti) hatalomátadás -átvétel, mint az uralomra jutásnak általános elve.²¹ TÓTH elfogadja azt a premisszát, hogy csakis Árpád valamelyik fia követhette őt a fejedelmi székben, elveti azonban azokat a hipotéziseket, amelyek homályos etimológiai megfontolásokra, helynevek bizonytalan tanúságtételére alapozva kísérelnek meg rendet tenni e fontos kérdésben. Az első és a második fiú utódlásának kizárása után elveti Anonymusnak azt az állítását is, hogy a negyedik, a legkisebb fiú, Zolta örökölte volna Árpádtól a fejedelmi hatalmat.

TÓTHnak igaza van abban, hogy az Árpád utódait említő genealógiai lista és a Liuntikát fejedelemnek tituláló forrás két különböző helyről kell származzék, de mindkettőt hitelesnek tartja. Ebből azt a következtetést szűri le, hogy Liuntikának azonosnak kell lennie az utóbb említett négy Árpád-fi valamelyikével. Névalakjuk alapján hozza össze Liuntikát a harmadik Árpád-fival, Jutoczával, mivelhogy az általa romlottnak tartott Liuntika név első fele (*Ljuntika*, *Juntika*) bizonyos hasonlóságot mutat Jutocsa nevének elejével. Helyesen mutat rá arra, hogy a magyar (pontosabban: a nem bizánci) nevek lejegyzése nem kis gondot okozott a birodalom írástudóinak; így Fajsz neve is két alakban (Falicsi, Fali) szerepel ugyanazon bekezdésben.²² Végül az Árpád utáni uralkodók sorát a következőképpen rekonstruálja: a harmadik ágból Árpád fia, Jutocsa, majd fia, Falicsi; ezután a negyedik ágból Taksony, majd fia, Géza, majd az ő fia, Vajk (István).²³ Tehát a szerző a két egyenesági öröklési sor között egy oldalági hatalomváltással számol. Meg kell itt azonban jegyeznem, hogy Konstantin természetesen sem Gézáról, sem Vajkról még nem tudhatott semmit, róluk csak későbbi hazai és külföldi források számolnak be.

20 Tóth Sándor László: A magyar fejedelmi méltóság megalapítása és öröklődése. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 119 (2004) 11–19.

21 Uo. 15–17. A vonatkozó szakirodalmi hivatkozásokat ld. uo.

22 Ehhez igen hasonló eset az általam a 12. lábjegyzetben említett minapi bolíviai példa.

23 Uo. 18.

6. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ 2004-es cikkében szerencsés módon több ponton is revidálta korábbi, tíz évvel azelőtti álláspontját. Fenti okfejtése tehát megerősíti 2000-ben tartott előadásom konklúzióját: ő is felveszi a korai magyar fejedelmek sorába Jutosát, akit ő is azonosnak tart Liuntikával.²⁴

* * *

Függelék

Az alábbi táblázat második oszlopában a FEHÉRTÓI-féle *Árpád-kori személynévtárban* található -ika/-ica ill. -osa végű, képzett *férfineveket* állítottam össze, eléjük téve az első oszlopban a képző nélküli alakokat. A helyesírási változatokat (i~y; u~v~w; c~k stb.) tudatosan nem vettem figyelembe. A táblázat ékes példája annak, hogy ez a két képző mennyire termékeny volt az Árpád-korban.

Baia (+1183), Boi (1228), Boia (1274)	Baika (1223), Boika (1275)
Bon (1236)	Bonika ([1272–1290])
Bot ([XI]/Krón; 1138)	Botika (1219)
Buch (1235), Buchi (1219), Buci (1138)	Buchika (1221)
Cac (nemzetségnév [1225])	Cacika (1220)
Dal (1231)	Dalasa, Dolosa (1138)
Ded, Deed, Dedh (+1015)	Dedosa, Dedusa (1271)
Doba (1211)	Dobica (1166)
Domin (1278)	Domnika (1293)
Fons (1138), Fonch (1251), Fanch (1298)	Fancica ([1125–1128]/XIII)
Gord (1255)	Gordosa, Gurdosa (1232)
Iuna (1165), Iona (1185)	Ionosa, Iunosa (1228)
Ivan ([1067])	Ivanika (1294)
Mil (1221)	Milosa (1138)

²⁴ A szerző hivatkozik nevezett előadásomra, csak tévesen 2000 helyett az 1999-es évre teszi azt (uo. 17, 47. jegyz.).

Puc (1211)	Pucica (1138)
Tumpa (+1135)	Tumpaica (1208)
Tuus (1211), Tusa (1226)	Tusica (1138)
Un (1276)	Unika (1215)
Ur (1192)	Urosa ([XI]/Krón)
Vid ([XI]/Krón; 1138)	Vidosa (1255)
Vis (1202–1203)	Visica (1171)
Vlk (1201)	Vlkosa (1253)
Voda (1202-1203)	Vodosa (1213)
Voi (1239)	Voika (1275)
Vola (1215)	Volica (nemzetségnev 1266)

Anonymus kora és középkori latin szótárunk

Pápai tanárkodásom idején, még az 1990-es évek első felében, szinte napi látogatója voltam a református könyvtárnak. Az ott uralkodó családi hangulatnak köszönhetően rendszeresen magam mehettem be a raktárba a keresett könyvekért, ilyenkor persze az ember szét is nézett a polcokon sorakozó kincsek között. Egy ilyen felfedező út során bukkantam rá az ötven kötetes bonni korpuszra,¹ ennek több kötetét is használtam akkori munkámhoz, és így akadt a kezembe Bél Mátyás Adparatusa² is, amelyben egy számomra addig ismeretlen Attila-életrajzot találtam. A Iuencus Coelius Calanus Dalmata neve alatt fennmaradt írás nem tartalmazott semmi rendkívülit, egészen a hun király temetésének elbeszéléséig. Itt ugyanis a következő szöveget találjuk:

„Tehát legott még az esti szürkületben testét az illendő tisztelettel eltemették. Végül asztalokat felállítván fájdalommal vegyes örömüknek adnak kifejezést. Ugyanis különféle készítésű és fajtájú étkeket készítettek óriási bőségben. E lakoma fogásait először arany-, másodszer ezüst-, harmadszer réz-, negyedszer vasedényekben tálták fel.”³

Iordanes megfelelő helyén a textus magyar fordítása így szól:

„Miután ilyen siratóénekekkel megsiratták, a sírhalma fölött egy ’strava’-t, ahogy ők nevezik, ünnepeltek hatalmas tivornyával, egyik végletből a másikba esve, a halottsiratást az öröm kitöréseivel vegyítették. Ezután az éjszaka csendjében a holttestet a földbe rejtették. Először aranyból, másodszer ezüstből, harmadszer kemény vasból készített szemfedővel fedték be.”⁴

¹ Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Bonn, 1828–1897.

² Adparatus ad historiam Hungariae, sive collectio miscella monumentorum ... Conquisivit... M. Bel. I–II. Pozsony, 1735–1746.

³ CALANUS 146–150.

⁴ KISS 2002. 95.

Iordanes <i>Getica</i> 49, 258 ⁵	Codex Breslav. saec. XI ⁶	Calanus
<p>Postquam talibus lamentis est defletus, stravam super tumulum eius quam appellant ipsi ingenti commessatione concelebrant, et contraria invicem sibi copulantes luctu funereo mixto gaudio explicabant, noctuque secreto cadaver terra reconditum</p> <p>copercula primum auro, secundum argento, tertium ferri rigore communiunt,</p>	<p>Postquam talibus lamentis est defletus, quam appellant ipsi ingenti commessatione caelebrant, et contraria invicem sibi copulantes luctum funereum mixto gaudio explicabant, noctuque secreto cadaver est terra reconditum.</p> <p>cuius fercula primum auro, secundo argento, tertio ferri rigore communiunt,</p>	<p>Confestim igitur in noctis ipso crepusculo corpus honore, quo decuit, sepeliverunt. Denique mensis adpositis mixtum dolori gaudium faciunt. Nam epulas diversi adparatus et generis adfluentissimas paraverunt.</p> <p>Cuius coenae fercula primo in vasis aureis, secundo in argenteis, tertio in aereis, quarto in ferreis <i>delata sunt.</i></p>

A fenti táblázatban Iordanes két szövegváltozatát és Calanus előbbi idézetének latin textusát állítottam egymás mellé. Calanus, aki művében Iordanest követi, itt eltér előképétől. Nem belefolyva most a *coperculum* szó jelentéséről folytatott vitába, a *Getica* megfelelő helyén aranyból, ezüstből és vasból készült, vagy e fémekkel borított koporsóról (vagy szemfedőről vagy halotti lepelről) van szó, nem pedig a lakomán használt edényekről. De hogyan is jött létre a Calanusnál olvasható lakoma étkekkel és edényekkel? A Iordanes-szöveghagyomány egy ágában a *copercula* szó helyén *cuius fercula* áll. A *ferculum* szó itt egyértelműen *'saroglya, hordkeret'* értelemben szerepel a *feretrum* szinonimájaként, tehát a magyar *'Szent Mihály lova'* kifejezés megfelelője. Calanusnak azonban a *ferculum* szónak kizárólag az *'étek, fogás'* jelentése lehetett ismeretes, ezért átrendezi a mondatokat, a *cuius fercula*-ból *cuius coenae fercula* lesz, és új elemeket sző a történetbe: így jelennek meg az arany-, ezüst- és vasedények, valamely ismeretlen okból kifolyólag még réz-edényekkel is kiegészítve.

A Vita Attilae-t sokáig annak a Bár-Kalán nembeli Kalán művének tartották, aki 1186–1218 között pécsi püspök volt,⁷ mígnem ifj. Horváth János

⁵ IORDANES 124.

⁶ Codex Breslaviensis Rehdigerenus repos. n. 106. membr. saec. XI.

⁷ KMTL 539.

1941-es tanulmányában kimutatta, hogy a Calanus neve alatt fennmaradt Attila-életrajz „legkorábban a XV. sz. közepe táján íródhatott.”⁸ Ezt látszik erősíteni Kulcsár Péter összeállítása a Calanus-kéziratokról, amelyek között XV. századinál korábbit nem találunk.⁹

A magyar történeti irodalomból azonban fel tudunk idézni még egy olyan jelenetet, ahol arany- és ezüstedényekben tálalták a lakomát, még hozzá éppen Attila király városában. Ismeretlen szerzőnk, a Névtelen, akit Anonymus „néven” ismer a közönség, a következőkről számol be: miután Árpád Megyernél átkelt a Dunán, és főembereivel, valamint katonáival bevonult Attila városába „felette megörültek annak, hogy megadatott nekik: Attila király városát harc nélkül foglalhatták el, mivel Árpád fejedelem Attila nemzetségéből származott. Nagy örömben nap mint nap Attila király palotájában lakomáztak egymás mellett ülve, kobzok és sípok édes hangját, dallamait, igricek énekét hallgatva. Az ételt és italt a vezérnek és előkelőinek arany edényekben, szolgálóiknak és a parasztoknak ezüst edényekben tálalták ...”¹⁰

„**Fercula**, pocula **portabantur** duci et nobilibus **in vasis aureis**, servientibus et rusticis **in vasis argenteis** ...”¹¹

Nos, Anonymus szövegében szinte ugyanazokat a részleteket találjuk meg, mint Calanuséban: azonos a helyszín (Attila városa), arany- és ezüstedényekben tálalják a fogásokat (*fercula*), az egyik lakoma Attila életből való távozása, a másik pedig leszármazottjának, Árpádnak, dicső őse palotájába való megérkezése alkalmából került megrendezésre.

1993-ban jelent meg középkori latin szótárunk negyedik kötete, amelyben utána is nézhetünk annak, hogy a mindkét szerző által használt *ferculum* szó milyen jelentésben és mely időszakokban adatolható Magyarországon.¹² És rögtön két meglepetés éri az embert:

1. A 31. adatolt előfordulás mindegyike ’élelem, étel, eledel, fogás’ jelentésű;¹³

⁸ HORVÁTH 1941. 81.

⁹ KULCSÁR 2002., s. v. Calanus.

¹⁰ HKÍF 331. (Veszprémy László fordítása.)

¹¹ SRH 1, 94.

¹² MKLSz 4, 51.

¹³ Calanus adata ebben a számban nincs benne, Attila-életrajzát nem cédulázták ki.

2. Anonymus (az MKLSz-ben P.MAG.) 1200 körülre keltezett műve után majd két évszázadot kell várni a következő előfordulásra, az adatok el-sőprő többsége pedig a XV. század közepénél fiatalabb. De íme itt a táblázat:¹⁴

ferculum (= élelem, éték, eledel, fogás)	c. 1200	P. MAG.
	1386	Leges eccl.
	1447-1470	Ian. Pann.
	1448	
	1459-93	
	1475	
	1481	Decr.
	1483	Pelb. Tem.
	ante 1496	Bonf.
	1500	
	1508	
	1512	
	ante 1524	Mart. Thyrn.
	1525	

Ezek után már érdekelni kezdett, hogy egyedi jelenségről van-e szó, vagy találunk még olyan anonymusi szavakat, kifejezéseket, amelyek az MKLSz szerint a *Gesta Hungar[or]umban* szerepelnek először a magyarországi latinságban, és csak jóval később bukkannak fel újra.

Van tehát egy olyan szövegünk, amelynek szerzőjét több megfejtési kísérlet dacára nem ismerjük, a mű keletkezésének pontos idejét nem tudjuk – márpedig annak ellenére sem tudjuk, hogy a kutatók nagyobb része meg-egyezett egy adott korban.¹⁵ Az újból és újból fellángoló viták láttán felmerül

¹⁴ A táblázatokban az MKLSz rövidítéseit használom.

¹⁵ Az Anonymus-kérdés kutatástörténetét ketten foglalták össze az utóbbi néhány évtizedben: Csapodi Csaba és Thoroczkay Gábor. Vö. CSAPODI 1978., THOROCZKAY 1994., 1995.

a kérdés, hogy jónéhány latin generáció munkájának gyümölcse, középkori latin szótárunk nyújt-e valamilyen fogódzót a textus korának a benne előforduló szavak és kifejezések alapján történő meghatározásához. Ehhez azokat a szavakat kell megvizsgálnunk, amelyeknél (akár jelentés tekintetében is) az első előfordulásnak a gesztát tünteti föl a szótár annak alapján, hogy a mű keletkezését 1200 körülre helyezi.¹⁶ Ezután már csak az az izgalmas feladatunk maradt, hogy az adott szavak *időrendben következő* előfordulásait egy táblázatban összeállítsuk.¹⁷

A szótár eddig megjelent öt kötetében (A–I) összesen 88 szótári egységnél találjuk Anonymust az első helyen. Ez szerzőnk összes, ebbe a betűtartományba eső 645 szavának (főnév, melléknév, határozószó, ige) 13,64 %-a. Ezekon kívül 14 olyan szótári egységet is felsorol még a lexikon, amely csak a gesztában fordul elő, középkori latin szövegeinkben nem. Lássuk tehát a szavakat, és hogy egy kicsit sokkolóbb legyen, fordított időrendben! (A címszó utáni oszlopban a fejezet- és zárójelben a Juhász-féle mondat szám, azután az SRH I. oldalszám, majd a következő előfordulás(ok) évszáma(i), és ha nem oklevélről van szó, a szerző neve, illetve a mű címe következik. Hamis vagy gyanús oklevelekben szereplő szavakat nem vettem figyelembe.)

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
decoro	1 (14)	34	ante 1524	Mart. Thyrn.
furiata mente (<i>Verg. Aen. 2,407. 588</i>)	39 (298)	81	ante 1524	Mart. Thyrn. (2x)
agnomino <i>agnomen</i>	3 (40)	38	1519 1485 1519 1445–1451	Taur. Staur. <i>Gal.</i> <i>Taur. Staur.</i> <i>Ioh. Vitéz</i>

¹⁶ MKLSz 1., XLVIII.

¹⁷ Nagy segítséget jelentett a munkában Juhász László Anonymus-kiadása (JUHÁSZ 1932), hiszen ő a geszta szövegét mondatonként megszámozta, szavait pedig ABC-be szedte.

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
decorus (ember külsejéről)	4 (46)	39	1519	Taur. Staur.
alvus (<i>Regino</i>)	53 (416)	108	1509–1512 1519	Valent. Cyb. Taur. Staur.
furtum: causa furti et rapine	34 (265)	76	1504 1514	Decr. (furtum et rapinas) (rapinis atque furtis)
annalis 2: in annalibus cronicis <i>annale</i> (–is n. = évi termés vagy bevétel) <i>annales</i> (= évkönyvek)	7 (68)	41	1500 1373–1375 1453 1447–1470 1460–1465 1452–1455 ante 1496	(de servitio annali) <i>Ian. Pann.</i> <i>Ian. Pann.</i> <i>Ioh. Vitéz</i> <i>Bonf.</i>
commilito (–onis m.) (<i>Gesta A. M.</i>) <i>commiles</i> <i>commilitium</i> <i>commilito 1</i>	8 (81)	44	ante 1498 1513 1445–1451 1460 1522 ante 1496	Leg. sanct. Hung. <i>Ioh. Vitéz</i> <i>Lad. Maced.</i> <i>Bonf.</i>

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
anteo 4	12 (122)	50	1487 1518	Ioh. Thurócz Monet.
garrulus (=fecsegő, szószátyár)	prol. (8) 42 (324)	34 87	1467 1476 post 1501 ante 1524	Ian. Pann. Stat. Cis–Danub. Greg. Gyöngy. Mart. Thyrn.
(= csicsergő)			1447–1470	Ian. Pann.
(= zengő)			1460–1470	Ian. Pann.
gracilis (de homine) (<i>Dares</i>) (de re)	4 (46)	39	1467 1260 1267 1447–1470 1509–1512	Ian. Pann. Ian. Pann. Valent. Cyb.
(de voce)			1447–1470	Ian. Pann.
dominatus	42 (323)	87	1460 1461 ante 1496	Ian. Pann. Georg. Polyc. Bonf.
conглоbo (conglebo) 1 (<i>Regino</i>)	53 (414)	107	1458–1460 ante 1496	Mir. Ioann. Bonf.
adulor (= blandiri)	12 (127)	51	1456–1457	Ian. Pann.

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
indecorus	prol. (8)	34	1456–1457 1485 1496	Ian. Pann. Gal. Bonf.
dominator (=földi uralkodó)	57 (445)	114	1452–1455 ante 1496	Ioh. Vitéz Bonf.
ductus (= vezetés, irányítás)	11 (108)	47	1450 1487 ante 1496 1526	Georg. Polyc. Ioh. Thurócz Bonf. Constit.
flavus (<i>Dares</i>)	53 (409)	106	1447–1470 1519	Ian. Pann. Taur. Staur.
auctor (= író, szerző)	prol. (3)	33	1447–1470	Ian. Pann.
crudus (= éretlen, nyers)	8 (88)	44	1447–1470 1479	Ian. Pann. Chron. Dubn.
fistula (= síp)	46 (361)	94	1447–1470 ante 1524	Ian. Pann. Mart. Thyrn.
cruentus (<i>Regino</i>)	53 (415)	108	1445–1451 1447–1470 1485 ante 1524	Ioh. Vitéz Ian. Pann. Gal. Mart. Thyrn.
cupidus (<i>Dares</i>)	53 (409)	107	1445–1451 1447–1470 1519 ante 1524	Ioh. Vitéz Ian. Pann. Taur. Staur. Mart. Thyrn.

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
foederatus 3 <i>foederarius</i> 3 <i>foedero</i> 1	7 (68)	41	1445-1451 1341 1271 1372 1441	Ioh. Vitéz
illesus (illaesus) (=invulneratus)	42 (321)	86	1445-1451 1483-1489	Ioh. Vitéz Pelb. Tem.
dissimilis (<i>Dares</i>)	53 (409)	106	1413 1440- 1472? 1467 1485	Ioh. Vitéz Ian. Pann. Gal.
camelus	10 (101) 11 (110) 14 (141)	46 47 54	ante 1400 1487 1401-1500	Leg. Gerh. maior Ioh. Thurócz Serm. dom.
indecens	prol. (8)	34	1387 1483 1490-1498 s. 16. in.	Petr. Várad Greg. Gyöngy.
idioma ydioma	40 (308) prol. (4) 5 (50) 40 (310)	83 33 39 84	1387 1398 1464 1465 1500	Acad. Istr.

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
ferculum (=élelem, éték, fogás)	46 (362)	94	1386 1447–1470 1448 1459–93 1475 1481 1483 ante 1496 1500 1508 1512 ante 1524 1525	Leges eccl. Ian. Pann. Decr. Pelb. Tem. Bonf. Mart. Thyrn.
historiographus	prol. (6) 1 (22) 1 (25) 42 (326)	33 36 36 87	1358–1361 1451 1483–1489	Mügeln Ivan. Pelb. Tem.
abrupta, –orum n.	56 (434)	112	1358	Chron. saec. XIV.
astur	3 (41)	38	1358 1358–1361	Chron. saec. XIV. Mügeln
blaesus	53 (409)	106	1358 1447–1470 ante 1496	Chron. saec. XIV. Ian. Pann. Bonf.
cucurbita	8 (88)	44	1358 1456–1457 1401–1500	Chron. saec. XIV. Ian. Pann. Serm. dom.

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
deficio (= kihál)	15 (144)	54	1358 1490–1498	Chron. saec. XIV. Petr. Várad
derideo	14 (136) 16 (156)	53 57	1358 1490 1524	Chron. saec. XIV. Petr. Rans.
<i>derisive</i>			1482 1401–1500	<i>Serm. dom.</i>
<i>derisor</i>			1467	<i>Andr. Pann.</i>
<i>derisorie</i>			1487	<i>Ioh. Thurócz</i>
<i>derisorius</i>			1336 (?)	
<i>derisus</i>			1243–1244 1456–1457 1516 1520	<i>Roger.</i> <i>Ian. Pann.</i> <i>Valent. Cyb.</i>
embola	55 (423)	110	1358	Chron. saec. XIV. (cf. Ioh. Thurócz)
fremebundus	55 (422)	110	1358	Chron. saec. XIV. (2x)
gemebundus	56 (431)	111	1358 1404 1483–1489 ante 1496 1401–1500	Chron. saec. XIV. (cf. Ioh. Thurócz) Decr. Pelb. Tem. Bonf. Serm. dom.

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
insuperabilis	56 (429)	111	1358 1467 1490 1519	Chron. saec. XIV. Ian. Pann. Petr. Rans. Taur.
irriigo	25 (216)	66	1358 s. XIV 1519	Chron. saec. XIV. Dankó Taur.
gaudeo (+ „de”)	prol. (10) 44 (349)	34 91	1355 1445–1451 1487 1483	Ioh. O. M. Ioh. Vitéz Ioh. Thurócz Pelb. Tem.
facinus (= tett, cselekedet)	43 (330) 56 (429)	88 111	1335 1445–1451 1453 1464 1479 1481 1487 ante 1496 1522 ante 1524	Ioh. Vitéz Chron. Dubn. Ioh. Thurócz Bonf. Mart. Thyrn.
carcero 1	27 (229)	69	1318 1487	Ioh. Thurócz
hermelinus	10 (101) 14 (141)	46 54	1317 1459–1493 1470 1494–1495 1513	

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
<i>hermelina, -ae f.</i>			1358	<i>Chron. saec. XIV. (cf. Ioh. Thurócz)</i>
genealogia (=családfa, nemzetségsor, eredet)	prol. (3) prol. (10)	33 34	1298 1351 1359 1400 1437 1446 1459–1493 1462 1483–1489 ante 1496 1514	Pelb. Tem. Bonf. Tripart.
genealogia (=család, nemzetség)	15 (144)	54	1214 1349 1479 1490 1523 1365 1395	
<i>genealogialis</i>				
hilaris (2Cor. 9,7)	4 (46)	39	1298 1301–1400 1364 1447–1470 1456–1457 1467 1514	Stat. Zagr. Ian. Pann. Ian. Pann. Ian. Pann. Tripart.

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
furtive (=clam, occulte)	25 (213)	65	1296 1351 1367 1435 1448 1474 1482 1520	Decr. I. (cf. Decr. 1492)
<i>furtivus</i> 3			1304 1337 1349 1474	
inundatio	15 (145) 37 (278)	55 78	1294 1402 1412 1476 1514 1521	Tripart.
collateraliter	46 (361)	94	1292 1339 1347 1374 1492	
gener (= vő)	52 (406)	106	1292 1298 1337 1447-1470 1467 ante 1496	Ian. Pann. Ian. Pann. Bonf.

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
ballista	51 (395)	104	1291 1397 1414 1447–1470 1470 1497 ante 1524	Ian. Pann. Mart. Thyrn.
<i>ballistaris</i>			1244 1293 1494	
<i>ballistarius</i>			1243–1244 1344 1355 1358 1520	Roger. Ioh. O. M. Chron. saec. XIV.
incolo	(1) 34 (5) 52 (8) 81	37 40 44	1286 1288 1351 1467 1519	Ian. Pann. Taur.
astutus	24 (210) 25 (213)	65 65	1282–1285 1358 ante 1496	Simon Kéza Chron. saec. XIV. Bonf.
grossus (= nagy, vastag)	4 (46)	39	1279 1312 1364 1351 1301–1400	Stat. Zagr.

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
			1429–1437 1454 1476 1494–1495 post 1501	Greg. Gyöngy.
filtrum	1 (23)	36	1276 1301–1400 1426 1505 post 1501	Inqu. Marg. Várad stat. Leges eccl. Greg. Gyöngy.
<i>filtreus</i>			1243–1244 1347	Roger.
<i>filtrinus</i>			1279	
bellicus (tubas bellicas) (<i>Gesta A. M.</i>) (bellico labore)	8 (87) 41 (316) 44 (342) 44 (348)	44 86 90 91	1273 1274 1282–1285 1358 1456–1457 1522	Simon Kéza Chron. saec. XIV. Ian. Pann. Constit.
ductor (=csapat- vagy hadvezér, parancsnok) (<i>Dares</i>)	33 (255) 41 (314) 47 (368) 48 (371) 50 (389) 53 (411) 56 (432)	74 86 96 97 101 107 112	1270 1397 1447–1470 1452–1455 1454 1514	Ian. Pann. Ioh. Vitéz Decr.

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
<i>belliductor</i>			1264 1458 1460 1476 1513	
<i>bellidux</i>			1465	
ducissa	14 (141) 50 (387)	54 101	1269(?) 1284 1290 1293 1295 1358	Chron. saec. XIV. (cod. V)
elevato vexillo (elevatis vexillis)	39 (301) 41 (316) 45 (353) 48 (371)	82 86 92 97	1269 1282–85 1291 1406	Simon Kéza (elevatique baneriis) (pro elevando vexillo)
decollo (<i>Contin. Reg.</i>)	55 (423)	110	1265 1387 1491 1514 1520 1522	

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
discessus	35 (270)	76	1262 1350 ante 1400 1435 1487 1521	Leg. Gerh. maior Ioh. Thurócz
crepituto	32 (251) 33 (258)	73 75	1258	
cambio (-are/- ire)	15 (148)	55	1251 1292 1338 1348 1410 1439 1440 1356 1523 1408	Decr.
<i>cambialis</i>				
<i>cambialiter</i>				
<i>cambitio</i>			1231 1346–1351	Gyanús!
<i>cambium</i>			1228 1208–1235 1279 1314 1365 1478	Reg. Var.

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
ioculator	prol. (8) 25 (214) 42 (324) 46 (361)	34 65 87 94	1251 1255 1263 1273 1279 1292 1313 1397 1494-1495 ante 1495 c. 1483 ante 1500 1521 1523	Pelb. Tem. Pelb. Tem, Serm. dom.
defensio: pro defensione vite pro defensione regni sui	27 (226) 37 (278) 41 (317) 57 (443)	67 78 86 114	1250 1256 1284	(~ iurium regni nostri) (~ populi) (~ persone nostre regie)
descensum facere	44 (336)	89-90	1244 1266 1514	
dulcis (=édes [ízű])	14 (139)	54	1244 1411 1450 1490-1498 ante 1496 ante 1524	Georg. Polyc. Petr. Várad Bonf. Mart. Thyrn.

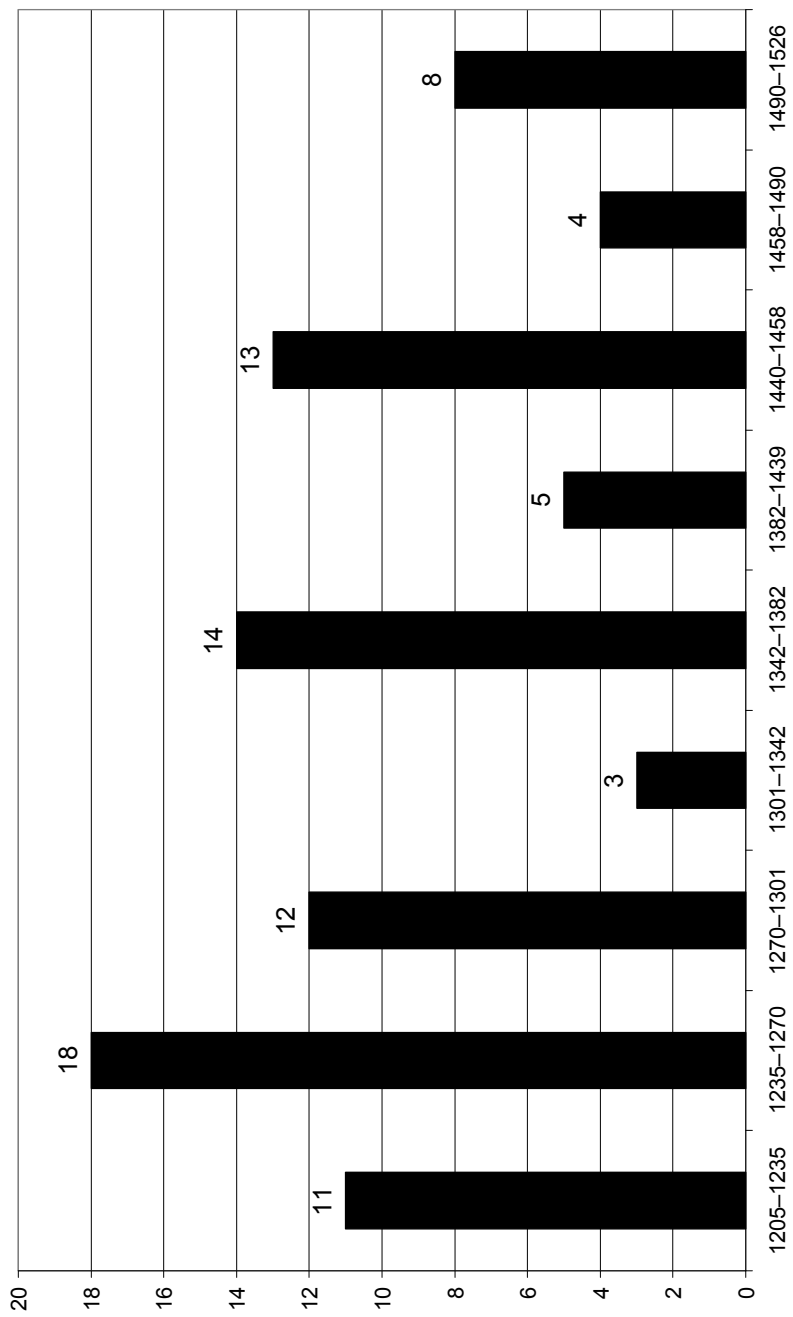
Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
frenum	10 (101) 11 (110) 11 (112)	46 47 47	1243-1244 1358-1361 1447-1470 1487 1494 1500 1507 1515	Roger. Mügeln Ian. Pann. Ioh. Thurócz
insimul (=egybe, együvé)	8 (78)	43	1243-1244 1282-1285 1439 1445 1492 1493 1500	Roger. Simon Kéza
durus (= emberről: vad, durva, kegyetlen)	1 (25) 1 (28) 1 (31)	36 36 37	1242 1243-1244 1436 1447-1470 ante 1524	Planctus Roger. Ian. Pann. Mart. Thyrn.
furibundus	57 (443)	114	1242 1243-1244 1339 1355 1358 1358-1361 1431 ante 1524	Planctus Roger Ioh. O. M. Chron. saec. XIV. Mügeln Mart. Thyrn.

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
<i>furibunde</i>			1367 1399 1431 1478	
eventus (=eset, esemény)	3 (41) 22 (205)	38 64	1241 1256 1261 1435 1445-1451 1467 1514	Decr. II. Ioh. Vitéz Ian. Pann.
iniungo + út	44 (340)	90	1238 1279 1347 1432 1480 1490-1498 1524	Petr. Várad
interiaceo	26 (222) 44 (340)	67 90	1237 1292	
compilo	prol. (3)	33	1234 1322 1348 ante 1400 1490 1494-1495 1501	Leg. Gerh. maior Szalkai

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
foliatum, -i n.	32 (250)	73	1232 1276 1374 1432 1519 1524	
donarium (=donum, munus)	19 (170) 20 (174) 45 (354)	59 60 92	1230 1370 1440 1444 1507	(Gyanús!)
donarium (=donatio)	29 (237) 46 (364)	71 95	1111 1289 1355 1358 s. 14. 1406 1483-1489	(Györffy szerint eredeti) Ioh. O. M. Chron. saec. XIV. Stat. Zagr. Pelb. Tem.
magister agasonum	44 (334, 2x)	89	1229 1265 1273 1514	Tripart.
consuetudinarius	40 (307)	83	1224 1284 1331 1336 1342 1351 1360 1363	

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
			1378 1389 1397 1401	Visit. Str.
arcus (= íj)	1 (31) 25 (216) 46 (364) 56 (433)	37 66 95 112	1219 1252 1264 1293 1358 1435 1444 1492 1493 ante 1496 1519	Chron. saec. XIV. Decr. II. Decr. Bonf. Taur. Staur.
crepido	21 (193) 38 (296)	63 81	1219 1356 1473	
amnis	44 (339)	90	1217 1387 1447–1470 ante 1496 1509–1512 1519 ante 1524	Ian. Pann. Bonf. Valent. Cyb. Taur. Staur. Mart. Thyrn.
iustitia (=jogos tulajdon vagy birtok)	14 (139) 19 (170)	54 59	1211 1279	

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
affluo (=abundare aliqua re)	56 (435)	112	1208–1218 1447–1470	Ioh. Lem. Ian. Pann.
explanatio	prol. (9)	34	1208–1218 1483–1489 1504 1514	Ioh. Lem. Pelb. Tem. Decr. Tripart.
duro (=permanere, esse, continuari)	6 (60) 13 (132)	40 52	1171/s.XVII 1263 1282 1344 1350 1411 1445–1451 1401–1500 med. 1451 1486 1490–1498 1514 1519 1526	(Győry J. szerint hamis) Ioh. Vitéz Ord. Strig. Decr. Petr. Várad Tripart. Taur. Staur. Constit.

Az adataink alapján összeállított grafikon érdekes képet mutat. Anonymus „különös” szavai közül mindössze 11, azaz az összes pontosan 1/8-a esik a IV. Béla előtti időre. Az ő uralkodási idején találjuk az abszolút csúcsot 18 adattal, a XIII. század utolsó harmadára megint csak 12 előfordulás jut. De ennél érdekesebb a két másik kiugró adat, az egyik Nagy Lajos kora 14 adattal, ami egyértelműen a Képes Krónikának köszönhető¹⁸, a másik pedig az 1440–1458 közötti időszak (13 adat). Összesítve tehát:

1235 előtt 11 anonymusi szó, utána pedig 77.

Most pedig következzenek a kizárólag csak Anonymusnál előforduló szavak és kifejezések!

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
aldamas	16 (152)	56		
aldumas	22 (204)	64		
<i>aldamasium</i>			1310	
<i>aldomasintus 3</i>			1388	
<i>almasia</i>			1476	
<i>almasium</i>			1399 1421	
<i>almasiator</i>			1367	
<i>Aldumas (nom. propr.)</i>			1324	
arpalice	49 (379)	99		

¹⁸ Legújabbban Holler László mutatta ki, hogy a Képes Krónika összeállítója nem használta Anonymus szövegét. (HOLLER 2009. 445). Akkor viszont honnan származik a sok egyezés? Csak nem fordított volt az átvétel iránya?

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
contrarie	24 (211)	65		
debitum reddere	prol. (5)	33		
dextram dare	27 (227)	67		
duca	13 (130)	51		
dulces sonos <i>dulcisono 1</i> <i>dulcisonus 3</i>	46 (361)	94	1342 1457 1358 1459 ? 1519	<i>Chron. saec. XIV. (cf. Ioh. Thurócz)</i> <i>Ian. Pann.</i> <i>Taur. Staur.</i>
epulor ¹⁹ <i>epulae</i> <i>epulum</i>	43 (329) 46 (361)	88 94	1467 1456–1457 1516 1519 1467 ante 1496	<i>Andr. Pann.</i> <i>Ian. Pann.</i> <i>Valent. Cyb.</i> <i>Taur. Staur.</i> <i>Ian. Pann.</i> <i>Bonf.</i>

¹⁹ Az MKLSz III. (341b–342a) *epulor* címszavánál három előfordulást jelez a szerkesztő (Bellus Ibolya), de csak a két anonymsit idézi, ezért a szót itt soroltam fel.

Címszó	Fejezet (mondat)	SRH I.	Évszám	Szerző/mű
farisius	11 (112)	47		
gravido (=teherbe ejt) <i>gravidus</i> 3 (=viselős, <i>terhes</i>)	3 (41)	38	1358 1383 1487	<i>Chron. saec. XIV.</i> <i>Ioh. Thurócz</i>
indigne (=nem szívesen, zokon vesz)	20 (177)	60		
insisto (=szembeszáll, megtámad)	56 (438)	113		
inspirare + contra	55 (426)	111		
irripio	50 (420)	100		

A csak a Névtelennél előforduló szavak közül négyenél a szóbokor többi tagja is feltűnő: nincsenek rájuk vonatkozó, a XIV. századnál korábbi adatok.

Következzék néhány idézet:

„*ma már eldöntöttnek tekintjük azt, hogy Anonymus ez idő tájt [a XII–XIII. század fordulóján – U. J.] írta Gestáját.*”²⁰

„*Jelen ismereteink szerint a névtelen jegyző valamennyi szava, kifejezése [kiemelés tőlem: U. J.], a mű társadalomképe, politikai tendenciája hiánytalanul levezethető az 1210 körüli magyarországi viszonyokból.*”²¹

²⁰ GYÖRFFY 1988. 33.

²¹ KRISTÓ 2002. 50.

„Anonymus maga Nyugaton tanult, és egy ottani barátjának dedikálta művét.”²²

„Külszöveg iskolai tanulmányai során ismerkedett meg a Trója-mondakörrel ...” Mesterei „franciaországi tanárai voltak. Közülük egyet név szerint ismerünk, Stephanus Tornacensist ...”²³

„Bizonyos, hogy Anonymus szövegét használta Kézai...”²⁴

A bizonyosság álarcában kerülnek papírra ilyen és hasonló mondatok, holott ezeket nem tudja senki, így legfeljebb *feltevés* szintjén lehetnének jelen az Anonymusról szóló tanulmányokban. Még azt sem tudjuk, hogy egyáltalán valamelyik Béla királyunk jegyzője volt-e szerzőnk, sőt azt sem, hogy valóban jegyzőként működött-e. Tudomásom szerint kétely is csak két kutatóban merült föl ezen kérdésekkel kapcsolatban. Az egyik kétkedő Árpád-kori történeti forrásaink egyik legjobb ismerője, Gombos F. Albin volt, aki korai humanistának tartotta a magisztert Csapodi Csaba közlése szerint,²⁵ Vékony Gábor pedig 1991-es tanulmányában ejtett el egy szkeptikus fél mondatot: „*ha persze valamelyik királyunknak egyáltalán jegyzője volt.*”²⁶ Az meg nem érv (akármelyik) Béla kora és a szerző jegyzősége mellett, hogy ezeket ő maga írja meg, hiszen Anonymusnak szinte minden szavát, állítását kétségbe vonták már. Különös, hogy éppen a valamelyik Béla korára és saját személyére vonatkozó állítása nem keltett soha semmiféle gyanút azon tudósainkban, akik őt más kijelentései miatt – nem alaptalanul – konfabulálóknak, hiteltelennek minősítették. Miért pont ezek a kijelentései lennének igazak?

A Bélákhoz való indokolatlan ragaszkodás szülte Kristó Gyula következő mondatát is: „*mindaddig III. Béla jegyzőjének kell tekintenünk a névtelen, amíg valaki nem produkál IV. Béla kora mellett szóló pozitív, félreérthetetlen adato(ka)t.*”²⁷ Pedig ő is tudja, hogy a Névtelen „*munkájának nagyobbik része saját maga által koholt, kitalált, esetleg más összefüggéseiben hiteles, de nála átértékelt szereplőkre és eseményekre épült.*”²⁸ Benkő Loránd

²² GYÖRFFY 1988. 26.

²³ KRISTÓ 2002. 54.

²⁴ VESZPRÉMY 1998. 169. Holler László legfrissebb tanulmánya szerint Kézai nem használta Anonymus szövegét. HOLLER 2009. 445.

²⁵ CSAPODI 1978. 89–90. Gombos nagy művében 1350 körülre teszi a geszta mai példányának keletkezését (CFHH 1, 229). Kiss Lajos 1150 körültilt a 13-14. századig történő datálásokat veszi komolyan (FNESz 1, 11).

²⁶ VÉKONY 1991. 144.

²⁷ KRISTÓ 1994. 35.

²⁸ KRISTÓ 2002. 55.

az állítólagos magiszter munkamódszerét elemezve számtalan alkalommal mutatott rá arra, hogy a gesztában fiktív személyek sosem-volt ellenfeleikkel költött csatákat vívnak. Közel félszáz olyan esetet elemez ő maga, ahol a helynév–személynév–esemény korrelációja a gesztában a napnál világosabb.²⁹

Eddig is vizsgálták Anonymus szavait, persze – készpénznek véve műve elején tett kijelentését – kizárólag négy Béla királyunk korának vonatkozásában. Egyes jelenségek már korábban arra mutattak, hogy a XIII. század elejére történő keltezés talán nem is olyan sziklaszilárd. Váczy Péter a *mons Sancti Martini* helymegjelölés kapcsán mutatott rá arra, hogy oklevelekben ezt a kifejezést 1220 körül kezdik el használni Pannonhalma megnevezésére.³⁰ Ugyancsak ő figyelte fel arra, hogy a Fekete-tenger Anonymusnál szereplő neve (*Niger pontus, Nigrum mare*) csak 1265-től adathozható, az is külföldön.³¹

A *sancti reges et duces*³² (szent királyok és hercegek) kifejezés *duces* többes számát sem lehet egyszerűen azzal félresöpörni, hogy az „*stiláris okból magyarázható, vagyis ebből csak annyi következik: 1192 után írták, amikor László szentté avatásával kettőre emelkedett a magyarországi szent királyok száma.*”³³ Ha ugyanis a *reges*-t komolyan vesszük, akkor a vele szorosan egy kifejezésben álló *duces*-t is illenék, még ha nem simul is bele a koncepcióba. Így nem marad más hátra, mint 1235, Szent Erzsébet kanonizációja utánra tenni a mű keletkezését. Szegfű László hívta fel a figyelmet IV. Béla egy 1269-es oklevelének anathemájára, amelyben „*együtt szerepelnek az anonymusi »sancti reges et duces« – István, Imre, László és Erzsébet – is.*”³⁴

De felmerült már sokkal komolyabb baj is. A Csepel-szigetet *insula, insula magna, insula maior, insula regia*-ként említik okleveleink egészen 1391-ig,³⁵ ekkor jelenik csak meg kétségtelen hitelű diplomában az *insula Chepel* megnevezés! Ezt eddig (1966 óta) senki nem tette szóvá, maga a szerző, Benkő Loránd is megpróbált keresni rá – alig hihető, és főként

²⁹ BENKŐ 1998, különösen 11–27.; BENKŐ 2003.

³⁰ VÁCZY 1994. 57–70; Györffy (ÁMTF 2, 626–630) 1305-ig hoz adatokat.

³¹ VÁCZY 1994. 71–76.

³² SRH 1, 38.

³³ KRISTÓ 1994. 34.

³⁴ SZEGFŰ 1987. 330. Az anathema megfelelő helyének szövege: „a sanctis regibus, predecessoribus nostris, **Stephano, Henrico, Ladizlao, a beata Elisabeth**, ac a nobis anathema sit.” (FCD 4:3, 493)

³⁵ BENKŐ 1966. 142; Györffy (ÁMTF 4, 198–200) az 1019-re hamisított zalavári oklevél adatán kívül (*insula Schepel*, vö. DHA 1, 91.) a Csepel-szigetnek csak a fent említett neveit hozza.

bizonyíthatatlan – magyarázatot.³⁶ Azt a gyanút, aminek Gombos F. Albin adott hangot, a jelen összeállítás alapján legalább is nem lehet csak úgy egyszerűen elhessegetni.

V. Kovács Sándor írta a Csapodi-könyv kapcsán: „Kétszáz év tudománytörténeti áttekintése után felmerülhet a kérdés, mire volt jó a rengeteg hipotézis és a gondosan kimunkált értekezések hosszú sora, ha végül is nem sikerült megoldani az Anonymus-kérdést, vagy legalábbis alig látunk tisztában annyi megalapozott, leleményes föltevés után. Ha valahol eme imponáló seregszemle végén le kell szögezni: biztos vezérfonal híján minden kutatási kísérletet hasznosnak és fontosnak kell minősítenünk, hisz nem tudhatjuk, mikor melyik jó megfigyelés épülhet bele egy új koncepcióba, megváltozott funkcióval – más értelmezési lehetőség felvillantásával... Még azok a hipotézisek is hasznosak, amelyek végképp a lomtárba kerülnek, hiszen szűkítették a feltevések határait, igazolták néhány szükségszerűen felvetődő megoldási kísérlet csődjét, így ezeket – igen hasznosan – kiiktatták a további vizsgáldásokból.”³⁷

A fenti, az MKLSz alapján készült összeállítás talán nem haszontalan. Ha arra a kérdésre, hogy megállapítható-e egy szöveg keletkezésének kora a szótár segítségével, nem is ad egyértelmű választ, valamire véleményem szerint azért rávilágít: Anonymus művének keletkezési ideje és a szerző személye kereséskor nem biztos, hogy le kellene ragadnunk a Bélák koránál. Túl sok a későbbre mutató adat.

Calanusszal kezdtük, térjünk rá vissza itt a végén. 1993-ban egy szép kiállítású könyv jelent meg Attiláról.³⁸ Recenziójában Veszprémy László a következőket írja Marianna D. Birnbaum tanulmányáról: „Birnbaum Calanus Vita Attilae-jét – minden jel szerint fenntartásokkal, de mégis – visszadatálná a 12. század végére. Azonban Horváth János e korai datálással szemben annyi kifogást támasztott, hogy nyilván azok cáfolata túlnőne a tanulmány keretein. Addig azonban nehezen hihető, hogy Bél Mátyás kiadásában Anonymus egy kortársának a művét olvashatnánk.”³⁹ Vagy mégis kortársak voltak? Csak nem 1200 körül, hanem egy későbbi évszázadban? Mindenesetre izgalommal várom középkori latin szótárunk következő köteteit.

³⁶ BENKŐ 1966. 142–143.

³⁷ V. KOVÁCS 1987. 71.

³⁸ Attila. The Man and His Image. Ed. by Franz H. Bäuml–Marianna D. Birnbaum. Budapest 1993.

³⁹ VESZPRÉMY 1994. 573.

FÜGGELÉK

Az alább közölt összeállítás Rogerius *Carmen miserabiléje* és Anonymus *Gesta Hungar[or]uma* feltűnő szövegbeli egyezéseit veszi számba. Ezeket azért is fontos felmutatni, mert a *Síralmas ének*, amely 1243-ban keletkezhetett, elfogadott vélemény szerint kitérőt jelent a középkori magyarországi történetírásban, hiszen Rogerius „nem használt fel korábbi magyarországi munkákat, sem az ő műve nem szolgált forrásul későbbi alkotók számára.”⁴⁰ Kéziratban nem maradt ránk, szövege szélesebb körben csak 1488 óta ismert, amikor is Thuróczy János krónikájának függelékeként nyomtatásban megjelent.⁴¹

Rogerius (SRH II. 551–588)	Anonymus (SRH I. 33–117)
<p>... rex [sc. Bela IV.] ... licenciatis nunciis non minimis muneribus honoratis ad dictum Kuthen regem transmisit suos nuncios et fratres predicatores cum eisdem mandans, quod ipsum et suos paratus esset recipere et petita concedere iuxta sue beneplacitum voluntatis. Quid plura? Nunciis hinc inde sepius destinatis predictus Kuthen cum suis iter arripuit in Hungariam veniendi.</p> <p>(554, 1-6)</p>	<p>... quibus etiam pro suo fidelissimo obsequio dux Arpad donavit munera non minima ...</p> <p>(96, 5-6)</p> <p>Tunc Usubuu et Eusee inito consilio nuntios suos cum diversis muneribus et filiis incolarum in obsides positos duci Arpad transmiserunt ...</p> <p>(98, 12-14)</p>
<p>Quid plura? (554, 4; 570, 8; 575, 13; 577, 9; 582, 13)</p> <p>Et quid plura? (579, 27)</p> <p>Et quid ultra? (586, 13)</p>	<p>Quid plura? (35, 15; 37, 20; 41, 16; 46, 4; 65, 20; 91, 23)</p> <p>Quid ultra? (38, 16; 50, 8; 99, 17)</p>

⁴⁰ KRISTÓ 2002. 64.

⁴¹ ALMÁSI 1987.

Rogerius (SRH II. 551–588)	Anonymus (SRH I. 33–117)
<p>Et quid amplius? (583, 11-12)</p>	
<p>Rex vero <i>in potentatu</i> mirabili usque ad confinium terre sue obuius sibi [sc. regi Kuthen] <i>fuit tot eximia et tot honores</i> sibi [sc. regi Kuthen] et suis faciens, quod ab incolis terre illius a tempore, cuius non exstabat memoria, factum non fuerat neque visum. (554, 6-10)</p>	<p>Dux vero Lodomeriensis et <i>sui primates obviam Almo duci usque ad confinium regni cum diversis pretiosis muneribus processerunt</i> et civitatem Lodomeriam ultro ei aperuerunt. (47, 10–13)</p> <p>Tunc omnes incole illius terre miserunt nuntios suos cum donariis multis ... (92, 9–10)</p>
<p>... [rex], cum [Cumani] propter multitudinem in loco comode morari non possent, pro eo, quod erat gens dura et aspera subdi nescia, ... dabat eis de principibus suis unum ... (554, 10-13)</p>	<p>Et credo, quod adhuc eos cognoscetis, duram gentem fuisse de fructibus eorum ... Gens namque Scithica dura erat ad sustinendum omnem laborem et erant corpore magni Scithici et fortes in bello ... Predicta vero Scithica gens dura erat ad pugnandum et super equos veloces et capita in galeis tenebant et arcu ac sagittis meliores erant super omnes nationes mundi et sic cognoscetis eos fuisse de posteris eorum. (36, 16–37, 5)</p>
<p>Bone memorie rege Andrea genitore istius Bele regis mortis debito [debitum A] persolvente ... (554, 35)</p>	<p>P. dictus magister ac quondam bone memorie gloriosissimi Bele regis Hungarie notarius ... (33, 2–3)</p> <p>Almus dux filius Ugek [Vgek] de genere Magog regis, vir bone memorie ... (41, 22–23)</p> <p>Postea vero anno V. regnante Cuonrado imperatore Lelu, Bulsu, Botond <i>incliti quondam et gloriosissimi</i> milites Zulte ducis Hungarie missi a domino suo partes Alemannie irrupuerunt et multa bona eorum acceperunt. (109, 5–8)</p>

Rogerius (SRH II. 551–588)	Anonymus (SRH I. 33–117)
<p>Et sic sagittarum ictus minime sufferere valentes infra circulum exercitus retro- ibant. (570, 18-19)</p>	<p>... Boemi et omnes Nytrienses Sclai vi- dentes audaciam Hungarorum et <i>percus- siones sagittarum non sufferentes</i>, fuga lapsi sunt ... (78, 15–17)</p>
<p>De auro igitur et argento, equis, armis, vestibus et rebus aliis quid dicitur tot hominum ... Equi cum sellis, [et <i>add. A</i>] frenis sine sessoribus per prata et ne- mora discurrebant ... (573, 16-19)</p>	<p>equos cum sellis et frenis (46, 11)</p> <p>duo milia marcarum argenti et centum marcas auro cocti cum pellibus et palliis non numeratis et CCC equos cum sellis et frenis (47, 17–19)</p> <p>equos cum sellis et frenis et tria milia marcarum argenti et CC marcas auro et vestes nobilissimas (47, 28–29)</p>
<p>Quod et factum est (584, 4) Quod subito factum fuit. (585, 26)</p>	<p>Quod et sic factum est. (56, 20) Quod et sic factum fuit (65, 7) Quod sic factum est. (67, 11; 71, 17)</p>

IRODALOM

- ALMÁSI 1987 = ALMÁSI Tibor: A Siralmas ének kézirati hagyományának néhány problémája. *Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica* 84 (1987) 51–57.
- ÁMTF = GYÖRFFY György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV. Budapest 1963–1998.
- BENKŐ 1966 = BENKŐ Loránd: Az anonymusi hagyomány – és a Csepel név eredete. *Magyar Nyelv* 62 (1966) 134–146., 292–305.
- BENKŐ 1998 = BENKŐ Loránd: Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest, 1998.
- BENKŐ 2003 = BENKŐ Loránd: Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről. Budapest, 2003.
- CALANUS = Iuveni Coelii Calani Dalmatae *Attila*, in: *Adparatus ad historiam Hungariae ...* ed. Matthias Bel. Posonii, 1736. 89–154.
- CFHH = *Catalogus fontium historiae Hungaricae I–III*, ed.: Albinus Franciscus GOMBOS. Budapest, 1937–38
- FCD = Georgius FEJÉR: *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*. Buda, 1829–1844.
- CSAPODI 1978 = Csapodi Csaba: Az Anonymus-kérdés története. Budapest, 1978.
- DHA = *Diplomata Hungariae Antiquissima I*. Edendo operi praefuit Georgius Györffy. Budapest, 1992.
- FNESZ = Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II. Budapest 1988⁴.
- GYÖRFFY 1988 = GYÖRFFY György: Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás?. Budapest, 1988.
- GYÖRFFY 1993 = GYÖRFFY György: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok. Budapest, 1993.
- HKÍF = A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1995.
- HOLLER 2009 = Anonymus és a „senok hegyei” meg az „alimius népek.” Árpád-kori történeti szövegek fejlődési modelljének első közelítése. *Magyar Nyelv* 105 (2009) 300–324; 431–449.
- IODANES = Iordanis Romana et Getica. Recensuit Theodorus Mommsen. Berolini 1882. In: *MGH Scriptores. Auctores antiquissimi V/1*.
- JUHÁSZ 1932 = P. Magister quondam Bele regis Hngarie notarius *Gesta Hungarorum*. Edidit Ladislaus Juhász. Budapest, 1932.
- KISS 2002 = Iordanes: *Getica*. A gótok eredete és tettei. Ford.: Kiss Magdolna és hallgatói. Pécs, 2002.
- KMTL = Korai magyar történeti lexikon. Főszerk.: Kristó Gyula. Budapest, 1994.
- KRISTÓ 1994 = KRISTÓ Gyula: A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. (=Irodalomtörténeti Füzetek 135.) Budapest, 1994.

- KRISTÓ 2002 = KRISTÓ Gyula: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Budapest, 2002.
- KULCSÁR 2002 = Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentibus ab initiis usque ad annum 1700 – A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig. www.tankonyvtar.hu/konyvek/inventarium-de-operibus/inventarium-de-operibus-081028-4 (2009. január 27.)
- MKLSZ = A magyarországi középkori latinság szótára. Lexicon latinitatis medii aevi Hungariae I–V. Főszerk.: Harmatta János. Budapest, 1987–1999.
- SRH = Scriptorum rerum Hungaricarum I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapest, 1937.
- SZEGFŰ 1987 = Szegfű László: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról (recenzió). Irodalomtörténet 69 (1987–1988) 329–334.
- THOROCZKAY 1994 = Thoroczkay Gábor: Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése (1977–1993) I. Fons 1 (1994) 93–149.
- THOROCZKAY 1995 = Thoroczkay Gábor: Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése (1977–1993) II. Fons 2 (1995) 117–173.
- VÁCZY 1994 = Váczy Péter: A magyar történelem korai századaiból. Budapest, 1994. (História könyvtár. Monográfiák, 5.)
- Vékony 1991 = Vékony Gábor: Anonymus kora és korhúsege. Életünk 29 (1991). 58–73., 135–158., 263–275., 355–375.
- VESZPRÉMY 1994 = Attila. The Man And His Image. Ed. by Franz H. Bäuml-Marianna D. Birnbaum. Budapest 1993. (recenzió) Irodalomtörténeti Közlemények 98 (1994) 572–574.
- VESZPRÉMY 1998 = Megjegyzések az Anonymus-Gestában előforduló néhány nem magyarországi helynévről. (A Senones-kérdés.) Magyar Nyelv 94 (1998) 165–9.
- V. KOVÁCS 1987 = V. Kovács Sándor: Eszmetörténet és régi magyar irodalom. Budapest, 1997.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Entstehungszeit der Gesta Hungarorum des anonymen Notars und das Lexicon latinitatis medii aevi Hungariae

Die überwiegende Mehrheit der Gelehrten, die sich mit der Gesta des ungarischen Anonymus befasst hatten, ist zu der Überzeugung gelangt, dass das vieldiskutierte Werk um 1200 verfasst wurde. Der Autor verrät von sich selbst nur, dass er als Notar unter dem verstorbenen (*bone memorie*) König Bela seine Dienste tat. Unglücklicherweise ist dieser Hinweis aber nicht besonders hilfreich in Bezug auf die Entstehungszeit der Gesta; in Ungarn regierten nämlich vier Könige mit dem Namen Bela: Bela I. (1060–1063), Bela II. (1131–1141), Bela III. (1172–1196) und Bela IV. (1235–1270). In den letzten Jahrhunderten seit Erscheinen der Gesta (1746) wurde jeder dieser Könige als der vom Autor erwähnte Herrscher in Verdacht gezogen.

Die meisten Wissenschaftler sind sich zwar im Klaren darüber, dass der Anonymus in seinen Geschichten über die Landnahme der Ungarn vielfach Lügen erzählt (aus Ortsnamen werden bei ihm z. B. die Gegner der landnehmenden Ungarn kreiert), auf der Person eines Belas beharrt man aber unverständlicherweise weiter.

Im vorliegenden Aufsatz wird ein neuer Weg eingeschlagen. Mit Hilfe des *Lexicon latinitatis medii aevi Hungariae* wird aufgezeigt, dass der Autor der *Gesta* in relativ grosser Zahl Wörter und Ausdrücke verwendet (13,64 %), die im mittelalterlichen Latein Ungarns erst später, teilweise sogar viel später wieder auftauchen, als die vermutete Verfassungszeit des Werkes von Anonymus (s. Diagramm auf S. 24). Das kann ein Zeichen dafür sein, dass die *Gesta* nicht um 1200, sondern erst in späterer Zeit entstand.

Eredetileg megjelent: Acta Papensia 10 (2010) 65–100.